

Monika Zięciak

OSOBOWOŚCIOWE
UWARUNKOWANIA SAMODZIELNOŚCI
WYCHOWANKÓW PLACÓWEK RESOCJALIZACYJNYCH

OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA SAMODZIELNOŚCI
WYCHOWANKÓW PLACÓWEK RESOCJALIZACYJNYCH

UNIwersytet Szczeciński
ROZPRAWY I STUDIA T. (MCDXIV) 1340

Monika Zięciak

OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA SAMODZIELNOŚCI
WYCHOWANKÓW PLACÓWEK RESOCJALIZACYJNYCH

Szczecin 2024

Rada Wydawnicza

Barbara Braid, Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Rafał Klóska
Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Zioło
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzent

dr hab. Justyna Kusztal, prof. UJ

Redakcja językowa, korekta

Ewelina Piotrowska

Redakcja techniczna, skład, projekt okładki

Karolina Janiak

Monika Zięciak ORCID 0000-0002-9204-1402

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2024

DOI 10.18276/978-83-7972-857-2

ISBN 978-83-7972-857-2 (online)

ISBN 978-83-7972-856-5 (print)

ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I | Ark. wyd. 10,5 | Ark. druk. 14,8 | Format 170/240

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
ROZDZIAŁ I	
SAMODZIELNOŚĆ MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE	15
1.1. Cechy samodzielności w pedagogice i psychologii	15
1.2. Charakterystyka młodzieży niedostosowanej społecznie	25
1.3. Znaczenie wybranych cech osobowości młodzieży niedostosowanej społecznie w rozwoju samodzielności	36
ROZDZIAŁ II	
ZNACZENIE SAMODZIELNOŚCI W RESOCJALIZACJI NIELETNICH WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH	45
2.1. Samodzielność a cele i zadania resocjalizacji	45
2.2. Instytucjonalne i osobowe uwarunkowania rozwoju samodzielności w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych	48
2.2.1. Liczebność grup wychowawczych oraz znaczenie miejsca w przestrzeni ośrodka w kształtowaniu samodzielności wychowanków	49
2.2.2. Znaczenie infrastruktury i organizacji pracy resocjalizacyjnej w ośrodku	50
2.2.3. Wsparcie i dostępność specjalistów (pedagog, psycholog, terapeuta)	51
2.2.4. Organizacja dnia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych	54
2.2.5. Grupa usamodzielniania	54
2.2.6. Klimat wychowawczy w placówce resocjalizacyjnej	54

2.3. Trudności nieletnich w samodzielnym funkcjonowaniu po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej	55
2.3.1. Powrót do środowiska rodzinnego	56
2.3.2. Znalazienie mieszkania	58
2.3.3. Kryzys bezdomności i ubóstwa po opuszczeniu placówki	59
2.3.4. Brak umiejętności poradzenia sobie z nagłą swobodą i wolnością	60
2.3.5. Problem używania substancji psychoaktywnych	62
2.3.6. Stan psychiczny wychowanków	64
2.3.7. Doświadczenie wczesnego rodzicielstwa	65
2.3.8. Podejmowanie nauki	67
2.3.9. Zatrudnienie	68
2.3.10. Stygmatyzacja	69
2.3.11. Powrót do przestępstw	70
2.4. Źródła doświadczanych trudności przez byłych wychowanków MOW	71
ROZDZIAŁ III	
ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ WŁASNYCH	75
3.1. Przedmiot, cele, problematyka i hipotezy badawcze	75
3.2. Charakterystyka zmiennych i wskaźników występujących w badaniu	77
3.3. Zastosowana metoda, technika i narzędzia badawcze	81
3.4. Teren i organizacja badań oraz charakterystyka grupy badawczej	84
3.5. Zastosowane procedury i metody analizy danych	86
ROZDZIAŁ IV	
OSOBOWOŚCIOWE KORELATY SAMODZIELNOŚCI WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH	87
4.1. Cechy samodzielności a płeć podopiecznych MOW	87
4.1.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi zróżnicowania cech samodzielności przez płeć wychowanków MOW	95
4.2. Samoocena a samodzielność wychowanków MOW	97
4.2.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku samooceny z samodzielnością wychowanków	112

4.3. Lęk a samodzielność nieletnich z MOW	113
4.3.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku lęku z samodzielnością wychowanków	128
4.4. Poczucie umiejscowienia kontroli a samodzielność wychowanków MOW	129
4.4.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku poczucia umiejscowienia kontroli z samodzielnością wychowanków	145
4.5. Kompetencje społeczne a samodzielność nieletnich z MOW	146
4.5.1. Interpretacja i dyskusja nad związkiem pomiędzy kompetencjami społecznymi i samodzielnością wychowanków	162
4.6. Demoralizacja a samodzielność podopiecznych MOW	164
4.6.1. Poziom internalizacji przekonań antyspołecznych a samodzielność nieletnich z MOW	164
4.6.2. Poziom nasilenia zachowań antyspołecznych a samodzielność nieletnich z MOW	180
4.6.3. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku demoralizacji z samodzielnością podopiecznych MOW	197
4.7. Zalecenia dla praktyki wychowawczej i resocjalizacyjnej	199
PODSUMOWANIE	203
Bibliografia	207
Spis tabel	227
Abstrakt	233
Abstract	235

PODZIĘKOWANIA

W pierwszej kolejności kieruję swoje podziękowania do wszystkich wychowanków placówek resocjalizacyjnych, którzy uczestniczyli w badaniach. Składam również wyrazy wdzięczności byłym wychowankom, którzy dzielili się ze mną swoimi doświadczeniami życiowymi.

Dziękuję dyrekcjom MOW-ów za umożliwienie mi przeprowadzenia badań.

Dziękuję recenzentce **dr hab. Justynie Kuztał, prof. UJ** za poświęcony czas na przygotowanie recenzji publikacji z konstruktywnymi, wartościowymi i rozwijającymi mnie jako naukowca uwagami.

Dziękuję moim przyjaciołom za pomoc i wsparcie oraz inspirujące dyskusje nad wynikami badań oraz rodzinie za nieustającą wiarę w moje możliwości.

WSTĘP

Przeprowadzone dotychczas badania i analiza literatury przedmiotu ukazują z jednej strony znaczenie przygotowywania wychowanków do samodzielności życiowej jeszcze podczas ich pobytu w placówce resocjalizacyjnej, a z drugiej niedostateczną efektywność resocjalizacji nieletnich.

Instytucje resocjalizacyjne nie przygotowują wychowanków do samodzielności życiowej. Demoralizują i wzmacniają w młodzieży wrogie nastawienie do innych¹. Izolują od zewnętrznych, naturalnych środowisk. Znacząco ograniczają warunki do rozwijania umiejętności podejmowania decyzji, rozwiązywania problemów, odpowiadania za własne życie. Pozbawiają inicjatywy, kreatywności, spontaniczności². Korzystają z nieadekwatnych do potrzeb i nieprzystających do współczesnych wyzwań metod resocjalizacyjnych³, a długotrwała instytucjonalizacja dzieci w tych placówkach przyczynia się do wykluczenia społecznego, stygmatyzacji i powoduje wzrost poczucia alienacji u podopiecznych, utrudniając im aktywne uczestnictwo w życiu społecznym zarówno w dzieciństwie, jak i w okresie dorosłości. Ponadto w ten sposób osłabia się niezbędną do prawidłowego rozwoju psychospołecznego więź emocjonalną z rodzicami, co utrudnia w dalszym życiu nawiązywanie trwałych

¹ Raport NIK, *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, Warszawa 2009, https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik/pobierz,px_remote_kno_p_09_072_200906051030511244190651_01,typ,kk.pdf, (dostęp 10.09.2018).

² H. Karaszewska, *Trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego. Pomoc postpenitencjarna, czyli o tym jak państwo wspiera osoby opuszczające zakład karny i zabezpiecza się przed zjawiskiem recydywy*, [w:] *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych*, red. E. Włodarczyk, J. Cytlak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2011, s. 242.

³ A. Dąbrowska, *Zasoby osobiste i społeczne a dobrostan psychiczny wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2023, s. 7.

relacji z innymi, zubaża zakres umiejętności społecznych, a także opóźnia rozwój poznawczy⁴.

W praktyce resocjalizacyjnej nieletni po wyjściu z ośrodka mogą liczyć na wsparcie finansowe i materialne. Dodatkowo, ważną rolę może odgrywać opiekun usamodzielniania, o ile zostanie nim osoba, która wolna jest od uzależnień, wykazuje się większą od nieletniego sprawczością i potrafi udzielać mądrego wsparcia. Poza tym, z perspektywy systemu resocjalizacyjnego, młody człowiek wraz z ukończeniem 18. roku życia powinien stać się w pełni samodzielnym człowiekiem. Tymczasem liczne problemy i wyzwania, z jakimi mierzą się ci młodzi ludzie, sprawiają, że wielu z nich nie potrafi żyć samodzielnie. Największymi trudnościami okazują się: radzenie sobie z uzależnieniami, nagła swoboda i wolność, znalezienie mieszkania, brak wsparcia ze strony rodziny i bliskich, znalezienie zadawalającego zatrudnienia i utrzymanie się w pracy, nawiązywanie trwałych relacji, doświadczenie wczesnego rodzicielstwa, podejmowanie nauki, stygmatyzacja, życie zgodne z normami społecznymi czy stan psychiczny.

Brakuje badań empirycznych, które mogłyby pomóc we wprowadzaniu do funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych konstruktywnych zmian. Można jedynie przypuszczać, że za rozwój samodzielności wychowanków odpowiedzialne są czynniki wewnętrzne (np. cechy osobowości czy zaburzenia zachowania), jak i zewnętrzne (np. postawy wychowawcze i kompetencje kadry pedagogicznej, organizacja i infrastruktura placówki resocjalizacyjnej oraz rodzina nieletniego). W niniejszej pracy zdecydowano się zbadać związek samodzielności z wybranymi cechami młodzieży niedostosowanej społecznie.

Nieodzowna w dążeniu do osiągnięcia tego celu jest analiza współczesnej myśli pedagogicznej, której ukierunkowanie na wyłonienie kluczowych desygnatów pojęcia samodzielności przybliży do właściwego jej zdefiniowania i operacjonalizacji. Nie jest to łatwe zadanie, gdyż wielu autorów podejmując trud określenia czym jest samodzielność, definiuje ją mało precyzyjnymi określeniami, jako niezależność w myśleniu i działaniu, zdolność do kierowania własnym życiem, umiejętność podejmowania decyzji, autonomia czy też pewien rodzaj potrzeby psychicznej. Biorąc pod uwagę występujące w teorii niejednoznaczności, w niniejszej pracy zdecydowano, że *samodzielność to pewna umiejętność (radzenia sobie w życiu), polegająca na indywidualnym podejmowaniu racjonalnych decyzji dotyczących przejawiania zgodnej*

⁴ B. Gudbrandsson, *Dzieci w instytucjach opiekuńczych: zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach Europejskich*, „Dziecko krzywdzone. Teoria badania i praktyka” 2006, nr 5, s. 38–41.

.....

z obowiązującymi normami społecznymi aktywności, która ukierunkowana jest na zaspokajanie własnych potrzeb z uwzględnieniem dostępnych w danym momencie wewnętrznych i zewnętrznych zasobów.

Cechy samodzielności będą wyznaczać jej stopień i zakres, dlatego natężenie stopnia samodzielności będzie tym wyższe, im więcej punktów respondent zdobędzie w takich obszarach jak: autonomia podejmowanych decyzji, znajomość i zaspokojenie własnych potrzeb, wyznaczanie celów, planowanie, podejmowanie działań służących realizacji zaplanowanych celów, refleksja, odpowiedzialność oraz siła motywacji do podejmowania samodzielnych aktywności. Natomiast zakres samodzielności będzie tym wyższy, im więcej aktywności dotyczących podstawowych czynności życiowych wychowanek będzie podejmować w sposób samodzielny. W zaprojektowanych badaniach wprowadzono podział na samodzielne aktywności podejmowane poza ośrodkiem, w domu.

Książka składa się z dwóch części – teoretycznej i empirycznej. W rozdziale pierwszym dokonano analizy cech samodzielności, by na jej podstawie sformułować autorską definicję tego pojęcia. W dalszej części dokonano przeglądu wyników badań i doniesień literatury przedmiotu na temat cech osobowości wychowanek placówek resocjalizacyjnych. Omówione zostały związki cech samodzielności z wybranymi, charakterystycznymi ze względu na niedostosowanie społeczne, cechami podopiecznych MOW. W rozdziale drugim ukazano znaczenie samodzielności w kontekście celu resocjalizacji nieletnich, jakim jest przygotowanie wychowanek do prawidłowej readaptacji społecznej po opuszczeniu przez nich młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Zwrócono w tej części pracy uwagę na zadania kadry pedagogicznej, do których należą: diagnozowanie, motywowanie oraz organizowanie sytuacji usamodzielniających opierających się na założeniach koncepcji twórczej resocjalizacji. Dodatkowo omówiono ważne z punktu widzenia rozwoju samodzielności postawy wychowawcze oraz kompetencje kadry pedagogicznej. Zwrócono również uwagę na formalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych, które mogą sprzyjać bądź utrudniać podejmowane w placówce oddziaływanie usamodzielniające. Rozdział kończy przegląd trudności, z jakimi mierzy się młodzież po opuszczeniu instytucjonalnej formy wychowania i resocjalizacji.

Trzeci rozdział zawiera założenia metodologiczne oraz sformułowane: przedmiot, cele, problemy i hipotezy badawcze. Ze względu na przyjęte założenia w projekcie badawczym wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego i technikę ankiety audytoryjnej. Skonstruowano dwa autorskie narzędzia do zbadania samodzielności i poziomu demoralizacji nieletnich, a do pomiaru cech osobowości posłużono się standaryzowanymi narzędziami, tj. Skalą Samooceny (SES) autorstwa

M. Rosenberga, Skalą Jawnego Niepokoju „Jaki Jesteś?” (SJN), autorstwa E. Skrzypek i M. Choynowskiego, Kwestionariuszem Badania Poczucia Kontroli (KBPK), autorstwa G. Krasowicz, A. Kurzyp-Wojnarskiej oraz Kwestionariuszem Umiejętności Prospołecznych Wychowanka (ART) autorstwa A. Goldsteina. Grupę badanych stanowiło 491 wychowanków MOW z Polski.

Na podstawie uzyskanych wyników w rozdziale czwartym dokonano analizy i interpretacji związków samodzielności z poszczególnymi cechami osobowości nieletnich. Najważniejsze wnioski zawarte zostały w podsumowaniu, w którym sformułowano także zalecenia dla praktyki resocjalizacyjnej.

ROZDZIAŁ I

SAMODZIELNOŚĆ MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE

Analizując dostępną literaturę z zakresu pedagogiki i psychologii, można odnaleźć interesujące propozycje określenia pojęcia ‘samodzielność’, które wskazują na wielość oraz różnorodność perspektyw postrzegania i opisu tego ważnego obszaru egzystencji człowieka. Wśród nich postrzega się samodzielność jako cechę, potrzebę, funkcję inteligencji, proces czy postawę, a także akcentuje się takie pojęcia jak ‘niezależność’ czy ‘autonomia’.

1.1. Cechy samodzielności w pedagogice i psychologii

Samodzielność traktowana jest w psychologii osobowości jako cecha wchodząca w zakres struktury osobowości człowieka dojrzałego¹. Odznacza się nią osoba wolna, niezależna, niezawisła, zaradna, aktywna². Samodzielność to dyspozycja i cecha człowieka

przejawiana i kształtowana w myśleniu, działaniu i uczuciach, charakteryzująca się określonym stopniem niezależności zarówno od zewnętrznych, jak i wewnętrznych warunków życia człowieka oraz umiejętnością wychodzenia poza utarte schematy myślenia i działania. Przejawia się ona w świadomym panowaniu nad tymi czynnikami, wyzwalaniu się od nacisku z zewnątrz oraz kierowaniu nimi³.

¹ M. Winiarski, *Samodzielność życiowa*, [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalek, T. Pilch, Żak, Warszawa 1999, s. 251; A. Słomka, *Kontrola i ocena uczniów a rozwijanie samodzielności*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Radom 2001; A. Buczel, *Samodzielność jako cecha osobowości*, „*Studia Philisophiae Christianae*” 1993, nr 29, s. 115.

² *Praktyczny słownik wyrazów i zwrotów bliskoznaczących*, red. A. Latusek, Zielona Sowa, Kraków 2004, s. 216.

³ J. Świrko-Pilipczuk, *Samodzielność w świetle koncepcji osobowości autorskiej – perspektywa teoretyczna*, „*Teraźniejszość–Człowiek–Edukacja*” 2016, t. 19, nr 4 (76), s. 64.

Samodzielność jest potrzebą rozwojową każdego człowieka. Halina Filipczuk stwierdza, że samodzielność to bardzo ważna i podstawowa potrzeba rozwojowa dziecka, a przejawia się nie tylko w działaniu, ale również w samorealizacji. Występuje wspólnie z potrzebami wzrostu, osiągnięć i rozwoju⁴. Stefan Garczyński wskazuje natomiast, że jest to kluczowy składnik (element) dzielności, która stanowi przeciwwagę przynależności⁵. Osoby samodzielne to zatem takie, które należą i chcą należeć do tej czy innej grupy, nie wyzbywając się siebie. Mają w sobie tyle odwagi, by się realizować, co daje im przekonanie o własnej odrębności i indywidualności. Irena Mudrecka, traktując o samodzielności jako potrzebie psychicznej, podkreśla, że jest to naturalna tendencja jednostki do uczenia się, stanowi wyraz jej dążeń do wolności i przekształca się w potrzebę autonomii⁶. Samodzielność jest konsekwencją potrzeby niezależnego zdobywania i gromadzenia doświadczeń, pokonywania przeszkód oraz weryfikowania własnych umiejętności w różnych sytuacjach życiowych⁷. Pojawia się w odpowiedzi na potrzebę samokształcenia, która zdaniem Bernarda Panasiuka ma większy wpływ na rozwój człowieka niż rodzina i szkoła⁸. Prowadzi do zdobywania kompetencji, wiedzy, sprawności, talentów, zainteresowań i upodobań. Celem samokształcenia jest przygotowanie do samodzielnego i systematycznego zdobywania wiedzy o sobie samym oraz rzeczywistości, a także do internalizacji norm i zasad społeczno-moralnych, prawnych, zdrowotnych, etycznych i zawodowych. Wyrazem samodzielności wynikającej z potrzeby rozwoju jest również samowychowanie, tj. „świadoma, samorzutna i planowa aktywność jednostki, której celem jest doskonalenie samej siebie pod względem intelektualnym, społeczno-moralnym i wolicjonalnym oraz podnoszenie własnej wartości jako osoby autonomicznej, reprezentującej swój własny pogląd na świat”⁹.

Pojawienie się potrzeby samorealizacji poprzedzone jest zaspokojeniem niższych potrzeb piramidy Masłowa. Wymaga też dojrzałości, autorefleksji, a także takich cech uczącego się jak: jego autonomia, świadomość własnych możliwości

⁴ H. Filipczuk, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1980.

⁵ S. Garczyński, *Potrzeby psychiczne*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1972.

⁶ I. Mudrecka, *Samodzielność*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006, t. V.

⁷ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności dziecka w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 7.

⁸ B. Panasiuk, *Samokształcenie*, [w:] *Encyklopedia filozofii wychowania*, red. S. Jedynak, J. Kojkoł, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2009, s. 267.

⁹ C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 160.

i ograniczeń, kompetencje i motywacja do rozwoju, świadomość celu i umiejętność jego wyznaczania¹⁰.

Samodzielność w literaturze traktowana jest niemal na równi z inteligencją. Zbigniew Skorny opisuje ją jako „zdolność stosowania posiadanych wiadomości w nowych sytuacjach życiowych”¹¹. Tadeusz Tomaszewski podobnie podkreśla w swej definicji „zdolność człowieka do kierowania swoimi możliwościami (...) umiejętność korzystania z własnego potencjału”¹². Natomiast Wincenty Okoń podkreśla znaczenie procesu dochodzenia do nowych wiadomości przez rozwiązywanie problemów¹³. Oznacza to, że samodzielny człowiek powinien być świadomy własnych zasobów (zdolności, kompetencji społecznych), ale też powinien posiadać umiejętność refleksji, formułowania wniosków i modyfikacji zachowań. Brak zdolności wykorzystywania nabytej wiedzy oraz bierna postawa prowadzą do przedłużania się zależności od innych osób i podatności na różnego rodzaju zaburzenia.

Postawa to inaczej stosunek człowieka do życia lub do pewnej wyróżnionej sfery zjawisk, wyrażający jego stanowisko i poglądy¹⁴. Człowiek charakteryzujący się postawą samodzielności potrafi spojrzeć na siebie przez pryzmat określonego ideału własnego „ja”, co z kolei umożliwi mu dokonywanie autoewaluacji zachowań, w tym własnej samodzielności¹⁵. Jest to rezultatem własnej działalności jednostki i jej samorealizacji. Zdaniem Kingi Kuszak ujęcie samodzielności jako postawy jest najpełniejsze, zawiera bowiem kilka komponentów: poznawczy (obserwacja własnych zachowań i porównywanie ich z „ja” idealnym), oceniający (zauważenie braków w obszarze własnej samodzielności – jest to źródłem napięć emocjonalnych, niemniej jednak zbliża człowieka do własnego ideału, zatem powoduje pozytywne uczucia); emocjonalny (ujawnienie się motywacji do pracy nad sobą w kierunku zbliżenia się do pożądanego obrazu własnego „ja”); behawioralny (wykonywanie działań

¹⁰ D. Ciechanowska, *Samokierowane uczenie się [Self-Directed Learning] jako wartość kształcenia akademickiego*, [w:] *Studiowanie dla społeczeństwa wiedzy*, red. D. Ciechanowska, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2009, s. 193–208.

¹¹ Z. Skorny, *Metoda nauczania a kształcenie samodzielnego myślenia i zaradności w liceach pedagogicznych*, Nowa Szkoła 1956, t. 3.

¹² T. Tomaszewski, *Z pogranicza psychologii i pedagogiki*, PZWS, Warszawa 1970.

¹³ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.

¹⁴ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 842.

¹⁵ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, s. 17.

w celu osiągnięcia kolejnego poziomu samodzielności, na podstawie własnej wiedzy i doświadczenia)¹⁶.

Osiąganie samodzielności jest naturalnym, ale i długotrwałym procesem rozwoju człowieka, polegającym na wykorzystywaniu potencjałów rozwojowych w różnych fazach jego życia. Przyjmuje się, że samodzielność w wymiarze procesu rozłożona jest w czasie i ma charakter rozwojowy. W swej definicji zwraca na to uwagę Włodzimierz Szewczuk: „samodzielność to proces stopniowego osiągania przez jednostkę kontroli nad czynnikami determinującymi działanie dzięki ukształtowaniu się umiejętności ich wzajemnego przeciwstawiania, równoważenia oraz zastępowania, a także kompensacji jednych czynników innymi”. W literaturze przedmiotu wyróżnia się fazy rozwoju samodzielności, a autorem pierwszego podziału jest Erik H. Erikson¹⁷. Człowiek w każdym okresie swojego życia staje przed nowymi wyzwaniami. Korzystając ze wsparcia otoczenia oraz opanowanych kompetencji, podejmuje różne zadania. Gdy poradzi sobie z nimi, zdobywa nowe umiejętności, co powoduje, że staje się bardziej samodzielny i niezależny. Na etapie niemowlęctwa (0–1 rok) dziecko uczy się samodzielnie chodzić, mówić i kontrolować własne ciało. Wraz z wiekiem (2–3 r.ż.) większą uwagę zwraca na rozwój autonomii, której wyrazem są samodzielne ubieranie się, dbanie o higienę, kontrola własnych emocji, a z czasem ponoszenie odpowiedzialności za własne decyzje, zachowanie oraz niezależność emocjonalna od rodziców i innych dorosłych. Zdobyte doświadczenia wychowanka mają wpływ na sposób rozwiązywania pojawiających się w tym czasie dylematów, tj. korzystanie ze swobody vs. podporządkowanie się, wyrażenie zgody na otrzymywanie od innych propozycji zmian vs. trwanie uparcie przy swoim punkcie widzenia oraz wyrażanie siebie vs. uległość, powściągliwość, wymuszona grzeczność¹⁸. Pod koniec 3. roku życia dziecko samodzielnie wykorzystuje te kompetencje, które dotychczas opanowało, wychodzi z inicjatywą, planuje oraz dąży do wyznaczenia swoich przywilejów w byciu i działaniu. Jest to bardzo ważny czas i istotne działania. W ten sposób dziecko uczy się moralnego postępowania i rozwija w sobie swoją wolność. Stanowi to podstawę samodzielnego podejmowania ważnych decyzji życiowych. Jeśli na tym etapie pozostawi się dziecku odpowiedni poziom swobody i zwróci uwagę na pytania, które zadaje, jego rozwój zostanie ukierunkowany na przejawianie samodzielnej inicjatywy, obserwacji, myślenia, ustanawiania i weryfikacji celów. W okresie wieku

¹⁶ Tamże.

¹⁷ E.H. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, tł. M. Żywicki, Zysk i S-ka, Poznań 2004.

¹⁸ P. Szczukiewicz, *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 41.

szkolnego dziecko rozwija się pod kątem samodzielności poznawczej, wypełnia obowiązki, kształtuje wytrwałość i pilność. W fazie adolescencji okazywanie własnej samodzielności przez młodzież jest sposobem na dążenie do określenia własnej tożsamości, który to cel stanowi kluczowe zadanie rozwojowe w tym okresie.

Rozwój samodzielności na różnych etapach ludzkiego funkcjonowania opisuje szczegółowo K. Kuszak, która wyróżnia samodzielność lokomocyjną, elementarną, praktyczną, poznawczą, refleksyjną i autonomiczną.

Samodzielność lokomocyjna osiągnięta jest przez dziecko w 1. roku życia i wyraża się w umiejętności przemieszczania się i poznawaniu otoczenia. Staje się wówczas mniej zależne od pomocy innych w zakresie miejsca pobytu, ułożenia własnego ciała, zaspokajania potrzeby badania otoczenia i lokomocji. Samodzielność elementarna przypisana do 2–3 r.ż. charakteryzuje się podejmowaniem przez dziecko podstawowych czynności samoobsługowych, kontroli czynności fizjologicznych, jedzenia. W tym wieku dziecko samodzielnie potrafi zaspokoić swoje podstawowe potrzeby, komunikować emocje, działa zgodnie z własną wolą, często werbalizując potrzebę wykonania czynności samodzielnie. Samodzielność praktyczna przypada zdaniem autorki na czas od 3–4 do 6–7 r.ż., kiedy jednostka działa w sposób zaplanowany, kieruje podejmowanymi przez siebie aktywnościami oraz podporządkowuje się wyznaczonym przez dorosłych normom. Rozwój kolejnego rodzaju samodzielności – poznawczej odbywa się w okresie od 7–8 r.ż. do 11–12 r.ż. Samodzielność dziecka w tym wieku wyraża się w poszukiwaniu informacji, planowaniu, przewidywaniu działań, samokontroli, realizowaniu obowiązków i dostosowywaniu do przyjętych przez siebie norm moralnych. Samodzielność refleksyjna (uzyskiwana w okresie od 13–14 r.ż. do 17–18. r.ż.) pozwala na analizę podejmowanych przez młodzież działań, formułowanie hipotez, rozpatrywanie przyczyn i skutków własnych wyborów i zachowań. Natomiast ostatnia – samodzielność autonomiczna – możliwa jest do obserwacji w wieku 18–19 lat. W tym okresie można mówić o pełnej świadomości swoich celów, planów i zamierzeń życiowych, młodzież zachowuje autonomię w relacjach międzyludzkich i ma poczucie pełnej odpowiedzialności za siebie, innych i podejmowane zadania¹⁹.

Osiągnięcie samodzielności jest zatem długotrwałym procesem, który dokonuje się przez realizację zadań rozwojowych na poszczególnych etapach rozwoju ontogenetycznego człowieka. Stopniowo prowadzi do dojrzałości, a więc zdolności zaspokajania własnych potrzeb w relacji z otoczeniem, ale w sposób od niego niezależny. Samodzielność jest tym większa, im bardziej jednostka zdaje sobie sprawę ze swojego

¹⁹ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, s. 34–36.

działania, potrafi nim kierować i w większym stopniu w realizacji działań uniezależnia się od zewnętrznej pomocy, co nie oznacza, że w ogóle z niej nie korzysta.

Najczęściej samodzielność w literaturze definiowana jest jako „niezależność (...)”²⁰, „stan niezależności życiowej, „kategoria nierozzerwalnie związana z niezależnością”²¹. Samodzielny człowiek odznacza się tym, że nie jest uzależniony od nikogo, daje sobie sam radę w życiu, nie potrzebuje żadnej pomocy, a także nie podlega czyjejś władzy”²², „wyraża się posiadaniem dużego pola niezależności od innych w poznawaniu, myśleniu, wartościowaniu i postępowaniu”²³. Za jedne z najważniejszych właściwości samodzielności uznaje się: niezależność emocjonalną, niezależność w realizowaniu decyzji, a także niezależność intelektualną i etyczną²⁴.

Niezależność emocjonalna wyraża się w umiejętności zachowania spokoju, w braku lęku o wyjawienie innym swoich przekonań, konstruktywnym i krytycznym przyjmowaniu opinii innych osób, szczególnie tych z którymi jest się związanym uczuciowo; realizowaniu swoich obowiązków, nawet w sytuacjach niesprzyjających²⁵. Będąc niezależnym emocjonalnie, człowiek jest zdolny do zarządzania swoimi nadziejami i aspiracjami, potrafi współpracować i współuczestniczyć, poradzi sobie z poczuciem osamotnienia. Osoby charakteryzujące się samodzielnością uczuciową umieją budować silne, trwałe więzi z partnerami życiowymi i swoimi dziećmi, bez obaw wchodzą we współzależność emocjonalną. Niezależność w realizowaniu decyzji wyraża się pewnością siebie w sytuacji podejmowania postanowień, zdolnością dokonywania wyboru z wielu propozycji oraz satysfakcją w doświadczaniu możliwości kierowania własnym życiem. Umiejętność radzenia sobie z trudnościami życiowymi, odważne wyrażanie swoich poglądów, a także formułowanie ocen będzie wyrazem niezależności intelektualnej. Samodzielność dotycząca norm moralnych będzie się przejawiać w rzetelnym wypełnianiu swoich obowiązków nawet przy braku kontroli, odważnym zwracaniu uwagi tym, którzy postępują niewłaściwie, a także po prostu etycznym działaniu pomimo zmieniających się okoliczności.

²⁰ K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny, czyli o tym jak być sobą*, Rebis, Warszawa 2000.

²¹ I. Mudrecka, *Samodzielność...*, s. 597.

²² M. Winiarski, *Rodzina–szkoła–środowisko. Problemy edukacji środowiskowej*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2000, s. 189.

²³ A. Buczel, *Samodzielność jako cecha...*, s. 2.

²⁴ M. Jasiński, *Zależność–niezależność emocjonalna a wybór celów życiowych*, „Zeszyty Naukowe UJ: Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1977, nr 27, s. 47–65.

²⁵ Z. Uchnast, *Samodzielność jako cecha osobowości młodzieży w wieku 13–23 lat*, maszynopis w Archiwum KUL, Lublin 1962.

Samodzielność rozumiana jako autonomia wobec otoczenia polega na indeterminacji od wpływów czynników zewnętrznych i umiejętności kontroli sytuacji, a w szczególności własnego zachowania, które wyraża się w zdolności do samokontroli. Podstawą autonomii, zdaniem Masłowa, jest samodzielność w podejmowaniu decyzji i działań, postrzegana jako dystans wobec życia, rzeczywistości i samego siebie²⁶. Jest to zdolność do wyrażania własnej woli w spontanicznych czynach przy zachowaniu samokontroli, równowagi i konwencjonalności²⁷. Autonomicznym postępowaniem jest też podjęcie działania zgodnie z własnymi myślami, emocjami i osądem moralnym, na własną odpowiedzialność, z uznaniem autorytetu starszych i wartości ogółu społeczeństwa²⁸. Do kluczowych elementów autonomii zalicza się: umiejętność oparcia się naciskom otoczenia i przezwyciężania zewnętrznej determinacji, zdolność kontroli swojego zachowania, samokontrola, podejmowanie decyzji, ufność do swoich kompetencji, systematyczność i konsekwencja²⁹.

Rozumienie autonomii w opisany sposób określa ludzi samorealizujących się, natomiast przy braku samodzielności wyrażanej w autonomii człowiek uwikłany jest w konflikty wewnętrzne; stosując mechanizmy obronne, podejmuje próby zredukowania napięcia, ma zakłócony system oceny rzeczywistości i zniekształconą strukturę motywacyjną³⁰.

Samodzielność stanowi elementarną umiejętność umożliwiającą uniezależnianie się od innych³¹. Związana jest ściśle z kompetencjami społecznymi. Wyrazem samodzielności są: umiejętność inicjowania, podtrzymywania lub rezygnacji z kontaktów, kierowanie nimi zgodnie z przyjętym systemem wartości przy jednoczesnym rozumieniu norm ogólnie obowiązujących w społeczeństwie. Szczególne znaczenie mają kompetencje komunikacyjne; nadawanie i wysyłanie komunikatów, formułowanie wypowiedzi, odważne wyrażanie swojego zdania, negocjowanie, autoprezentacja oraz asertywne wyrażanie swojego zdania pomimo zewnętrznych nacisków. Niezbędnym warunkiem samodzielności jest umiejętność kontroli emocjonalnej. Jest to zdolność do tłumienia nieadekwatnych reakcji, rezygnacji z niewłaściwych zachowań

²⁶ A.H. Masłow, *Motywacja i osobowość*, PAX, Warszawa 1990.

²⁷ A. Buczel, *Samodzielność jako cecha...*, s. 117.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ T. Gordon, *Wychowanie w samodyscyplinie*, PAX, Warszawa 1997.

³¹ *Słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, PWN, Warszawa 2001, wyd. 5 zmienione.

i przede wszystkim wyrażania swoich emocji w sposób akceptowany społecznie³². Samodzielność to także kompetencje organizacyjne wyrażające się w zdolności człowieka do koordynowania swoich działań, planowania swojego czasu, wyznaczania celów i opracowywania działań do ich osiągnięcia³³. To również umiejętność dysponowania i kierowania sobą³⁴. W wymiarze społecznym jest to zdolność pełnienia roli ucznia, rodzica, pracownika i wynikających z niej powinności i zadań.

Wielu autorów podejmujących problematykę samodzielności odnosi ją do kwestii odpowiedzialności, pisząc, że jest to „forma aktywności podmiotu, który z własnej inicjatywy podejmuje działania i bierze za nie odpowiedzialność”³⁵ będąca wyrazem dojrzałości, która nakłada na człowieka obowiązek ponoszenia konsekwencji własnych działań i skutków³⁶. Zdaniem T. Tomaszewskiego, istota samodzielna to m.in. taka, która potrafi przewidywać skutki i ponosić odpowiedzialność za swoje decyzje i czyny³⁷. Samodzielne działanie wymaga możliwie jak najpełniejszego uświadomienia sobie następstw i istniejącego ryzyka. Osoba samodzielna bierze odpowiedzialność za swoje życie, dlatego oczekuje się od niej, że mając wiedzę o swoich zdolnościach, kompetencjach, ale i ograniczeniach, będzie świadomie decydowała o podejmowanych czynnościach i zastosowanych do tego celu środkach. W przypadku pojawiających się trudności swoją postawą wykaże gotowość do wzięcia na siebie konsekwencji podjętych czynów.

Elżbieta Dryll przyjęła, że niezależnie od tego, co i w jaki sposób skłania człowieka do działania, może on spostrzegać jego przyczynę w sobie lub na zewnątrz³⁸. Julian B. Rotter sformułował to jako teorię wewnętrznego vs. zewnętrznego umiejscowienia kontroli – *locus of control* (LOC). Zgeneralizowane poczucie kontroli definiował jako przekonanie osoby dotyczące związku własnego działania z jego wynikiem. Jak pisze W. Szewczuk „samodzielność to (...) proces stopniowego osiągnięcia kontroli nad

³² M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności poznawczej. Szkice teoretyczne i dociekania empiryczne w kontekście zdolności uczniów gimnazjum*, Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2016, s. 24.

³³ J. Parafiniuk-Soińska, *Modele badania i kształtowania samodzielności uczniów*, [w:] *Kształtowanie samodzielności uczniów klas początkowych*, red. J. Parafiniuk-Soińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1990, s. 53.

³⁴ A. Buczel, *Samodzielność jako cecha...*, s. 117.

³⁵ I. Mudreka, *Samodzielność...*, s. 576.

³⁶ M. Porębska, *Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*, WSiP, Warszawa 1991, s. 199–200.

³⁷ T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, PWN, Warszawa 1979, s. 203–215.

³⁸ E. Dryll, *Interakcja wychowawcza*, PAN, Warszawa 2001.

czynnikami determinującymi działanie”³⁹, dlatego na najwyższym poziomie rozwoju samodzielności podmiotu następuje „uwewnętrznienie kontroli”, czyli uznanie przyjętej od innych zasady za własną. Dzięki temu człowiek nabywa wiadomości o świecie i prawidłowościach nim rządzących oraz przekonanie o własnych zdolnościach⁴⁰. Takie pozytywne doświadczenia motywują do dalszych aktywności, dzięki którym następuje wzrost kompetencji społecznych i przekonanie o własnej wartości.

Samodzielność „może być właściwa człowiekowi w różnym stopniu i zakresie. Zmienia się i realizuje w różnych okresach życia człowieka [...] może mieć różny zakres ze względu na formy i rodzaje działań”⁴¹. Zdaniem K. Kuszak w rozwoju dziecka wyraża się w sferze: działań związanych z samoobsługą, czynności związanych z realizacją zadań, kontaktów społecznych oraz emocji⁴². W literaturze jako ważne wymienia się też obszary aktywności motorycznej, praktycznej oraz umysłowej⁴³. Najogólniejszy podział proponuje W. Okoń, koncentrując się na rozpoznaniu dwóch ważnych sfer ujawniania się samodzielności, tj. myśli i działania.

Samodzielność myślenia W. Okoń traktuje jako właściwość kształtującą się u ludzi wówczas, gdy swoje doświadczenie i swoją wiedzę wzbogacają przez rozwiązywanie zagadnień praktycznych i teoretycznych. W początkowej fazie ogranicza się to do prostych problemów, stopniowo przechodząc do bardziej złożonych i trudnych, kończąc na samodzielnym ich stawianiu i weryfikacji możliwych rozwiązań⁴⁴. Nie każda nowa sytuacja jest z punktu widzenia podmiotu problemem, dlatego autor tej koncepcji określa trudność jako coś, co wymaga rozwiązania⁴⁵. Problemem nie jest zatem aktywność już opanowana, ani taka, do której podmiot nie został przygotowany. Samodzielność myślenia wyraża się w „dostrzeżeniu i subiektywnym odczuciu

³⁹ *Słownik psychologiczny*, red. W. Szewczuk, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985, s. 247.

⁴⁰ G. Haug-Schnabel, B. Schmid-Steinbrunner, *Dziecko z charakterem. Jak wspierać psychikę dziecka, aby ustrzec je przed lękiem, ucieczką w przemoc lub uzależnienia*, Media Rodzina, Poznań 2008, s. 155.

⁴¹ J. Świrko-Pilipczuk, *Sytuacje edukacyjne podstawą procesu kształcenia i rozwijania samodzielności*, [w:] *Proces kształcenia i jego uwarunkowania*, red. K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk, Agencja Wydawnicza „Kwadra”, Szczecin 2003, s. 74–75.

⁴² K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, s. 59.

⁴³ L. Niebrzydowski, *Psychologia wychowawcza. Samoświadomość, aktywność. Stosunki interpersonalne*, PWN, Warszawa 1989.

⁴⁴ *Nowy słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007, s. 365–366.

⁴⁵ W. Okoń, *Problem samodzielności myślenia i działania*, [w:] *Studia Pedagogiczne. Kształcenie samodzielności myślenia w procesie nauczania*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, t. 4, Warszawa 1957, s. 14.

trudności, określeniu jej, zaprojektowaniu ewentualnego rozwiązania, wyprowadzeniu wniosków w dalszych obserwacjach i eksperymentach o charakterze weryfikującym⁴⁶. Czesław Kupisiewicz i Małgorzata Kupisiewicz opisują samodzielność jako „cechę myślenia polegającą na zdolności opracowania własnego sposobu rozwiązywania problemów”⁴⁷. Tymczasem Tadeusz Nowacki rozpatruje to zagadnienie szerzej, pisząc, że jest to umiejętność wynajdywania (dostrzegania) i odkrywania nowych zjawisk w przyrodzie, technice i życiu społecznym. [...] to myślenie produktywne, nasycone decyzjami, twórcze, będące zaprzeczeniem bierności intelektualnej⁴⁸. Samodzielność myślenia to też nazywana w literaturze samodzielność „teoretyczna” ujawniająca się w umiejętności rozwiązywania problemów, umiejętności ich dostrzegania i umiejętności sprawdzania wprowadzonych rozwiązań⁴⁹.

Samodzielność myślenia jest procesem, który polega na dochodzeniu do nowych wiadomości poprzez dostrzeganie i rozwiązywanie problemów w sposób twórczy – bez gotowych, zasugerowanych czy narzuconych rozwiązań.

Samodzielność działania według T. Nowackiego to umiejętność planowania, odnajdywania właściwych środków, wykonywania pracy oraz umiejętności jej skontrolowania. Służy realizacji własnych poczynań, a nie uzyskaniu czyjejs aprobata⁵⁰. Musi wynikać z własnej woli i inicjatywy ukierunkowanej na realizację odczuwanych potrzeb. Podobnie o tym zagadnieniu traktuje W. Okoń, podkreślając, że samodzielność działania wymaga od człowieka dużej dojrzałości, m.in. w zakresie oceny celowości zastosowania odpowiednich środków działania czy wyjścia poza wyuczone i często przez lata powielane schematy⁵¹. Nie jest to umiejętność łatwa, a jej kształtowanie możliwe jest tylko dzięki zastosowaniu zasady stopniowania trudności⁵². Samodzielność praktyczna związana właśnie z podejmowaniem aktywności rozumiana jest jako zaradność życiowa i umiejętność radzenia sobie w sytuacjach konkretnych⁵³.

⁴⁶ J. Dewey, *Jak myślimy*, PWN, Warszawa 1988, s. 102.

⁴⁷ C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny...*, s. 159.

⁴⁸ T. Nowacki, *Elementy psychologii*, Państwowe Wydawnictwo szkolnictwa Zawodowego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 390.

⁴⁹ A. Odej, S. Tokarski, *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności*, „Studia Psychologica” 2009, s. 233–250.

⁵⁰ T. Nowacki, *Elementy psychologii...*, s. 390.

⁵¹ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa 1987, s. 231.

⁵² M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności...*, s. 38.

⁵³ A. Odej, S. Tokarski, *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności*, s. 235.

Podsumowując, na podstawie przedstawionego wyżej zestawienia trudno jest odnaleźć definicję, która w pełni wyczerpywałaby znaczenie nadawane pojęciu „samodzielność”. W związku z tym w zaprojektowanych badaniach założono, że samodzielność to umiejętność, którą można opisać, podając jej określone parametry. Przyjęto, że pomimo iż dążenie do uzyskania pełnej samodzielności rozciągnięte jest w czasie, to w danym momencie jej wielkość można wyznaczyć przez zakres sfer życiowych, w których wychowanek sam podejmuje decyzje o przejawianiu, zmianie lub zaniechaniu określonej aktywności ze względu na szansę zaspokojenia odczuwanych przez niego potrzeb, a także stopień pozostawianej mu autonomii podczas realizacji podstawowych czynności samoobsługowych.

Ważnymi właściwościami dojrzałej lub niedojrzałej samodzielności są stopień odpowiedzialności, który wyraża się w zgodności przejawianego działania z obowiązującymi normami społecznymi, a także świadomość motywów, które kierują zachowaniem nieletniego (motywy zewnętrzne vs. wewnętrzne).

Wychowanek jest samodzielny, kiedy podejmując z własnej inicjatywy jakąś aktywność, potrafi dzięki niej doprowadzić do zaspokojenia ważnych dla jego rozwoju potrzeb, z uwzględnieniem posiadanych zasobów wewnętrznych (np. kompetencji społecznych) oraz zewnętrznych (np. usług instytucjonalnych), bez naruszenia przyjętych standardów aksjonormatywnych.

1.2. Charakterystyka młodzieży niedostosowanej społecznie

Próby określenia nieprzystosowania społecznego, jak wynika z analiz tego pojęcia, są liczne i mają zróżnicowany zakres. Można je rozpatrywać na trzech płaszczyznach:

- behawioralnej – jako charakterystyka występujących form zachowań; „na niedostosowanie społeczne wskazują te jej zachowania, które są nieadekwatnymi, powtarzającymi się uporczywie reakcjami na wymogi i nakazy zawarte w przypisanych jej rolach społecznych. Ta nieadekwatność reagowania na przepisy i nakazy ról społecznych ujawnia się w łamaniu norm społecznych (prawnych, moralnych, obyczajowych) i w lekceważeniu przez jednostkę powszechnie uznanych norm społecznych”⁵⁴;
- psychologicznej – jako opis postaw i motywacji jednostki oraz
- etiologicznej – jako uwarunkowania psychospołeczne⁵⁵.

⁵⁴ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, APS, Warszawa 2000, s. 89.

⁵⁵ Tamże, s. 6.

Jedną z głównych przyczyn zaburzeń w funkcjonowaniu jest osobowość człowieka, na co zwraca uwagę Natalia Han-Ilgiewicz⁵⁶ czy Otton Lipkowski, pisząc, że:

osoba niedostosowana społecznie to taka, która ze względu na zaburzenia charakterologiczne spowodowane niekorzystnymi zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju wykazuje wzmoczone trudności w dostosowaniu się do uznanych norm społecznych w realizacji swoich zadań życiowych⁵⁷.

Znaczenie osobowości jako zmiennej wyjaśniającej podejmowane przez człowieka zachowania podkreślają również Bronisław Urban i Jan M. Stanik⁵⁸, projektując model diagnozy niedostosowania społecznego.

Młodzież niedostosowaną społecznie charakteryzuje wysoki poziom odczuwanego przez nich lęku, co wielokrotnie potwierdziły przeprowadzone badania⁵⁹. Warto również zaznaczyć, że poziom przejawianego przez nich neurotyzmu jest wyższy od odczuwanego przez ich rówieśników ze szkół gimnazjalnych i średnich⁶⁰. Jest to wynikiem traumatycznych doświadczeń związanych z dorastaniem w rodzinach dysfunkcyjnych lub patologicznych⁶¹, ale także deprywacji potrzeb w warunkach przymusowej i uciążliwej izolacji⁶². Pierwszy okres pobytu w ośrodku resocjalizacyjnym bywa dla młodzieży najtrudniejszy z uwagi na poczucie zagubienia, dezorientacji, co wynika z wymogu zaadaptowania się do panujących w placówce zasad, formalnych

⁵⁶ N. Han-Ilgiewicz, *Dziecko w konflikcie z prawem karnym*, PWN, Warszawa 1971, s. 109.

⁵⁷ O. Lipkowski, *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja*, PZWS, Warszawa 1971.

⁵⁸ *Resocjalizacja*, red. B. Urban, J.M. Stanik, t. 1, PWN, Warszawa 2008, s. 181.

⁵⁹ H. Kupiec, M. Zięciak, *Osobowościowe korelaty kompetencji społecznych nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Colloquium” 2023, nr 2 (15), s. 132; H. Kupiec, *Lęk i agresja jako katalizatory ekskluzji społecznej wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, [w:] *Pedagogika społeczna wobec problemu wykluczenia społecznego. Diagnoza, fenomenologia, rozwiązania*, A. Knocińska, P. Frąckowiak, S. Jabłońska, GSW Milenium, Środa Wielkopolska 2016, s. 78; B. Baran, A. Bielawiec, *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994, s. 58–60; M. Sitarczyk, *Nieletni sprawcy zabójstw. Sylwetki psychologiczne*, UMCS, Lublin 2005, s. 69–80; M. Sitarczyk, *Poziom lęku i neurotyzmu u nieletnich sprawców przestępstw*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia” 2008, nr 21, s. 65–78.

⁶⁰ H. Kupiec, *Samokontrola zachowań a natężenie lęku u wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Resocjalizacja Polska”, 2013, nr 4, s. 250.

⁶¹ H. Liberska, *Wybrane aspekty psychologiczne funkcjonowania młodzieży wychowywanej w rodzinach pełnych i niepełnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, nr 10, s. 231–246.

⁶² B. Skibińska, „Skazani na samotność?” *O konsekwencjach izolacji społecznej w wybranych jej kontekstach*, „Studia Edukacyjne” 2020, nr 44, s. 265–284.

i nieformalnych zwyczajów, całodobowej kontroli. Nieletni częściej interpretują bezpieczne sytuacje jako zagrażające, co wyzwała w nich lęk, opór, agresję. Odczuwany przez większość wychowanków niepokój staje się katalizatorem impulsywnych, nieprzemyślanych zachowań przestępczych⁶³.

Wśród nieletnich najczęściej występuje niestabilna i nieadekwatna samoocena⁶⁴, choć w literaturze przedmiotu można spotkać się z wynikami wskazującymi na dominację samooceny zaniżonej⁶⁵, jak i zawyżonej⁶⁶. Poczucie własnej wartości w okresie dorastania podlega nieustannym wahaniom⁶⁷, a krystalizuje się dopiero w ostatniej fazie adolescencji, dlatego występująca nieadekwatność omawianej cechy może być związana z działaniem nieletnich na rzecz jej zaniżania lub zawyżania⁶⁸. Młodzież o niskim poczuciu własnej wartości z placówek resocjalizacyjnych raczej zaniża swoje kompetencje, szybko rezygnując z podejmowanych działań; zniechęcając się, przyjmuje postawę bierną. Niski poziom samooceny jest też predykatorem zachowań dewiacyjnych⁶⁹ i głównym komponentem tożsamości dewiacyjnej nieletnich⁷⁰.

⁶³ M. Sitarczyk, *Poziom lęku i neurotyzmu...*, s. 69.

⁶⁴ H. Kupiec, *Płeć jako moderator samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7, s. 129; K. Konaszewski, T. Sosnowski, *Czynniki warunkujące samoocenę nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13, s. 188.

⁶⁵ K. Konaszewski, T. Sosnowski, *Czynniki warunkujące samoocenę...*, s. 188; J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*, Difin, Warszawa 2011, s. 161.

⁶⁶ M. Gaszczyńska-Płuciennik, *Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „Opieka–Wychowanie–Terapia” 2004, nr 3–4, s. 13; H. Kupiec, *Płeć jako moderator samooceny...*, s. 129; H. Kupiec, M. Zięciak, *Osobowościowe korelaty kompetencji społecznych...*, s. 132.

⁶⁷ A. Potocka-Hoser, *Aktywiści organizacji społecznych i politycznych w zakładzie przemysłowym: obraz własnej osoby i otoczenia społecznego w latach 1978 i 1981*, Ossolineum, Warszawa 1985, s. 31.

⁶⁸ Z. Bartkowicz, *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 229–234.

⁶⁹ R. Vermeiren, J. Bogaerts, V. Ruchkin, D. Deboutte, M. Schwab-Stone, *Subtypes of self-esteem and self-concept in adolescent violent and property offenders*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” 2004, 2, s. 405–411.

⁷⁰ H. Kupiec, *Tożsamość nieletnich a motywacja do zmiany w warunkach placówki resocjalizacyjnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2019, s. 440–442.

Większość nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych charakteryzuje się zewnętrznym poczuciem kontroli⁷¹. Wynik ten zbieżny jest z badaniami przeprowadzonymi wśród dorastającej młodzieży szkolnej⁷². Zewnętrzny LOC sprawia, że wychowanków MOW cechuje postawa konformistyczna, brak poczucia sprawstwa niezależnie od przebiegu sytuacji, w której uczestniczą i jej rezultacie (sukces, porażka)⁷³, uległość wobec swoich rówieśników⁷⁴, nawiązywanie relacji konfliktowych, przepełnionych obwinianiem i niechęcią⁷⁵, dlatego w sytuacjach trudnych najczęściej stosują strategię agresywnego reagowania⁷⁶ oraz akceptację/rezygnację. Najbardziej wybierają pozytywne przewartościowanie oraz podjęcie działania rozwiązującego problem⁷⁷. Należy też zaznaczyć, że zewnętrzny status LOC może pełnić rolę mechanizmu obronnego, który pomaga wychowankom mierzyć się z trudnościami⁷⁸. Dominujące wśród nieletnich zewnętrzne poczucie kontroli ma swoje źródło w niekorzystnych doświadczeniach socjalizacyjnych. Jest też wynikiem przebywania w placówce o kontrolująco-restrykcyjnym klimacie wychowawczym, w którym znacząco ogranicza się wychowankom wpływ na własny rozwój.

⁷¹ H. Kupiec, M. Zięciak, *Osobowościowe korelaty kompetencji społecznych...*, s. 132; P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.

⁷² K. Barani, *Poczucie umiejscowienia kontroli a styl adaptacji w pierwszej klasie gimnazjum*, „Psychologia Rozwojowa” 2006, nr 11 (3), s. 123–133; B. Szmigielska, *Spostrzeganie związku pomiędzy własnym działaniem a jego następstwami przez dzieci w wieku szkolnym*, „Psychologia Wychowawcza” 1981, nr 4, s. 469–479.

⁷³ D. Drwał, *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań*, [w:] *Materiały do nauczania psychologii*, red. L. Wołoszynowa, PWN Warszawa 1978, s. 311.

⁷⁴ M. Warchał, *Poczucie umiejscowienia kontroli (LOC) jako determinant sukcesu edukacyjnego uczniów z trudnościami szkolnymi*, [w:] *Sukces jako zjawisko edukacyjne*, red. M. Hemeniuk, I. Paszenda, W. Żłobicki, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 225.

⁷⁵ J. Rola, E. Pisula, *Style radzenia sobie ze stresem rodziców dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym i zespołem Downa*, „Zdrowie Psychiczne” 1993, nr 3–4, s. 94–101.

⁷⁶ D. Borecka-Biernat, *Agresywna strategia radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych a poczucie umiejscowienia kontroli oraz jej uzależnienie od postaw rodzicielskich*, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika” 2007, nr 16, s. 129.

⁷⁷ M. Kobylarczyk-Kaczmarek, N. Ogińska-Bulik, *Trauma u młodzieży. Konsekwencje i uwarunkowania*, Difin, Warszawa 2023, s. 152.

⁷⁸ A. Wolska, *Model czynników ryzyka popełnienia przestępstwa agresywnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.

Nieletni niedostosowani społecznie mają wyraźne deficyty w kwestii konstruktywnej samokontroli rozumianej jako zdolność człowieka do kierowania własnym zachowaniem⁷⁹. Cechuje ich niższy w porównaniu do rówieśników ze szkół gimnazjalnych i średnich poziom samokontroli⁸⁰. W literaturze przedmiotu niedostosowanie społeczne utożsamiane jest z deficytami samokontroli i wyraża się w: a) braku staranności, uporze i wytrwałości; b) trudnościach z odraczaniem gratyfikacji, małej tolerancji dla frustracji; c) małej zdolności rozwiązywania problemów metodami słownymi, a nie fizycznymi; d) braku potrzeby posiadania albo niedocenianie umiejętności poznawczych lub akademickich czy sprawności manualnych; e) skłonnościach do awanturnictwa; f) braku zainteresowania przygotowaniem się do zdobywania odległych celów; g) skłonnościach do koncentracji na sobie; h) obojętności na cierpienia i potrzeby innych⁸¹.

W literaturze przedmiotu odnaleźć można liczne badania nad kompetencjami społecznymi nieletnich i w tym przypadku nie dostarczają one jednoznacznych odpowiedzi. Niektóre wskazują na ich niski poziom⁸², również w porównaniu z rówieśnikami ze szkół publicznych⁸³. Zróżnicowanie stopnia rozwoju pojawia się przy analizowaniu poszczególnych rodzajów umiejętności społecznych, np. w zakresie

⁷⁹ J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia. Podręcznik Akademicki*, t. 1, GWP, Gdańsk 2008, s. 456.

⁸⁰ H. Kupiec, *Samokontrola zachowań a natężenie łęku...*, s. 250.

⁸¹ M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A general theory of crime*, „Stanford University Press”, Stanford 1990, s. 89–93.

⁸² A. Wojnarska *Kompetencje komunikacyjne nieletnich*, UMCS, Lublin 2013; H. Kupiec, *Rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3; G. Kudlak, *Kompetencje społeczne nieletnich przestępców*, [w:] *Instytucjonalna resocjalizacja nieletnich. Wyzwania i perspektywy rozwoju*, red. G. Kudlak, Difin, Warszawa 2016; Z. Bartkowicz, *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena...*, s. 30; M. Mielczarek, *Kompetencje interpersonalne młodzieży niedostosowanej społecznie. Perspektywa społeczno-zawodowa*, „Szkoła–Zawód–Praca” 2019, nr 18, s. 274–292.

⁸³ P. Huget, *Poczucie kompetencji społecznych młodzieży z zaburzeniami w zachowaniu jako czynnik wpływający na skuteczność mediacji rodzinnych*, [w:] *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów wieku adolescencji*, red. M. Leśniak, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009, s. 113–122.

kompetencji interpersonalnych, tj. kompetencji komunikacyjnych⁸⁴ i asertywności⁸⁵, nieletni z ośrodków resocjalizacyjnych posiadają na poziomie niskim lub bardzo niskim. Przegląd dotychczasowych badań pozwala także na stwierdzenie, że (poza niższą asertywnością) nie ma istotnych statystycznie różnic w zakresie kompetencji społecznych pomiędzy nieletnimi a młodzieżą szkół publicznych⁸⁶.

Ważną umiejętnością w rozwoju samodzielności jest planowanie. Wychowankowie potrafią sformułować plany, które dotyczą najczęściej rodziny; założenia własnej rodziny; posiadania i wychowania dzieci; zawierania relacji uczuciowych i koleżeńskich, edukacji; ukończenia szkoły; zdobycia wykształcenia i zawodu; znalezienia dobrze płatnej pracy, uzyskania konkretnego zawodu, założenie własnej działalności⁸⁷. Tymczasem przeprowadzone badania dowodzą, że nieletni nie potrafią wyznaczać kolejnych kroków do osiągnięcia celu⁸⁸ i choć tworzą mniej planów niż ich rówieśnicy ze szkół publicznych⁸⁹, to podobnie jak oni podejmują kolejne działania w odpowiedzi na uzyskiwane na bieżąco rezultaty⁹⁰. Można zatem uznać, że wychowankowie MOW nie mają wykształconych w sobie zdolności do planowania swojej przyszłości, a zatem nie są pod tym względem przygotowani do realizacji dalekosiężnych zamierzeń.

Większość wychowanków MOW ma negatywne przekonanie o sobie, przyszłości, innych ludziach i świecie⁹¹. „Postrzegają świat społeczny jako pole bitwy o dobra

⁸⁴ E. Małachowska, *Kompetencje komunikacyjne wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, [w:] *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, red. I. Mudrecka, PEDAGOGIUM. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa 2017, s. 187–198; M. Mielczarek, *Kompetencje interpersonalne młodzieży niedostosowanej społecznie...*, s. 274–292.

⁸⁵ R. Porzak, *Charakterystyka środowiska schronisk dla nieletnich*, [w:] *Efektywność instytucjonalnych form pomocy na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym*, red. Z.B. Gaś, PWF „Masz Szansę”, Lublin 2008, s. 272.

⁸⁶ Z. Bartkowicz, *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena...*, s. 33.

⁸⁷ K. Konaszewski, *Plany życiowe nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Probacja”, nr 4, s. 105–114.

⁸⁸ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2020, s. 171.

⁸⁹ M. Szulc, M. Piotrkowska-Dziamaska, *Struktura planów życiowych młodzieży niedostosowanej społecznie przebywającej w młodzieżowym ośrodku wychowawczym*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 5, s. 87–111.

⁹⁰ M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności...*, s. 206.

⁹¹ I. Mudrecka, *Przekonania o sobie i świecie nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2019, nr 38 (2), s. 46.

doczesne, gdzie zasoby są ograniczone, oraz są przekonane, że kiedy ktoś wygrywa, (...) ktoś inny przegrywa, że sukces, szczególnie ekonomiczny, jest możliwy tylko kosztem porażki kogoś innego⁹². Młodzież niedostosowana społecznie jest wysoce przekonana o tym, że nie warto się starać, bo świat jest niebezpieczny, niesprawiedliwy, zły⁹³. Takie rozumienie otaczającego świata przekonuje o jego nieprzewidywalności, wytwarza trudne emocje (lęk, smutek, gniew, złość) i prowadzi do wykluczenia z życia społecznego oraz nasilenia konfliktów interpersonalnych⁹⁴. Inne badania wskazują na średni poziom poczucia koherencji młodzieży nieprzystosowanej społecznie⁹⁵.

Rezultaty przeprowadzonych dotychczas badań wskazują, że młodzież niedostosowana społecznie charakteryzuje się niskim oddziaływaniem kontrolnym norm; są one przez nich znane, ale w niewielkim stopniu przestrzegane, co oznacza, że nie są zinternalizowane⁹⁶. Potwierdzają to również wyniki badań z wykorzystaniem narzędzia do badania pięciu kodów etycznych (Autonomii, Kolektywizmu, Dobra Powszechnego, Godności, Produktywności)⁹⁷. Na wszystkich skalach nieletni uzyskali bardzo niskie wyniki. Należy jednak zaznaczyć, że dziewczęta charakteryzują się istotnie wyższą etycznością niż chłopcy⁹⁸.

W związku z powyższym, ważną kwestią opisującą nieletnich są cenione wśród nich wartości. Okazuje się, że wśród wychowanków przeważa niski poziom uznania

⁹² J. Różycka, B. Wojciszke, *Skala wiary w grę o sumie zerowej*, „Studia Psychologiczne” 2010, nr 48 (4), s. 67.

⁹³ J. Siemionow, *Zmiana przekonań utrudniających adaptację społeczną u wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego*, Difin, Warszawa 2016, s. 185.

⁹⁴ J.P. Różycka-Tran, P. Boski, B. Wojciszke, *Wiara w grę o sumie zerowej jako aksjomat społeczny: badanie w 37 krajach*, „Psychologia Społeczna” 2014, nr 9 (1), s. 94.

⁹⁵ K. Konaszewski, Ł. Kwadrans, *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Uwarunkowania środowiskowe*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018, s. 78.

⁹⁶ L. Pytka, J. Florczykiewicz, *Nieprzystosowanie społeczne jako wyraz negatywnych ustosunkowań wobec normy*, „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 19, s. 255-256; J. Florczykiewicz, *Interpretacja wartości i norm społecznych przez młodzież – analiza porównawcza*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, nr 35 (2), s. 249-266.

⁹⁷ B. Wojciszke, W. Baryła, *Potoczne rozumienie moralności – pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru*, „Przegląd Psychologiczny” 2000, nr 43, s. 395-421.

⁹⁸ K. Szafrąńska, *Poczucie moralności. Pięć kodów etycznych w percepcji wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 1, s. 90.

dla wartości cenionych w społeczeństwie⁹⁹. W grupie chłopców preferowane są wartości święte, świeckie oraz witalne (siła fizyczna), natomiast wśród dziewcząt bardziej liczą się wartości moralne oraz prawdy. Dla obu grup najmniejsze znaczenie mają wartości święte, religijne¹⁰⁰. Inne badania pokazują, że dziewczęta za najważniejsze dla siebie uznają życzliwość i bezpieczeństwo, natomiast chłopcy cenią sobie prowadzenie hedonistycznego trybu życia. Najważniejsze dla nich są: władza, możliwość samodzielnego decydowania o sobie oraz dążenie do sukcesu osobistego¹⁰¹. Cenionymi celami życiowymi są: założenie rodziny, miłość, praca, przyjaźń, dom oraz uczciwość. Wychowankowie MOW nie różnią się pod tym względem od swoich rówieśników ze szkół publicznych¹⁰². Wyniki te zbieżne są z badaniami prowadzonymi przez CBOS, w których dowiedziono, że dla młodych ludzi najważniejsze są: miłość, przyjaźń oraz udane życie rodzinne i posiadanie dzieci¹⁰³.

Młodzież niedostosowana społecznie podejmuje się wielu zachowań ryzykownych. Najbardziej rozpowszechnione w roku 2018 było palenie papierosów (67%), manipulacje, picie alkoholu, zachowania powodujące problemy z policją (ponad 40%). Około 1/3 młodzieży używa substancji psychoaktywnych, stosuje agresję werbalną wobec opiekunów i nauczycieli, posiada przy sobie noże, kastety, kradnie. 25-30% nieletnich sprzedaje narkotyki, ucieka z domu, wdaje się w bójkę i podejmuje ryzykowne zachowania seksualne. Najrzadziej występującymi zachowaniami w tej grupie jest palenie e-papierosów, podpalanie cudzej własności, rozboje z użyciem niebezpiecznego narzędzia. Warto dodać, że w roku poprzedzającym badanie około 25% uczestników przejawiało od 6 do 10 zachowań problemowych, a kolejne 20% podejmowało ich więcej niż 11. Wśród wychowanków MOW częściej zachowania

⁹⁹ E. Wysocka, B. Ostafińska-Molik, „Podobnie niedostosowani, a mimo to różni”. Polaryzacje samooceny w grupie wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych, „Studia Edukacyjne” 2016, nr 39, s. 307-329.

¹⁰⁰ H. Kupiec, *Tożsamość nieletnich...*, s. 436.

¹⁰¹ P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe...*, s. 119.

¹⁰² K. Szafrąńska, *Wizja przyszłości a orientacja pozytywna wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, t. 11 (47), s. 467-468; M. Burdach, *Wartości życiowe i rodzinne wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, „Konteksty Społeczne” 2021, t. 9, nr 1 (17), s. 69.

¹⁰³ R. Boguszewski, *Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży*, [w:] *Młodzież 2016. Raport badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa Centrum Badania Opinii Społecznej 2016, s. 52-77; F. Kozaczuk, *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 66-71.

ryzykowne przejawiają chłopcy niż dziewczęta¹⁰⁴. O rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych wśród wychowanków traktują również wyniki badań innych autorów. Około 90% badanych nieletnich w ciągu ostatniego roku piło alkohol, a 81,3% upijało się. Ponad połowa przebadanej młodzieży z ośrodków resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych przyznaje, że pod wpływem alkoholu podejmuje kolejne zachowania ryzykowne¹⁰⁵. Wszyscy przebadani przez Arkadiusza Kamińskiego nieletni eksperymentowali z różnymi substancjami psychoaktywnymi, ponad 90% paliło papierosy (znacząca większość nałogowo), ponad 80% spożywało alkohol, paliło marihuanę, a do używania amfetaminy, dopalaczy i innych środków narkotycznych przyznało się 53% wychowanków MOW¹⁰⁶. Dane pozyskane z Wydziału Statystycznej Informacji Zarządczej Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości¹⁰⁷ wskazują, że w ostatnich latach w Polsce zwiększyła się liczba zachowań demoralizujących o nieco ponad 55%, a tych związanych z naruszeniem ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii aż o 100%.

Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych zazwyczaj doświadczają znaczących trudności w konstruktywnym radzeniu sobie z własnymi uczuciami i emocjami. Ich zaburzenia emocjonalne rozpięte są pomiędzy wielką intensywnością odczuwania a brakiem jakichkolwiek uczuć¹⁰⁸. Obserwuje się wśród nich nadwrażliwość i nadmierne pobudzenie, a także zakłada się doświadczanie ekstremalnego stresu lub narażenie na działanie niskiego lecz chronicznego stresu¹⁰⁹. Niektóre badania wskazują, że nieletni pod względem przejawiania empatii nie różnią się od swoich rówieśników

¹⁰⁴ K. Ostaszewski, J.K. Bobrowski, J. Greń, A. Pisarska, *Nasilone zachowania ryzykowne wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 302, 306.

¹⁰⁵ J. Greń, A. Pisarska, *Picie alkoholu wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapii i wychowawczych oraz związane z tym problemy*, „Serwis Informacyjny UZALEŻNIENIA” 2021, nr 4 (96), s. 29.

¹⁰⁶ A. Kamiński, *Stosowanie substancji psychoaktywnych przez podopiecznych młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, [w:] *Uzależnienia jako wyzwanie dla współczesnego pedagoga resocjalizacyjnego*, red. A. Kamiński, M. Dobijański, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Pracowników Resocjalizacji oraz Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Warszawa 2018, s. 43.

¹⁰⁷ *Prawomocne orzeczenia wobec nieletnich wg czynów karalnych i płci*, Opracowania wieloletnie/Baza statystyczna/(ms.gov.pl), (dostęp 10.06.2023).

¹⁰⁸ B. James, *Leczenie dzieci po urazach psychicznych*, PARPA, Warszawa 2003; P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe...*, s. 157.

¹⁰⁹ R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2009, s. 304.

ze szkół gimnazjalnych i średnich¹¹⁰. Inne wskazują na jej niższy poziom¹¹¹, tak jak umiejętności rozpoznawania i ekspresji emocji¹¹². W przeprowadzonych badaniach Andrzej Węgliński wskazuje na zdecydowanie niższy poziom empatii niedostosowanych społecznie od grupy młodzieży nieprzystępczej¹¹³. Zróżnicowanie tej cechy pod względem płci pozwala na stwierdzenie, że dziewczęta wykazują się wyższym niż chłopcy poziomem empatii¹¹⁴.

Dowiedziano, że wychowankowie MOW charakteryzują się przeciętnym poczuciem własnej skuteczności i niską wytrwałością. Pomimo potencjału nie mają w sobie tyle samozaparcia, a ich motywacja do wprowadzania w swoim życiu zmian jest słaba i krótkotrwała¹¹⁵. Dla większości bodźcem do zmiany swojej sytuacji są doraźne korzyści, natomiast samodzielne działania podejmuje z potrzeby dowartościowania (51,9%), samodoskonalenia (34,6%) i potrzeby poczucia niezależności (23,6%)¹¹⁶. Nieliczni są zaangażowani w planowanie i realizowanie założonych celów, niemniej jednak większość wychowanków nie potrafi samodzielnie wyznaczyć sobie zadań rozwojowych odpowiadających na doświadczane potrzeby. Nie potrafią też systematycznie i nieustępliwie realizować swoich planów. W przeprowadzonych dotąd badaniach stwierdzono ważną zależność, że im wyższy jest poziom rozwoju tożsamości dewiacyjnej wychowanków MOW, tym mniejszą wykazują oni siłę motywacji¹¹⁷.

¹¹⁰ H. Kupiec, *Empatia i kompetencje społeczne młodzieży niedostosowanej społecznie – wyniki badań empirycznych*, [w:] *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka*, red. M. Bargel, jr. E. Janigová, E. Jarosz (ed.), M. Jüzl, Brno 2013, s. 340–343.

¹¹¹ A. Węgliński, *Resocjalizacja nieletnich w warunkach wolności dozorowanej oraz izolacji zakładowej*, UMCS Lublin 1993, s. 66–70; Z. Bartkiewicz, *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*, Lublin 2001, s. 135.

¹¹² A. Wojnarska, *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w procesie komunikacji społecznej nieletnich*, [w:] *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, red. A. Kieszkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 495–515.

¹¹³ A. Węgliński, *Poziom empatii a zachowania nieletnich w zakładzie poprawczym*, „Psychologia Wychowawcza” 1983, nr 3/83, s. 317–325.

¹¹⁴ P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe...*, s. 157.

¹¹⁵ P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe...*, s. 150–152; M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2020, s. 184.

¹¹⁶ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie...*, s. 184.

¹¹⁷ H. Kupiec, *Tożsamość nieletnich a motywacja do zmiany...*, s. 441–442.

Młodzież z ośrodków resocjalizacyjnych nie różni się pod względem poczucia osamotnienia od swoich rówieśników ze szkół publicznych¹¹⁸. Niemniej jednak w przeprowadzonych przez Annę Dąbrowską badaniach wśród wychowanków MOW największą społeczność stanowią nieletni „Samotnicy” (35,7%), „Pesymiści” (47,3%) i „Niskozasobni” (43,1%), osoby charakteryzujące się wysokim poziomem samotności ogólnej, w społeczności MOW, rówieśniczej i rodzinnej. Charakteryzuje ich również wysoki poziom natężenia symptomów depresji oraz odczuwania stresu, przy jednoczesnym niskim poziomie odczuwania dobrostanu psychicznego¹¹⁹. W literaturze przedmiotu dowiedziono, że osoby z wysokim poczuciem osamotnienia cechują się gorszym przystosowaniem społecznym i nie sprzyja temu pobyt w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych¹²⁰. W tym miejscu warto również dodać, że młodzież, która doświadczyła zdarzeń traumatycznych, m.in. krzywdy / przemocy, ujawnia wysokie nasilenie symptomów stresu pourazowego (65%).

Poza opisanymi wyżej charakterystycznymi cechami wychowanków MOW w literaturze przedmiotu nieletni opisywani są także jako osoby: zorientowane na siłę, skrajnie egocentryczne, traktujące ludzi instrumentalnie, roszczeniowe uprawomocniane poczuciem krzywdy, wykazujące brak poczucia odpowiedzialności za działania pozanormatywne, niezdolne do odraczania gratyfikacji, niewytrwałe w działaniach konstruktywnych, impulsywno-dezadaptacyjne, ryzykanckie, zorientowane na korzyści i wyróżnianie się¹²¹, z brakiem aspiracji, lękiem przed rozpoczęciem samodzielnego życia¹²², krótkoterminowe (postępowanie nieuwzględniające odległych konsekwencji)¹²³, z brakiem realnej oceny własnej osoby i swoich możliwości, brakiem wiedzy o świecie, niskim poczuciem bezpieczeństwa, z agresją, przewrażliwione na punkcie własnej godności, z niską i nietrwałą motywacją do działania¹²⁴ posługującą się zniekształceniami poznawczymi: obwinianiem innych, fatalizmem oraz

¹¹⁸ K. Szafrąńska, *Problematyka samotności i poczucia osamotnienia młodzieży, wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13/2017, s. 206-207.

¹¹⁹ A. Dąbrowska, *Zasoby osobiste i społeczne...*, s. 152, 160.

¹²⁰ K. Szafrąńska, *Problematyka samotności i poczucia osamotnienia...*, s. 206-207.

¹²¹ E. Wysocka, B. Ostafińska-Molik, *Osobowość i myślenie twórcze osób niedostosowanych społecznie w kontekście resocjalizacji twórczej*, „Resocjalizacja Polska” 2019, nr 18, s. 156.

¹²² I. Obuchowska, *Dziecko w rodzinie i instytucji, od teorii do praktyki*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 3, s. 3-8.

¹²³ R. Opora, *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 3-125.

¹²⁴ K. Szafrąńska, *Usamodzielnianie wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska” 2016, nr 12, s. 65.

egocentryzmem¹²⁵, wykazujące niską orientację pozytywną¹²⁶, nieodpowiedzialne¹²⁷, ale z wysoką świadomością odpowiedzialności¹²⁸, z brakiem umiejętności rozpoznawania własnych potrzeb¹²⁹, ubogą tożsamością¹³⁰.

1.3. Znaczenie wybranych cech osobowości młodzieży niedostosowanej społecznie w rozwoju samodzielności

Spośród wielu uwarunkowań samodzielności na szczególną uwagę zasługują cechy osobowości, dlatego też zdecydowano się na poszukiwanie parametrów, które są kluczowe, jeśli chodzi o niedostosowanie społeczne mające związek z rozwojem samodzielności wśród nieletnich wychowanków MOW. W wyniku przeprowadzonej analizy literatury przedmiotu przyjęto, że do ważniejszych mogą należeć: samoocena, lęk, poczucie kontroli, kompetencje społeczne i demoralizacja (przekonania i zachowanie).

Samooocena

Szczególnie ważna w rozwoju samodzielności jest samoocena¹³¹. W toku przeprowadzonych badań dowiedziono istnienie związku samodzielności z wysokim zadowoleniem z siebie¹³², a także dowiedziono, że samodzielność rozwija się wraz ze wzrostem poczucia własnej wartości oraz przekonania o możliwości samodzielnego pokonywania barier i problemów¹³³. Zwrócono również uwagę, że pozytywna, adekwatna, spójna i względnie trwała samoocena stanowi czynnik warunkujący przystosowanie

¹²⁵ R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2009, s. 304.

¹²⁶ K. Szafrąńska, *Wizja przyszłości a orientacja pozytywna...*, s. 471-472.

¹²⁷ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie...*, s. 188, 166.

¹²⁸ I. Mudrecka, *Poczucie odpowiedzialności młodzieży skonfliktowanej z prawem. Studium Pedagogiczne*, Uniwersytet Opolski, Opole 2010, s. 212.

¹²⁹ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie...*, s. 166, 188.

¹³⁰ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2009.

¹³¹ M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności...*, s. 206.

¹³² A. Odej, S. Tokarski, *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności...*, s. 244.

¹³³ J. Sosnowska, *Wychowanie do samodzielności – rola nauczyciela wychowania przedszkolnego w kreowaniu otoczenia wokół dziecka*, [w:] *Nauczyciel wczesnej edukacji. Oczekiwania społeczne i praktyka edukacyjna*, red. J. Bonar, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 230.

jednostki do życia w społeczeństwie, czyli spełnienie wymagań stawianych jednostce przez społeczne otoczenie i samą siebie¹³⁴. Samoocena pobudza jednostkę do działania w określonym kierunku, zgodnym z jej potrzebami i służącym rozwojowi. Od tego, w jaki sposób człowiek postrzega i ocenia samego siebie, zależy: jakość stosunków interpersonalnych, funkcjonowanie w rolach społecznych poczucie sprawstwa, zaangażowanie w działania, kontrola zdarzeń i efektywność własnych działań, co jest predykatorem rozwoju osobowości; stosunek do podejmowanych aktywności (pro-rozwojowych vs. destrukcyjnych rozwojowo) oraz sposób reagowania na stawiane przed człowiekiem zadania¹³⁵. Młodzież o adekwatnej samoocenie lepiej radzi sobie z trudnościami i osiąga sukcesy¹³⁶.

Samoocena wiąże się dodatnio z wysoką efektywnością w zakresie podejmowania decyzji¹³⁷, wysokimi osiągnięciami¹³⁸, większą kontrolą działania podczas wykonywania aktywności¹³⁹, większą wytrwałością, podejmowaniem rozmaitych aktywności, w tym o charakterze ryzykownym¹⁴⁰; wysoką towarzyskością¹⁴¹, kompetencjami społecznymi¹⁴², a także wewnętrznym umiejscowieniem kontroli¹⁴³. Ujemne związki z samooceną udowodniono przy nieśmiałości¹⁴⁴ i poczuciu osamotnienia¹⁴⁵.

¹³⁴ J. Reykowski, *Z zagadnień psychologii motywacji*, WSiP, Warszawa 1976, s. 200.

¹³⁵ M.R. Leary, G. MacDonald, *Individual differences in self-esteem. A review and theoretical integration*, [w:] *Handbook of self and identity*, red. M.R. Leary, J.P. Tangney, New York 2003, s. 401-418.

¹³⁶ D. Wosik-Kawala, *Korygowanie samooceny uczniów gimnazjum*, UMCS, Lublin 2007.

¹³⁷ J. Koziński, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, PWN, Warszawa 1981.

¹³⁸ A.E. Sękowski, *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, TN KUL, Lublin 2000.

¹³⁹ W. Puchała, *Poziom kontroli własnego działania u młodzieży w zależności od jej samooceny oraz poczucia umiejscowienia kontroli*, „Psychologia Rozwojowa” 2009, nr 14 (3), s. 48.

¹⁴⁰ R.F. Baumeister, L. Smart, J.M. Boden, *Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of self-esteem*, „Psychological Review” 1996, nr 103, s. 5-33.

¹⁴¹ I. Dzwonkowska, *Relation of shyness and sociability to self-esteem and loneliness*, „Polish Psychological Bulletin” 2002, nr 33, s. 39-42.

¹⁴² A. Matczak, *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 2001.

¹⁴³ M. Łąguna, K. Lachowicz-Tabaczek, I. Dzwonkowska, *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, „Psychologia Społeczna” 2007, nr 02 (04), s. 172-173.

¹⁴⁴ I. Dzwonkowska, *Nieśmiałość i jej korelaty*, „Przegląd Psychologiczny” 2003, nr 46 (3), s. 307-322.

¹⁴⁵ M. Oleś, S. Steuden, P. Klonowski, E. Chmielnicka-Kuter, T. Gajda, M. Wasyl-Puchalska, M. Sobol-Kwapińska. *Metody badania jakości życia i psychospołecznego funkcjonowania chorych z zaburzeniami widzenia*, [w:] *Jak świata mniej widzę. Zaburzenia widzenia a jakość życia*, red. P. Oleś, S. Steuden, J. Toczolowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 51-68.

Mając na uwadze tak wiele związków samooceny z poszczególnymi komponentami samodzielności opisywanej w literaturze przedmiotu, można przypuszczać, że wysoki poziom samooceny będzie sprzyjał rozwojowi samodzielności wychowanków MOW.

Lęk

Z doniesień zawartych w literaturze przedmiotu wynika, że zachowanie jednostki lękowej charakteryzuje się obniżoną zdolnością do przystosowania, zmęczeniem, nadpobudliwością, drażliwością, poczuciem niepewności, brakiem zaufania do siebie samego, niechęcią do podejmowania jakichkolwiek zadań, szczególnie nowych i trudnych a także uczuciem zagrożenia, lękiem i obawami¹⁴⁶. Ponadto dowiedziono, że neurotyzm i kompetencje społeczne mają ujemną korelację¹⁴⁷. Świadczy to o tym, że wysokie natężenie neurotyzmu, który przejawia się poprzez lęk, wrogość, depresję, impulsywność, koncentrację na własnej osobie i nieśmiałość, współwystępuje z unikaniem nawiązywania i utrzymania zróżnicowanych kontaktów interpersonalnych.

Pozwala to sądzić, że nasilony neurotyzm jest czynnikiem znacząco utrudniającym nabywanie i rozwijanie społecznych umiejętności, a w związku z tym można przypuszczać, że i znacząco ograniczającym rozwój samodzielności.

Poczucie kontroli

Związek poczucia kontroli z samodzielnością wykazano w przeprowadzonych dotychczas badaniach¹⁴⁸. Dowiedziono, że wewnętrzny status LOC współwystępuje z wysoką samodzielnością mierzoną przy pomocy Kwestionariusza Samodzielności autorstwa Adama Odeja i Stanisława Tokarskiego. W wyniku analiz teoretycznych i innych badań ujawniono, że człowiek charakteryzujący się wewnątrzsterownością przypisuje sobie kontrolę nad rozgrywającymi się wokół zdarzeniami, a zachodzące zmiany postrzega jako zależne od swojego postępowania; bez względu na to czy

¹⁴⁶ M. Matkowski, *Arkusze samopoznania Raymonda B. Cattella (IPAT Anxiety Scale – Self-Analysis Form)*, „Przegląd Psychologiczny” 1983, nr 5, s. 412-423.

¹⁴⁷ P.N. Lopes, P. Salovey, R. Straus, *Emotional intelligence, personality and the Perceived quality of social relationship*, „Personality and Individual Differences” 2003, nr 35, s. 641-658; G. Murray, i in., *The five factor model and accessibility/remoteness: novel evidence for person-environment interaction*, „Personality and Individual Differences” 2005, nr 39 (4), s. 715-725.

¹⁴⁸ A. Odej, S. Tokarski, *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności...*, s. 244.

odnosi sukcesy, czy niepowodzenia¹⁴⁹, sam decyduje o własnym losie, co motywuje go do podejmowania działań i wysiłku, aby osiągnąć określony cel¹⁵⁰. W większym stopniu niż ze statusem LOC zewnętrznym zdolny jest do tolerowania odraczania gratyfikacji¹⁵¹, jest bardziej odporny na stresujące wydarzenia i jest mniejsze prawdopodobieństwo, że odpowie na nie poczuciem zagrożenia¹⁵², cechuje go większe emocjonalne zrównoważenie i zadowolenie, a więc i mniejsze nasilenie niepokoju¹⁵³.

Odczuwane w większym stopniu (niż wśród osób z dominującym zewnętrznym statusem LOC) potrzeby sprzyjają rozwojowi samodzielności, bowiem motywują do podejmowania aktywności i wypełniania zadań życiowych w sposób przemyślany, konstruktywny i wytrwały. Osoby wewnątrzsterowne cechuje nasilenie potrzeb

rozważi (zachowania przemyślane i celowe), praktycznych osiągnięć (przystosowanie się do rzeczywistości), potrzeby aktywności (gotowość do intensywnego i wytrwałego wysiłku); potrzeby ładu wewnętrznego (koordynowanie czynności, harmonia stawianych sobie celów i unikanie konfliktów); potrzeby przeciwdziałania (koncentracja wysiłków celem przeciwdziałania trudnościom i niepowodzeniom), potrzeby rozumienia (formułowanie pytań natury ogólnej i formułowanie na nie odpowiedzi), potrzeby refleksji (analizowanie własnych przeżyć psychicznych); potrzeby poznawczej (naukowe analizowanie świata przyrody i techniki); potrzeby osiągnięć (przewycięzanie przeszkód, dokonywanie działań trudnych, samodzielnych, współzawodniczących oraz dążenie do wysokiego poziomu wykonywanego dzieła); potrzeby osobistych osiągnięć (wysoki poziom aspiracji, dążenie do uzyskania wpływowej pozycji)¹⁵⁴.

Wewnętrzne umiejscowienie kontroli wykazuje związek z prężnością psychiczną adolescentów¹⁵⁵, stylem radzenia sobie ze stresem ukierunkowanym na rozwiązywanie

¹⁴⁹ J.B. Rotter, *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*, „Psychological Monographs” 1966, nr 80, s. 1-28.

¹⁵⁰ P.G. Zimbardo, L.F. Ruch, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1996, s. 267-309.

¹⁵¹ R. Drwał, *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*, PWN, Warszawa 1995.

¹⁵² W. Chaim, *Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb, lęku i mechanizmów obronnych*, „Studia Philosophiae Christianae” 1996, nr 32 (2), s. 275-283; W. Domachowski, *Poczucie umiejscowienia kontroli jako wymiar osobowości*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej*, red. W. Domachowski, S. Kowalik, J. Mikulska, PWN, Warszawa 1978.

¹⁵³ W. Chaim, *Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb...*, s. 281.

¹⁵⁴ Tamże, s. 280.

¹⁵⁵ A.M. Cazan, S.A. Dumitrescu, *Exploring the relationship between adolescent resilience, self-perception and locus of control*, „Romanian Journal of Experimental Applied Psychology” 2016, nr 7 (1), s. 283-286.

problemu oraz wyższym poczuciem własnej wartości¹⁵⁶. Dzięki temu wewnętrzne umiejscowienie kontroli nie tylko pomaga w nabywaniu nowych kompetencji, ale też zwiększa świadomość ich posiadania, co z kolei skutkuje wyższą samooceną w zakresie pozyskanych umiejętności społecznych. Osoby wewnątrzsterowne wykazują (znacznie większe niż wśród osób zewnątrzsterownych) nasilenie mechanizmów obronnych, tj.: „reakcji upozorowanej (zachowanie wykazujące cechy przeciwne do impulsów je wywołujących: jednostka jest np. nadmiernie życzliwa w obronie przed wrogimi uczuciami, nadmiernie czysta i uporządkowana w obronie przed impulsami brudzenia i nieporządku, jest nadmiernie niezależna w obronie przed ukrytą zależnością), wyparcia (nieświadome i celowe zapominanie luki w przypomnieniu sobie przeszłości) oraz intelektualizacji (poznawcze rozpracowywanie sytuacji bez odnośnienia się do emocji, ucieczka od uczuć w słowa i abstrakcje)”¹⁵⁷.

Warto dodać, że w wyniku przeprowadzonych badań dowiedziono, że wewnętrzne umiejscowienie kontroli może stanowić czynnik chroniący dla młodzieży doświadczającej przejścia pomiędzy zakończeniem edukacji a poszukiwaniem i podjęciem zatrudnienia¹⁵⁸.

Wewnętrzny status LOC może sprzyjać samodzielności wychowanków MOW, w zakresie świadomego i odpowiedzialnego kierowania własnym rozwojem, podejmowania zadań zmierzających do rozwiązania ich życiowych problemów, np. poprzez podjęcie terapii, rozwijania zainteresowań, pasji, dokonywania przemysłanych wyborów np. zawodu, podejmowania decyzji, zaspokajania własnych potrzeb zgodnie z normami społecznymi, realizowania własnych zadań i celów w bezpieczny dla siebie sposób, aktywnego uczestniczenia w zajęciach usamodzielniających, np. rozwijających kompetencje społeczne, niepoddawania się pomimo doświadczanych trudności.

Osoby zewnątrzsterowne przekonane są, że rządzi nimi los, świat bądź środowisko społeczne – wszystko w ich życiu zależy od czynników zewnętrznych, na które nie mają wpływu¹⁵⁹, a o przebiegu ich życia decyduje splot przypadkowych czynników

¹⁵⁶ J. Butler-Sweeney, *The relationship Among locus of control, coping style, self-esteem and cultural identification in female adolescents*, Seton Hall University Dissertations and Thesis (ETDs) 2007.

¹⁵⁷ W. Chaim, *Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb...*, s. 278-279.

¹⁵⁸ T. Ng-Knight, T. Schoon, *I Can Locus of Control Compensate for Socioeconomic Adversity in the Transition from School to Work?*, „Journal of Youth and Adolescence” 2017, nr 10 (46), s. 2114-2128.

¹⁵⁹ P.G. Zimbardo, L.F. Ruch, *Psychologia i życie...*, s. 267-309.

zewnątrznych, takich jak np. szczęśliwy traf czy zbieg okoliczności¹⁶⁰. Warto w tym miejscu podkreślić, że wynik zachowania postrzegany jest przez człowieka jako pozostający poza jego kontrolą, nie ma on wpływu na dalsze zachowania¹⁶¹. Oznacza to, że odnoszenie sukcesów nie pełni roli motywującej do podejmowania konstruktywnych działań. Osoby z zewnętrznym statusem LOC cechuje znacznie większe nasilenie mechanizmu zwątpienia (niezdolność do redukcji wieloznacznych bodźców, wątplenie w trafność swoich sądów i spostrzeżeń, niezdolność do przyjęcia konkretnej linii działania czy sposoby prezentacji faktów, usilne unikanie niepewnych sytuacji)¹⁶², reagowanie na wydarzenia/ zachowania ze zwiększoną lęklivością, poczuciem niepewności, w większym nasileniu osoby koncentrują się na przeszłości i doznanych niepowodzeniach. Częściej odpowiadają na poczucie zagrożenia Ja, a w sytuacjach niejasnych reagują lękiem i depresją¹⁶³. Przejawiają znacznie wyższe nasilenie niepokoju ogólnego i jego czynników: niezadowolenia z siebie (brak integracji), nierównoważenia emocjonalnego, napięcia wewnętrznego uwarunkowanego niezaspokojeniem silnych popędów oraz skłonności do obwiniania siebie (poczucie winy).¹⁶⁴ Osoby zewnątrzsterowne wykazują

dużo większe nasilenie potrzeby impulsywności (impulsywne reagowanie oparte na intuicji i emocjach), potrzeby bierności (unikanie wysiłku i niechęć do działania), potrzeby dysonansu wewnętrznego (bezplanowe zachowania, brak koordynacji w myślach i działaniach), potrzeby unikania poniżenia (unikanie zwracania na siebie uwagi z obawy przed niepowodzeniem, cofanie się przed rolami publicznie eksponowanymi i przed trudnymi zadaniami), potrzeby zabawy (zabawowe podejście do podejmowanych czynności, poszukiwanie rozrywek i przyjemności oraz unikanie napięć)¹⁶⁵.

W związku z powyższym samodzielności nie będzie sprzyjać zewnątrz status LOC. Młodzież charakteryzująca się zewnętrznym poczuciem kontroli, będzie wymagała nadzoru, zachęt do działania, potwierdzenia dorosłych o prawidłowości działania, upominania, gratyfikacji czy informacji zwrotnych. Nie będzie miała własnych

¹⁶⁰ J.B. Rotter, *General expectancies for internal versus external control of reinforcement...*, s. 1-28.

¹⁶¹ R. Drwal, *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości...*, s. 310-311.

¹⁶² W. Chaim, *Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb...*, s. 280.

¹⁶³ Tamże, s. 275-283.

¹⁶⁴ Tamże, s. 279.

¹⁶⁵ Tamże, s. 278-279.

standardów jakości i mechanizmów kontrolnych¹⁶⁶, własnych preferencji, poglądów i zainteresowań. Adolescenci przyzwyczajeni do zewnętrznego sterowania nie zechcą działać w sytuacjach nowych, nieznanych, a brak zewnętrznego kierownictwa będzie powodował u nich obawy i zagubienie. Takie zachowanie można zaobserwować u wielu osób osiągających wysokie wyniki w nauce, które po ukończeniu sformalizowanej edukacji mają trudności w odnalezieniu się w nowej rzeczywistości, w której same muszą decydować o swoich działaniach¹⁶⁷.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że najkorzystniejsze z punktu widzenia rozwoju samodzielności byłoby rozwijanie wśród wychowanków MOW wewnętrznego poczucia kontroli. Należy jednak na koniec zaznaczyć, że są badania, które dowodzą, że najbardziej korzystne z punktu widzenia możliwości uczenia się nowych zachowań i doskonalenia posiadanych umiejętności jest umiejscowienie poczucia kontroli w okolicach środka kontinuum rozciągającego się pomiędzy wewnętrznym i zewnętrznym statusem LOC¹⁶⁸.

Kompetencje społeczne

Kompetencje społeczne w literaturze rozumiane są jako dyspozycje warunkujące efektywność funkcjonowania człowieka w sytuacjach społecznych¹⁶⁹. To konkretne umiejętności wywierania wpływu na otoczenie społeczne, aby osiągnąć zamierzony cel, zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi, przy czym szczególnie znaczenie przypisuje się umiejętności sprawnego komunikowania się. W tym znaczeniu kompetencje społeczne opisywane są jako „umiejętności warunkujące sprawne zarządzanie sobą i wysoką skuteczność interpersonalną”¹⁷⁰. W rezultacie są to zachowania, które sprzyjają inicjowaniu i podtrzymywaniu dobrych relacji interpersonalnych, lub też zbiór elementarnych i równorzędnych umiejętności warunkujących efektywność regulacji emocjonalnej i radzenia sobie w różnego rodzaju sytuacjach społecznych. Należą do nich umiejętności związane z percepcją społeczną (trafne postrzeganie innych, ich przeżyć, intencji, rozumienie i prawidłowa ocena sytuacji społecznych, umiejętność rozwiązywania konkretnych problemów interpersonal-

¹⁶⁶ M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności...*, s. 30.

¹⁶⁷ Tamże, s. 74.

¹⁶⁸ A. Anderson, J. Hattie, R.J. Hamilton, *Locus of control, self-efficacy, and motivation in different schools: is moderation the key to success?* „Educational Psychology” 2005, nr 25 (5), s. 517-535.

¹⁶⁹ A. Matczak, *Kwestionariusz kompetencji społecznych...*, s. 3-10.

¹⁷⁰ P. Smółka, *Kompetencje społeczne. Metod pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Warszawa 2016, s. 29.

nych), wrażliwość społeczna, empatia, znajomość reguł społecznych, umiejętności warunkujące radzenie sobie w sytuacjach konfliktowych, wymagających asertywności; umiejętności kooperacyjne, komunikacyjne czy efektywna autoprezentacja¹⁷¹. Warto jednak dodać, że żadna z wymienionych umiejętności nie wystarczy do poradzenia sobie z sytuacją społeczną, a dopiero ich kombinacja decyduje o prawdopodobnym sukcesie¹⁷². Większość badaczy jest zgodna, że deficyty w zakresie kompetencji społecznych skutkują niezdolnością do podejmowania działań użytecznych społecznie, odpowiedzialnego pełnienia ról oraz nawiązywania pozytywnych relacji z innymi¹⁷³. Podkreślają ich zasadnicze znaczenie w prawidłowym przystosowaniu do życia w społeczeństwie, szczególnie w odniesieniu do osób wykazujących trudności w prawidłowej adaptacji społecznej.

Badania przeprowadzone przez A. Odeja i S. Tokarskiego wykazały

związek samodzielności z różnymi kompetencjami społecznymi. Udowodniono, że samodzielność ma dodatnią korelację ze zrównoważeniem emocjonalnym, orientacją na działanie po doznanym niepowodzeniu i orientacją na działanie w sytuacjach planowania i podejmowania decyzji¹⁷⁴.

Przyjęto więc założenie, że kompetencje społeczne nieletnich mogą mieć znaczący wpływ na rozwój samodzielności wychowanków w MOW.

Demoralizacja

Rozpowszechnione pojęcie demoralizacji w resocjalizacyjnej praktyce jest niejednoznaczne. Etymologia tego określenia nawiązuje do moralności i oznacza „rozwiązłość obyczajów, zepsucie, upadek oraz brak karność i dyscypliny”¹⁷⁵. Wyraża się to przeważnie w odrzuceniu lub nieprzestrzeganiu norm moralnych uznawanych przez społeczeństwo, stąd też dla niektórych badaczy kluczowe przy określaniu de-

¹⁷¹ A. Matczak, *Uwarunkowania inteligencji emocjonalnej i kompetencji społeczno-emocjonalnych. Raport końcowy z realizacji projektu 2 H01 F 062 23 w latach 2002–2005*. Warszawa, tekst niepublikowany.

¹⁷² A. Tomorowicz, *Struktura kompetencji społecznych w ujęciu interakcyjnym*, „Psychiatria” 2011, nr 8 (3), s. 91–96.

¹⁷³ M. Bandach, *Trening umiejętności społecznych jako forma podnoszenia kompetencji społecznych*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2013, nr 4, s. 82–97.

¹⁷⁴ A. Odej, S. Tokarski, *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności...*, s. 244.

¹⁷⁵ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, PWN, Warszawa 1978, s. 379.

moralizacji jest zachowanie, które stanowi obserwowalny wskaźnik naruszenia norm etycznych i prawnych oraz zasad współżycia społecznego¹⁷⁶. Jednak stawianie znaku równości pomiędzy tymi terminami przy określaniu istoty demoralizacji budzi wiele wątpliwości, ponieważ poza aspektem behawioralnym równie ważne znaczenie odgrywają przekonania¹⁷⁷. Wynika to z poznawczo-behawioralnej koncepcji funkcjonowania człowieka¹⁷⁸. Uwewnętrznione przez młodzież przekonania, które nie są zgodne z ogólnie przyjętym systemem wartości, mogą przyczyniać się do podejmowania zachowań ryzykownych¹⁷⁹ i zaprzeczenia odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę czy istnienie ofiary¹⁸⁰, gdyż osłabiają jej więź społeczną z pozytywnymi grupami odniesienia. Konsekwencją interpretowania świata w taki sposób, że *świat jest zły i nie warto się starać* jest utrwalenie przekonania o jego niesprawiedliwości, niepewności i nieprzewidywalności. Takie podejście generuje negatywne emocje: niepokój, smutek, ale i niską satysfakcję z życia, poczucie niesprawiedliwości oraz prowadzi do takich zachowań jak: wykluczenie z relacji wymiany społecznej, unikanie współpracy i eskalacji konfliktów interpersonalnych¹⁸¹.

Zdaniem T. Tomaszewskiego samodzielność to kierowanie się **ustalonym przez siebie kodeksem moralnym**, przewidywanie skutków i **ponoszenie odpowiedzialności** za swoje decyzje i czyny¹⁸². Samodzielność w rozumieniu osobistego odczucia podmiotu wiąże się z **przekonaniem, że jest on autorem swoich działań**, a rezultaty – sukcesy lub niepowodzenia – zależą od własnych zdolności i nakładu pracy, nie zaś od interwencji innych osób lub zewnętrznych okoliczności¹⁸³. W związku z powyższym przyjęto, że rozwojowi samodzielności nie będzie sprzyjać demoralizacja nieletnich z ośrodków resocjalizacyjnych.

¹⁷⁶ A. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, Komentarz*, red. A. Krukowski, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991, s. 229.

¹⁷⁷ Tamże, s. 16.

¹⁷⁸ J.S. Beck, *Terapia poznawczo-behawioralna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

¹⁷⁹ T. Hirsch, *Causes of Delinquency*, Berkeley 1969, s. 3.

¹⁸⁰ M.Z. Sykes, D. Matza, *Techniques of neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, nr 22, s. 77–91.

¹⁸¹ J. Różycka-Tran, P. Boski, B. Wojciszke, *Wiara w grę o sumie zerowej jako aksjomat społeczny...*, s. 92–109.

¹⁸² T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, PWN, Warszawa 1979, s. 203–215.

¹⁸³ E. McGinnis, A.P. Goldstein, *Skillstreaming. Kształtowanie umiejętności ucznia. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych*, Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN, Warszawa 2001.

ROZDZIAŁ II

ZNACZENIE SAMODZIELNOŚCI W RESOCJALIZACJI NIELETNICH WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH

2.1. Samodzielność a cele i zadania resocjalizacji

Wychowanie do samodzielności nie jest nowym wymaganiem, choć bardzo rzadko ujmowanym jednoznacznie. Wynika to z wielu przykładów różnych koncepcji wychowania znanych pedagogów i psychologów, którzy *explicite* lub *implicite* wskazują, że celem wychowania jest przygotowanie człowieka do samodzielnego życia. Jedni autorzy w sposób ogólny traktują wychowanie jako „całość wpływów i oddziaływań, kształtujących rozwój człowieka oraz przygotowujących go do życia w społeczeństwie”¹, podkreślając przy tym, że celem jest wszechstronny rozwój człowieka w dążeniu do urzeczywistniania określonego ideału „nowego człowieka”² poprzez zaangażowanie w samodzielną aktywność w wymiarze społecznym, zawodowym i kulturalnym³. Inni kładą nacisk w wychowaniu na takie elementy samodzielności jak: aktywność człowieka będąca sposobem uczenia się: „(...) pomoc w przygotowaniu człowieka do uczenia się przez całe życie”⁴ oraz samodzielne myślenie i działanie zgodne z obowiązującymi normami i zasadami życia społecznego. Wychowanie jest to bowiem „dążenie samego wychowanka do osiągnięcia coraz większej pełni

¹ T. Wujek, T. Pilch, *Pojęcia pedagogiki*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. M. Godlewski, S. Krawcewicz, T. Wujek, PWN, Warszawa 1974, s. 31.

² S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, wyd. 2, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1993, s. 170.

³ C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 193.

⁴ W. Stróżewski, *O stawianiu się człowiekiem*, [w:] *Człowiek – wychowanie – kultura*, red. F. Adamski, WAM, Kraków 1993, s. 52.

samodzielności umysłowej, moralnej i życiowej jako najdalszego wytworu wychowania⁵, którego celem jest „ukształtowanie sprawności do samodzielnego postępowania zgodnie z prawem moralnym”⁶.

Wychowanie jest również procesem zmierzającym w kierunku uzyskania przez wychowanka zdolności do kierowania własnym rozwojem w taki sposób, aby umiał doskonalić własną osobowość⁷ oraz regulować swoje postępowanie adekwatnie do przyjętego systemu wartości, ponosząc konsekwencje własnych wyborów i decyzji⁸. „Polega na pielęgnowaniu rozwoju, na uczeniu się sztuki odszukiwania i wyboru wartości istniejących oraz czynienia z nich narzędzi własnego trudu, na wzbogacaniu wiedzy, na wyrabianiu sprawności w kierowaniu sobą i wykonywaniu pracy (...)”⁹. Wiąże się to z przygotowaniem w procesie wychowania do samodzielnego pełnienia w przyszłości przez wychowanka ról społecznych i zawodowych, o czym pisze Heliodor Muszyński; „wychowanie jest przygotowaniem do zadań i ról życiowych, czyli zamierzoną pomocą w socjalizacji osoby”¹⁰.

Wydawać by się mogło, że wraz z osiągnięciem samodzielności kończy się proces wychowania rozumiany jako intencjonalne oddziaływanie na siebie dwóch podmiotów (wychowawcy i wychowanka) o zróżnicowanym zakresie kompetencji. Bez wątplenia tak jest, ponieważ wychowanie przechodzi w samowychowanie, będące pomocnym narzędziem w dążeniu do samorealizacji. W związku z tym głównym celem wychowania jest wspieranie człowieka w uzyskaniu pełnej zdolności do samowychowania, czyli samodzielnego kierowania własnym rozwojem.

Dla podkreślenia roli samodzielności jako celu wychowania, warto zwrócić jeszcze uwagę na koncepcję Thomasa Gordona, w której celami wychowania są: autonomia, niezależność, twórczość, rozwój i realizacja własnych możliwości, samodzielność w radzeniu sobie ze swoimi problemami oraz konstruktywne ich rozwiązywanie, zdolność do zaspokajania własnych potrzeb, odpowiedzialność za siebie, rozwój samokontroli i samooceny, autoafirmacja i poczucie własnej wartości, autentyczność w wyrażaniu uczuć, umiejętność współpracy z innymi, zdolność respektowania

⁵ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, wyd. 2, Warszawa 1993, s. 165–166.

⁶ J. Woroniecki OP, *Katolicka etyka wychowawcza*, KUL, Lublin 1986, t. 1, s. 297–299, 372, 384.

⁷ H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, PWN, Warszawa 1977, s. 336.

⁸ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności dziecka w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 7.

⁹ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna, Pisma Pedagogiczne*, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1961, s. 371.

¹⁰ H. Muszyński, *Ideal i cele wychowania*, WSiP, Warszawa 1974.

ich potrzeb, a przy tym niezapominanie o własnych, umiejętność samodzielnego samoograniczenia własnej swobody i wolności, wewnętrzne zdyscyplinowanie oraz produktywność w realizowaniu życiowych możliwości¹¹. Wszystkie te cele pośrednio lub bezpośrednio są związane z rozwijaniem samodzielności w procesie wychowywania dzieci i młodzieży.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że usamodzielnianie wychowanków MOW powinno być realizowane jako proces permanentnego¹², ale i stopniowego¹³ wchodzenia w odpowiedzialne pełnienie ról społecznych, inicjowanego od samego początku pobytu nieletniego w placówce. Proces ten wymaga otworzenia się na środowisko pozainstytucjonalne (o czym więcej w dalszej części pracy), ale też zmiany form i metod oddziaływań wychowawczych. Wychowawcy powinni koncentrować się na rozwijaniu potencjałów nieletnich, a nie na stosowaniu kompleksowej opieki i regularnym „sterowaniu” zachowaniem podopiecznych (talentów, predyspozycji, uzdolnień zainteresowań, umiejętności, kompetencji itp.¹⁴). Z tego powodu najważniejsze działania usamodzielniające, podejmowane przez wychowawców, powinny obejmować rozpoznawanie potrzeb i potencjału rozwojowego u wychowanków, zachęcanie ich do podejmowania samodzielnych i odpowiedzialnych działań przez organizowanie sytuacji usamodzielniających. Sprzyja to kształtowaniu się w nich wewnętrznej motywacji do samodzielnego kierowania własnym rozwojem zgodnie z obowiązującymi w kulturze danego społeczeństwa normami i wartościami.

Rozwijanie samodzielności młodzieży niedostosowanej społecznie stanowi jeden z ważniejszych celów w procesie jej resocjalizacji. Píše o tym Marek Konopczyński, który uważa, że nadrzędną misją i rolą młodzieżowych ośrodków wychowawczych jest „przygotowanie nieletnich do samodzielnego, kreatywnego i odpowiedzialnego życia w środowisku pozainstytucjonalnym”¹⁵. Zdaniem Ireny Motow oraz Marty Motow-Czyż przygotowanie do samodzielności życiowej wychowanków jest jednym z ważniejszych celów resocjalizacji nieletnich w tych placówkach¹⁶.

¹¹ T. Gordon, *Cele wychowania*, [w:] *Współczesne teorie i nurty wychowania. Podręcznik akademicki*, red. B. Śliwerski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998, s. 139.

¹² M. Konopczyński, *Wstęp*, [w:] *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, red. I. Mudrecka, Warszawa 2017, s. 10.

¹³ K. Szafrąńska, *Usamodzielnianie wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, „Resocjalizacja polska”, s. 62.

¹⁴ M. Konopczyński, *Wstęp...*, s. 10.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ I. Motow, M. Motow-Czyż, *Proces usamodzielniania wychowanków z zakładów resocjalizacyjnych*, „Pedagogika Rodziny” 2015, nr 5 (4), s. 31.

Podobne stanowisko zajmuje również Sabina Janik, która uważa, że przygotowanie wychowanków do samodzielnego funkcjonowania w życiu dorosłym i podjęcia przez nich aktywności zawodowej jest podstawowym celem podejmowanych w MOW oddziaływań wychowawczych¹⁷. W związku z tym należy zwrócić uwagę, że badania w niniejszej publikacji wpisują się w dotychczasowy dorobek pedagogiki resocjalizacyjnej i rozwijają go, wzbogacając o wyniki nowych badań naukowych.

2.2. Instytucjonalne i osobowe uwarunkowania rozwoju samodzielności w MOW

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze (MOW) przeznaczone są dla dzieci i młodzieży niedostosowanej społecznie, wymagającej specjalnej organizacji nauki, metod pracy i wychowania. Nietelni umieszczani są w tego typu placówkach na podstawie orzeczenia sądu rodzinnego zgodnie z przepisami ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich¹⁸. MOW mają za zadanie zapewnić nieletnim całodobową opiekę, a do ich głównych zadań należy eliminowanie przejawów niedostosowania społecznego, ale również przygotowanie młodzieży do samodzielnego życia po opuszczeniu przez nich placówki resocjalizacyjnej¹⁹. W Polsce na dzień 23 września 2022 roku funkcjonuje 90 placówek typu MOW; 89 placówek przeznaczonych jest dla dzieci w normie intelektualnej; w kraju działają również 24 ośrodki dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim²⁰.

Jednym z ważnych zadań realizowanych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych jest przygotowanie wychowanków do samodzielnego, kreatywnego i odpowiedzialnego życia w środowisku pozainstytucjonalnym. W osiągnięciu tego celu ważną rolę odgrywają: infrastruktura ośrodka, jego system organizacyjny, stosowane

¹⁷ S. Janik, *Działalność resocjalizacyjna Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych w Polsce*, „Disputationes Scientifcae Universitatis Catholicae in Ružomberok” 2018, nr 18 (4), s. 18.

¹⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001700>, (dostęp 23.08.2023).

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 27 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania (Dz.U. 2021 poz. 1599), § 14.1, <https://eli.gov.pl/api/acts/DU/2021/1596/text/O/D20211596.pdf>, (dostęp 04.09.2024).

²⁰ System Kierowania – Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze – Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://ore.edu.pl/2017/10/system-kierowania-mlodziejowe-osrodki-wychowawcze/>, (dostęp 06.01.2024).

metody pracy edukacyjno-wychowawczej oraz specjalistycznej²¹. Rzeczywistość jednak odbiega od ideału określonego w dokumentach urzędowych i wewnętrznych MOW, ponieważ w praktyce napotyka wiele ograniczeń. Jednym z nich jest przestarzały i niewystarczający system organizacji oddziaływań resocjalizacyjnych w placówce. Poniżej opisane zostaną elementy odgrywające kluczową rolę w rozwijaniu samodzielności wychowanków trafiających do ośrodka.

2.2.1. Liczebność grup wychowawczych oraz znaczenie miejsca w przestrzeni ośrodka w kształtowaniu samodzielności wychowanków

Miejsce ma ważne znaczenie w wychowaniu człowieka, ponieważ dokonujące się w nim procesy, niejako „formują” wychowanka – jego zdolność do refleksji, pobudzania aktywności i krytycznego myślenia²². W praktyce resocjalizacyjnej deprecjonuje się natomiast rolę miejsca i przestrzeni, a jest to wyraźnie widoczne w sytuacjach, kiedy Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze przypominają „moloche” – obiekty, w których przewiduje się obecność nawet od 80 do 100 nieletnich. Tymczasem z punktu widzenia przygotowywania wychowanka do samodzielności życiowej pożądane są małe placówki, w większym stopniu przypominające środowiska rodzinne. W mniejszych grupach młodzież ma szansę czuć się mniej anonimowa, a dzięki temu bardziej bezpieczna, co wzmacnia motywację do samodzielności w podejmowaniu decyzji czy działaniu. Z pewnością są to też lepsze warunki do nawiązywania kontaktu z wychowawcami oraz budowania zaufania, kształtowania podmiotowości czy podnoszenia samooceny wychowanków. Pozostawianie młodzieży wystarczającej przestrzeni do działania ułatwia rozpoznawanie ich potrzeb i pomaga w konstruowaniu indywidualnych oddziaływań resocjalizacyjnych. Umożliwia też inicjowanie samodzielnych działań, np. w kwestii zagospodarowania, i brania za nie odpowiedzialności.

W placówkach nieletni zazwyczaj zajmują małą część pokoju z jednoosobowym łóżkiem, szafką do przechowywania rzeczy i szafą na ubrania. Tylko to miejsce (i też nie zawsze) może być urządzone według pomysłu wychowanka. W tej ograniczonej przestrzeni młody człowiek może choć w niewielkim stopniu poczuć się swobodnie i niezależnie.

²¹ Rzecznik Praw Dziecka, Standardy pobytu dzieci i młodzieży w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz młodzieżowych ośrodkach socjoterapii w zakresie edukacji, wychowania i opieki, s. 2–3, http://brpd.gov.pl/sites/default/files/wyst_2015_03_02_men.pdf, (dostęp 15.02.2018).

²² M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, Wrocław 2006, s. 22.

2.2.2. Znaczenie infrastruktury i organizacji pracy resocjalizacyjnej w ośrodku

Powodzenie procesu usamodzielniania w dużej mierze zależy od dostępności wychowanków do infrastruktury oraz od warunków organizacyjnych placówki. Jako warunki należy definiować zarówno liczbę, jak i jakość wyposażenia pomieszczeń, sal, gabinetów do zajęć specjalistycznych, sprzętu oraz środków dydaktycznych znajdujących się na terenie ośrodka. W myśl zapisów prawa młodzieżowe ośrodki wychowawcze zobowiązane są do zapewnienia przestrzeni, w których można realizować zajęcia rewalidacyjne, resocjalizacyjne i socjoterapeutyczne, profilaktyczno-wychowawcze, terapeutyczne, umożliwiające nabywanie umiejętności życiowych i społecznych, ułatwiających prawidłowe funkcjonowanie w środowisku rodzinnym i społecznym, a także specjalistycznego sprzętu i środków dydaktycznych. Zwraca się szczególną uwagę na stworzenie warunków umożliwiających wychowankom udział w zajęciach sportowych, turystycznych i rekreacyjnych, w tym zajęciach organizowanych na świeżym powietrzu, kulturalno-oświatowych oraz rozwijających zainteresowania²³.

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze różnią się pod względem usytuowania, infrastruktury lokalowej oraz zasobów materialnych. Mieszczą się zazwyczaj w małych miejscowościach, na terenach wiejskich, rzadziej w dużych miastach, co ma duży związek z możliwością korzystania z ofert instytucji kultury czy obiektów sportowych. To ważne, ponieważ infrastruktura, organizacja i zasoby materialne ośrodka mają kluczowe znaczenie dla aktywizacji nieletnich. Różnorodna oferta warsztatów rozwijających zainteresowania zachęca do udziału w zajęciach, ale nie bez znaczenia są umiejętności osób prowadzących, ich pasja i stosowane metody pracy.

W obiektach resocjalizacyjnych młodzież ma zapewniony dostęp do bibliotek, czytelni, sal warsztatowych czy urządzeń rekreacyjno-sportowych, jednak w różnym zakresie i stopniu. Jest wiele ośrodków w Polsce, w których nacisk kładzie się głównie na organizowanie zajęć sportowych; w innych młodzież może wybierać z różnorodnej oferty zajęć pozalekcyjnych, tj. warsztatów: fotograficznych, filmowych, *crossfit*, cyrkowych, turystycznych, muzyczno-instrumentalnych, plastycznych, ceramicznych, *decoupage*, *jiu-jitsu*, wokalnych, teatralnych, sportowych i wielu innych. Dodatkowym walorem jest możliwość udziału w kursach zawodowych: kucharskich, malarskich, fryzjerskich, majsterkowicza, ogrodnika czy stolarza. Dzięki bogatej ofercie

²³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 lipca 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2018 poz. 1485), § 5, pkt. 2, 3, 4.

zajęć wychowankowie rozwijają zainteresowania adekwatnie do swoich predyspozycji i potrzeb. Ważne jest przy tym, aby młody człowiek mógł dokonać samodzielnego wyboru oraz swobodnie skorzystać z dostępnych pomieszczeń i sprzętu. Jest to kluczowe dla rozwoju samodzielności, ponieważ zwiększa wgląd w siebie, umiejętność podejmowania decyzji, wytrwałość i odpowiedzialność. Wybór jest wiążący i wymaga od wychowanków podjęcia konkretnych zadań. Marek Konopczyński uważa, że udział wychowanków w zajęciach twórczej resocjalizacji powinien być dobrowolny i nie może podlegać ocenie dokonywanej przez wychowawców²⁴. W związku z tym ważne jest, aby kadra pedagogiczna była świadoma zalet demokratycznego stylu pracy z grupą i wykorzystywała w swej pracy metody sprzyjające podnoszeniu poczucia sprawstwa oraz samooceny młodzieży.

2.2.3. Wsparcie i dostępność specjalistów (pedagog, psycholog, terapeuta)

W usamodzielnianiu wychowanka stosowanie środków wychowawczych jest tym bardziej skuteczne, im trafniejsze jest wielospecjalistyczne rozpoznanie jego sytuacji, dokonywane przez zespół składający się z wykwalifikowanej kadry MOW, ale i specjalistów – psychologów, pedagogów, terapeutów. Kluczowe znaczenie ma w związku z tym profesjonalne wsparcie psychologiczno-pedagogiczne funkcjonujące w MOW, na które zwracają uwagę Anna Nowak oraz Ewa Wysocka: „w dobie zmian społecznych młodzież jest szczególnie narażona na destrukcję, dlatego „podejmowane [wobec niej – M.Z.] działania musi być kompleksowe, wielokierunkowe, oparte na rzetelnej diagnozie podstawowych problemów i zapotrzebowań (...)”²⁵. Rezultaty prac zespołu specjalistów stanowią podstawę rzetelnie zaplanowanego indywidualnego programu oddziaływań resocjalizacyjnych. Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny (IPET) jest niezbędnym dokumentem do zaprojektowania indywidualnego procesu edukacji, wychowania, resocjalizacji i terapii. Ważne jest, aby w programie znalazły się, realizowane zgodnie z zasadami dobrowolności i podmiotowego traktowania, działania uwzględniające specjalne potrzeby edukacyjne, deficyty, zasoby, zainteresowania, zaburzenia w zachowaniu, uzależnienia i formy współpracy z rodziną.

²⁴ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2009, s. 189.

²⁵ A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2001, s. 270.

Specjalne potrzeby edukacyjne wychowanków

Zajęcia korekcyjno-kompensacyjne w MOW w postaci terapii pedagogicznej są niezbędne. Kluczowe znaczenie ma również organizacja zajęć dydaktyczno-wyrównawczych, podczas których nie tylko uzupełnia się i wyrównuje braki w wiadomościach, ale przede wszystkim pracuje nad budowaniem motywacji do kontynuowania nauki oraz kształtowaniem perspektyw związanych z dalszą edukacją lub podjęciem pracy zawodowej po opuszczeniu ośrodka.

Deficyty, zasoby oraz zainteresowania wychowanków

Na bazie dokonanego rozpoznania mocnych i słabych stron, predyspozycji oraz zainteresowań wychowanków możliwe jest zorganizowanie zajęć rozwijających uzdolnienia oraz przygotowanie młodzieży do aktywności zawodowej. Udzielana nieletnim pomoc obejmuje określenie predyspozycji zawodowych, wybór kierunku kształcenia i zawodu, rozwijanie kompetencji społecznych oraz organizację kursów i praktyk zawodowych we współpracy z placówkami i instytucjami. Specjaliści (psycholog, pedagog) powinni w tym zakresie podejmować współpracę z doradcą zawodowym, który wykorzystując swoją wiedzę i doświadczenie, będzie potrafił odpowiedzieć na pytania: jakie zawody mają szansę rozwoju na obecnym rynku pracy, a jakich specjalizacji brakuje oraz jakie oczekiwania mają pracodawcy co do posiadania kompetencji miękkich? Zdobycie odpowiednich kwalifikacji zwiększa bowiem szansę młodzieży na znalezienie i podjęcie zatrudnienia po opuszczeniu ośrodka.

Zaburzenia w zachowaniu i uzależnienia wychowanków

W młodzieżowych ośrodkach wychowawczych poza obligatoryjnym podjęciem współpracy z psychologiem i pedagogiem, dyrektor nie ma obowiązku zatrudnienia innych specjalistów, w tym także terapeutów, lecz może to zrobić, kiedy uzna, że zachodzi taka potrzeba, a organ prowadzący zgodzi się na finansowanie²⁶. Były Rzecznik Praw Dziecka Marek Michalak podkreśla, że MOW powinny dążyć do zawierania porozumienia z placówkami świadczącymi pomoc psychiatryczną, aby w sytuacji, w której zachodzi taka potrzeba, możliwe było udzielanie pomocy wychowankom²⁷.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 7 lipca 2023 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli (Dz.U. 2023, poz. 1370), § 24, ust 1.

²⁷ Rzecznik Praw Dziecka, *Standardy pobytu dzieci i młodzieży w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych...*, s. 7.

Dyrektorzy oraz kierownicy MOW zauważają potrzebę podjęcia współpracy ze specjalistami takimi jak terapeuci, socjoterapeuci czy psychologowie²⁸. Dowodzą tego także wyniki badań, wskazujące na wysoki poziom szkodliwie używających i uzależnionych wychowanków. Wśród badanych 90,91% dziewcząt i 87,23% chłopców deklaruje zażywanie środków odurzających, a ponad 54% respondentów nie widzi zagrożenia w sporadycznym zażywaniu narkotyków²⁹. Zdecydowana większość deklaruje uzależnienie od co najmniej jednej substancji psychoaktywnej. Wśród nieletnich dominują osoby używające alkoholu, nikotyny, marihuany oraz narkotyków twardych (93,5%). Uzależnienie od dopalaczy rozpoznaje u siebie 80% wychowanków³⁰.

Zaburzenia zachowania i urazy psychiczne nieletnich są również wskazaniem do rozpoczęcia terapii. Są to zaburzenia nerwicowe, związane ze stresem, a także somatyczne: zaburzenia zachowania i emocji zaburzenia lękowe, fobie, zachowania opozycyjno-buntownicze, zaburzenia emocjonalne. Zaburzenia kontroli zachowania i zaburzenia emocji występują u 96% młodzieży badanej przez Michała Kranca³¹.

Współpraca z rodzinami nad usamodzielnianiem wychowanków

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna realizowana w placówce polega również na dokonaniu diagnozy środowiska rodzinnego wychowanka i udzieleniu mu oraz jego bliskim niezbędnego wsparcia. Obejmuje kształtowanie umiejętności wychowawczych rodziców; rozpoznawanie i rozwijanie indywidualnych możliwości, predyspozycji i uzdolnień dziecka, udzielanie porad w rozwiązywaniu bieżących trudności dydaktycznych i wychowawczych, a także wspieranie w sytuacjach kryzysowych³².

²⁸ S. Śliwa, *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013, s. 107.

²⁹ M. Szpringer, M. Wojciechowska, T. Orczykowski, *Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież gimnazjalną z Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych jako błędne podejmowanie dobrostanu*, „Zdrowie i dobrostan” 2015, nr 2, s. 368, 375.

³⁰ K. Szafrąńska, *Kształtowanie się celów życiowych nastolatków w pieczy instytucjonalnej. Model ontologiczno-gnozeologiczny*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018, s. 300–301.

³¹ M. Kranc, *Metodyka procesu resocjalizacji w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018, s. 41.

³² Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych szkołach i placówkach (Dz.U. 2022 poz. 1593), § 3, ust. 2.

2.2.4. Organizacja dnia w MOW

Narzucony i schematyczny harmonogram dnia to jedno z ograniczeń utrudniających rozwijanie samodzielności wychowanków w MOW. Młodzież stale znajdująca się pod kontrolą wychowawcy bierze udział w szczególnie zaplanowanych przez dyrekcję lub kadre aktywnościach. To pedagog odpowiedzialny jest za budzenie młodzieży do szkoły, zadbanie o ich przygotowanie do zajęć lekcyjnych, organizację czasu wolnego czy stawienie się o określonych porach na stołówce. Trudno jest więc o wykształcenie wśród nieletnich samokontroli, odpowiedzialności czy poczucia sprawstwa. Świadczy o tym chociażby to, że młodzież, która po kilku latach pobytu w placówce i codziennego wstawania o wskazanej porze, po wyjściu z ośrodka nie radzi sobie z porannym wstawaniem do pracy³³.

2.2.5. Grupa usamodzielniania

Korzystnym rozwiązaniem zwiększającym zakres autonomii wychowanka jest zakładanie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych grupy usamodzielniania. To innowacyjna forma wsparcia i pomocy starszym wychowankom, który stanowi formę pośrednią pomiędzy życiem w warunkach dyscypliny i izolacji a rzeczywistymi warunkami społecznymi. Wychowanek w takiej grupie przygotowywany jest do radzenia sobie w codziennym życiu przez rozwijanie takich umiejętności jak: samodzielne przygotowywanie posiłków, posługiwanie się podstawowym sprzętem AGD, dbanie o porządek, załatwianie spraw w urzędach oraz innych instytucjach, funkcjonowanie na rynku pracy, podnoszenia kwalifikacji, rozwijania zainteresowań, oraz radzenia sobie w sytuacjach trudnych i wymagających rozwiązania konfliktów³⁴. Najbardziej pożądanymi metodami pracy są rozmowy indywidualne i grupowe. Wychowawca w takiej strukturze odgrywa raczej rolę towarzysza / asystenta.

2.2.6. Klimat wychowawczy w placówce resocjalizacyjnej

Klimat społeczny instytucjonalnego środowiska wychowawczego wpływa bezpośrednio na rozwój osobowy wychowanków, ich samowychowanie i samorealizację,

³³ A. Sikora, R. Szczepanik, *Pozytywna integracja społeczna – systemowe narzędzia wsparcia, praca wychowawcza, resocjalizacyjna, socjalna*, [w:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015, s. 105.

³⁴ Rozporządzenie MEN z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, §23, ust. 1.

a tym samym na efektywność procesu wychowawczego³⁵. Tymczasem w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych dominuje niesprzyjający wychowawczo klimat kontrolująco-restrykcyjny³⁶, a podejmowane przez kadre działania mają na celu przystosowanie i adaptację młodzieży do pobytu w placówce poprzez przymuszenie ich do przestrzegania obowiązujących reguł i zasad³⁷. Wychowankowie wielokrotnie podkreślają, że nie mają wpływu na zasady, jakie panują w ośrodku, a regulamin bardzo ściśle określa ich prawa i obowiązki. Przyznają także, że nie mają wpływu na podejmowane w ich sprawie decyzje, ponieważ o ich losie decydują kadra i dyrekcja placówki. Zbyt mało uwagi poświęca się rozwojowi osobistemu podopiecznych, by po opuszczeniu placówki byli samodzielni i gotowi do życia w społeczeństwie³⁸.

2.3. Trudności nieletnich w samodzielnym funkcjonowaniu po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej

Opuszczenie placówki resocjalizacyjnej i rozpoczęcie samodzielnego życia stanowi punkt zwrotny³⁹ dla wychowanków, decydujący w dużej mierze o przebiegu ich dalszego życia. Wynika to z licznych wyzwań, z jakimi muszą sobie poradzić. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że do głównych trudności w readaptacji społecznej młodych dorosłych z przeszłością instytucjonalną należą:

- niski potencjał adaptacyjny,
- brak zaplecza społecznego i emocjonalnego,
- nieumiejętność odnalezienia się na rynku pracy,
- doświadczenie osamotnienia,

³⁵ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, APS, Warszawa 2000, s. 165.

³⁶ M. Staniaszek, *Diagnoza klimatu społecznego młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2018, nr 21, s. 192.

³⁷ M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Pedagogium, Warszawa 2013, s. 154.

³⁸ M. Granosik, A. Gulczyńska, R. Szczepanik, *Klimat społeczny instytucji wychowawczych i jego uwarunkowania. Perspektywa pracowników i wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) i socjoterapii (MOS)*, [w:] *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie: perspektywa pedagogiczna*, red. J.E. Kowalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.

³⁹ A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnianie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – podstawowe problemy, implikacje dla praktyki*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2015, nr 30 (3), s. 77.

- dostępność miejsc i osób ułatwiających powrót do działalności przestępczej⁴⁰,
- konieczność powrotu do domu rodzinnego,
- zamieszkiwanie w tzw. enklawach biedy,
- brak odpowiednich warunków mieszkaniowych,
- brak odpowiedniego wykształcenia,
- brak pracy,
- zażywanie lub uzależnienie od środków psychoaktywnych,
- podejmowanie się zachowań przestępczych (łamanie norm i zasad życia społecznego, okresowe przebywanie w aresztach i więzieniach),
- bycie ofiarą przestępstwa,
- doświadczenie wczesnego rodzicielstwa⁴¹,
- utrata praw rodzicielskich i umieszczanie potomstwa w placówkach;
- brak wsparcia w okresie usamodzielniania⁴²,
- zaburzenie zdrowia psychicznego.

Analiza trudnień usamodzielniania oraz identyfikacja czynników warunkujących ich pojawienie się pozwalają na pełniejsze zrozumienie mechanizmów odpowiedzialnych za niepowodzenie nieletnich w readaptacji społecznej.

2.3.1. Powrót do środowiska rodzinnego

Jednym z problemów młodzieży po opuszczeniu przez nich ośrodków resocjalizacyjnych jest to, że wracają do swoich rodzin pochodzenia. Jest to o tyle trudne, że w czasie, kiedy nieletni poddawani byli oddziaływaniom resocjalizacyjnym, w ich rodzinach niewiele zmienia się na lepsze, a często postępuje ich dysfunkcja lub nawet degeneracja. Jest to konsekwencją m.in. wciąż ograniczonej przez kadrę młodzieżowych ośrodków wychowawczych współpracy wychowawczej z rodziną nieletniego⁴³.

⁴⁰ T. Kaniowska, *Bariery w procesie readaptacji nieletnich*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014.

⁴¹ A. Golczyńska-Grondas, *Chybotliwa Łódź. Losy wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 156.

⁴² A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnianie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych...*, s. 90.

⁴³ B. Stańkowski, *Pedagogizacja rodziców osób nieletnich niedostosowanych społecznie*, „Szkice Humanistyczne” 2015, nr 15 (3-4), s. 167-180; M. Kranc, *Metodyka procesu resocjalizacji...*, s. 77-78; A. Barczykowska, *(Nie)obecni – o roli rodziców w procesie resocjalizacji*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 35, s. 278.

Z przeprowadzonych badań wynika, że 73% wychowanków MOW planuje po opuszczeniu ośrodka zamieszkać w domu rodzinnym, a tylko ok. 6% – usamodzielnic się⁴⁴. Byli wychowankowie wychodząc z placówki, mają ogromne oczekiwania wobec osób znaczących (rodziny, przyjaciół). Związane są one szczególnie z otrzymaniem od nich wsparcia (emocjonalnego, finansowego, rzadziej instrumentalnego) w usamodzielnianiu się⁴⁵. Jednak po powrocie ponownie mierzą się z ubóstwem rodziny, ich uzależnieniami, załatwianiem sytuacji kryzysowych przy pomocy przemocy, co nie zaspokaja odczuwanych przez młodzież potrzeb, ani nie odpowiada na stawiane wobec nich oczekiwania⁴⁶. Po wyjściu nieletniego z ośrodka rodzice traktują go instrumentalnie, wyczekują gratyfikacji finansowej, a zachowanie swojego dziecka oceniają przez pryzmat przydatności w realizacji wyznaczonych przez siebie celów. Wiedząc o przysługującym dziecku finansowaniu w ramach usamodzielniania, mają wiele oczekiwań wobec swojej rodziny⁴⁷. Zdarza się, że nie darzą byłego wychowanka akceptacją, a wręcz stygmatyzują, poniżają i wykluczają⁴⁸. Skutkuje to kolejnym rozczarowaniem młodzieży, poczuciem pokrzywdzenia i z jednej strony ponownym dopasowaniem do dysfunkcyjnego środowiska, powieleniem modelu życia rodziców lub osób z najbliższego otoczenia, a z drugiej strony poszukiwaniem innego lokum lub wyprowadzką. Nasilenie i/lub kumulacja problemów w rodzinie pochodzenia może mieć znaczenie dla dalszego życia⁴⁹. W literaturze spotkać się można ze stwierdzeniem, że dysfunkcyjne rodziny mogą stanowić największe zagrożenie dla pozytywnej readaptacji do społeczeństwa⁵⁰. Często rodziny takie są również źródłem lęku, niepewności, strachu przed odrzuceniem czy stygmatyzacją oraz doprowadzają do sytuacji, w której byli wychowankowie podejmują zachowania ryzykowne (związki

⁴⁴ K. Szafrąńska, *Kształtowanie się celów życiowych...*, s. 180.

⁴⁵ M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2017, nr 10, s. 50-51.

⁴⁶ I. Motow, M. Motow-Czyż, *Proces usamodzielniania wychowanków z zakładów resocjalizacyjnych*, „Pedagogika Rodziny” 2015, nr 5 (4), s. 36.

⁴⁷ A. Jaros, *Samodzielne. Proces usamodzielniania w doświadczeniach biograficznych byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 16, s. 141-156.

⁴⁸ M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2017, nr 10, s. 52.

⁴⁹ A. Golczyńska-Grondas, *Biografie dorosłych wychowanków domów dziecka – próba analizy socjologicznej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” 2012, nr 41, s. 15.

⁵⁰ M. Dziewanowska, *Prawo i narzędzia systemowe w procesie readaptacji i usamodzielniania wychowanków i wychowanków opuszczających placówki resocjalizacyjne z uwzględnieniem specyfiki Warszawy*, [w:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora R. Szczepanik, Fundacja Po Drugie.

z destrukcyjnymi partnerami, czyny przestępcze, wczesne rodzicielstwo), poszukują nowych grup wsparcia (np. takimi osobami mogą być osoby w kryzysie bezdomności, gdy człowiek nie ma gdzie wrócić po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej, kiedy osoba nie ma gdzie wrócić po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej)⁵¹. Młodzi dorośli doświadczają wtedy bezrodzinowości⁵², czyli sytuacji, w której w okresie dorastania nie było warunków do nawiązywania silnych więzi emocjonalnych i społecznych i utracili je we wczesnej dorosłości, a jak wynika z dotychczas przeprowadzonych badań, wsparcie jest czynnością mającą największe znaczenie w rozwoju samodzielności⁵³.

2.3.2. Znalezienie mieszkania

Wyzwaniem dla osób opuszczających placówki resocjalizacyjne jest znalezienie mieszkania⁵⁴. Teoretycznie mogą się one ubiegać o mieszkanie socjalne lub o umieszczenie w mieszkaniach chronionych, zgodnie z art. 53 ustawy o pomocy społecznej. Nie są to jednak rozwiązania przeznaczone specjalnie dla byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Podopieczni MOW prawie nie mają szans na otrzymanie mieszkań chronionych, a jeśli uda się zorganizować takie zakwaterowanie, to tylko na okres maksymalnie dwóch lat. Podobna sytuacja związana jest z mieszkaniami socjalnymi⁵⁵. Brakuje odpowiedniej liczby lokali socjalnych, a także nie opracowano standardów dostępności takich mieszkań dla osób opuszczających placówki resocjalizacyjne. Większość gmin uzależnia staranie się o lokal socjalny od zamieszkiwania na terenie danej gminy przez określony czas przed umieszczeniem w placówce. Oznacza to, że osoby usamodzielniane, decydujące się na zamieszkanie z dala od

⁵¹ J. Modrzewski, *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.

⁵² R. Szczepanik, *(Gdzieś) pomiędzy rodziną, instytucją i samodzielnością*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023, s. 73.

⁵³ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 277.

⁵⁴ B. Ciupińska, *Readaptacja społeczna młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne i wychowawczo-resocjalizacyjne*, [w:] *W stronę readaptacji społecznej*, red. A. Fidelus, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009, s. 197.

⁵⁵ B. Czajka, *Problemy usamodzielnianych wychowanków*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2004, nr 7, s. 53; M. Jerszow, *Usamodzielnienie pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomicznego-Społecznego Studia i Prace” 2019, nr 2 (38), s. 89.

swojego patogenicznego środowiska pochodzenia, w rzeczywistości nie mają szans na ubieganie się o tego typu mieszkanie. Jedynie kilkanaście samorządów w Polsce przyznaje usamodzielnianym wychowankom placówek resocjalizacyjnych jakąkolwiek preferencję w uzyskaniu odpowiednich warunków lokalowych⁵⁶.

W sytuacji, gdy byłym wychowankom uda się uzyskać lokal socjalny (co trwać może nawet do dwóch lat) to standard mieszkania i jego lokalizacja dalece odbiega od ich wyobrażeń o bezpiecznym miejscu. Cztery ściany z jednym oknem wychodzącym na zamknięte podwórze, brak łazienki, niewielki metraż. Lokal socjalny, który ma stanowić alternatywę dla powrotu do dysfunkcyjnego środowiska zlokalizowany jest w przestrzeni, która niewiele różni się od miejsca pochodzenia. Awanturujący się sąsiedzi, pijący alkohol, złodzieje, meliny, ruiny, wilgoć, ściany z papieru. Agnieszka Jaros nazywa te miejsca „patologicznymi przestrzeniami społecznymi”, które w sposób pozorny sprzyjają readaptacji społecznej młodych ludzi i przeciwdziałają ich wykluczeniu⁵⁷. Zarówno lokalizacja mieszkań, jak i ich niski standard techniczny stanowią dotkliwy kontrast wobec warunków „placówkowych”. W rzeczywistości są to niesprzyjające warunki, które znacząco utrudniają samodzielny start po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej. Należy zatem podkreślić, że umieszczenie byłych wychowanków placówek w miejscach zaniedbanych czy w domu rodzinnym stanowi poważny czynnik ryzyka i nie przeciwdziała wykluczeniu społecznemu tych ludzi, a wręcz sprzyja generowaniu kolejnych problemów społecznych⁵⁸.

2.3.3. Kryzys bezdomności i ubóstwa po opuszczeniu placówki

Biografie byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych pokazują, że nierzadko muszą oni mierzyć się z kryzysem bezdomności. Jest to konsekwencją np. deficytu mieszkań socjalnych, braku zatrudnienia, braku akceptacji dla tożsamości płciowej, wymeldowania z domu rodzinnego, konfliktów pomiędzy rodzicami a młodym dorosłym, braku zainteresowania rodziny losem dziecka⁵⁹, bezradności bliskich wobec

⁵⁶ P. Kładoczny, M. Wolny, *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym*, Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2019, nr 9, s. 61.

⁵⁷ A. Jaros, *Samodzielne. Proces usamodzielniania...*, s. 151-152.

⁵⁸ A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnianie wychowanków...*, s. 77-79.

⁵⁹ M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz, *Efektywność resocjalizacji nieletnich prowadzonej w środowisku zamkniętym w Polsce*, „Chowanna” 2019, nr 2 (53), s. 61.

jego uzależnienia lub potrzeby zapewnienia ochrony innym członkom rodziny⁶⁰, konsekwencją ukończenia 18 r.ż., a tym samym koniecznością zwolnienia miejsca w placówce opiekuńczo-wychowawczej, niedostosowania się do zasad panujących w mieszkaniach chronionych czy niszczenia mienia znajdującego się w wynajmowanym mieszkaniu⁶¹. Wynikająca z tych przyczyn bezdomność młodych dorosłych jest zjawiskiem przybierającym nowy, „niewidzialny” wymiar. Młodzi wykazują silne zaprzeczenie doświadczenia bezdomności, niechęcią wobec korzystania z zinstytucjonalizowanych form wsparcia „sektora bezdomności”, prowadzeniem życia niewskazującego na „stereotypową bezdomność”. Spędzają czas w galeriach handlowych, klubach, dyskotekach, podróżując całonocnie komunikacją miejską, noszą modne ubrania, staranne makijaże i fryzury, pomieszkują u znajomych, nie korzystają z noclegowni, sprawiają wrażenie beztruskich ludzi⁶².

Trudnością doświadczaną przez byłych wychowanków MOW jest bezdomność, pod którą ukrywa się opór przed dorosłą samodzielnością (brak gotowości, brak wystarczających kompetencji), opór przed systemową, nieadekwatną do potrzeb pomocą.

2.3.4. Brak umiejętności poradzenia sobie z nagłą swobodą i wolnością

Pierwsze dni po wyjściu z placówki resocjalizacyjnej okazują się dla usamodzielnianej młodzieży niezwykle trudne. Wynika to z ich potrzeby „odreagowania” czasu w izolacji⁶³ i silnego poczucia „uwolnienia się”, co prowadzi do zażywania alkoholu bądź innych substancji psychoaktywnych. „Zachłyśnięcie się wolnością” to zjawisko pojawiające wśród osób opuszczających instytucje zamknięte. Dają sobie oni w ten sposób prawo do odreagowania trudnych doświadczeń i wpadają w wir

⁶⁰ R. Szczepanik, *Rodzice osób pijących alkohol problemowo. O ambiwalencji pomocy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.

⁶¹ M. Motyka, *Niewidzialność zjawiska bezdomności młodych dorosłych*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023, s. 36.

⁶² R. Szczepanik, *Zjawisko bezdomności młodych dorosłych w Polsce*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023, s. 11–14.

⁶³ M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych...*, s. 49.

destrukcyjnych wydarzeń, co niestety pogłębia i tylko utrwała ich problemy⁶⁴. Na dalszych etapach funkcjonowania byli podopieczni placówek, nie potrafią poradzić sobie z doświadczeniem wolności i swobody. Wskazują na potrzebę sprawowania nad nimi „pozytywnej kontroli”, co Angelika Sikorska interpretuje jako prośbę o emocjonalne motywowanie do pracy i działania, tzw. trzymanie⁶⁵. Ta potrzeba kontroli może być konsekwencją wieloletniego doświadczenia wychowywania się pod stałym nadzorem i opieką.

Autorzy projektu „Mieszkań Treningowych” (2015) prowadzonego przez Fundację „Po Drugie” zauważyli wśród uczestników podejmowanych oddziaływań, tj. byłych podopiecznych placówek, silnie utrwaloną rolę wychowanka – człowieka niesamodzielnego, z zupełnym brakiem odpowiedzialności, przystosowanym do życia w grupie rywalizującej⁶⁶. Wskazywały na to problemy, jakich doświadczała młodzież w prowadzeniu samodzielnego życia. A były to:

- a) trudności w podróżowaniu komunikacją miejską z ważnym biletom;
- b) posiadanie ogromnych braków we własnej dokumentacji (gubieniem i odkładaniem druków w różne miejsca, co nierzadko prowadziło do ich utraty);
- c) wykonywanie tylko jednego ważnego zadania na dzień;
- d) odkładanie ważnych spraw na później;
- e) brak umiejętności połączenia pracy z dodatkowymi obowiązkami (zwykle wiązało się to dla nich z dużym obciążeniem i wymagało wzięcia dnia wolnego od pracy),
- f) znikoma orientacja w sprawach formalnych i urzędowych;
- g) trudności w organizacji czasu wolnego w sposób konstruktywny, zgodny ze swoimi zainteresowaniami⁶⁷.

Byli wychowankowie placówek borykają się również z brakiem umiejętności nawiązywania trwałych relacji. Jak zauważa Mariusz Granosik „Młodzi ludzie często desperacko poszukują głębokich związków z osobami, które znajdują się na ich drodze. Często są w tym zakresie bezkrytyczni, źle lokując uczucia, często też od razu

⁶⁴ R. Szczepanik, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

⁶⁵ A. Sikorska, *Raport – ewaluacja programu mieszkań treningowych*, [w:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015, s. 63.

⁶⁶ Tamże, s. 86.

⁶⁷ A. Sikora, *Mieszkania treningowe w Warszawie*, [w:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015, s. 25-26.

mają nadzieję na głębokie więzi, w które inwestują niemal wszystkie swoje zasoby emocjonalne⁶⁸. Ryzyko rozpadu takiej więzi jest wtedy wysokie i skutkuje poczuciem odrzucenia, zranieniem, nieufnością, podejrzliwością, poczuciem odmienności, odrzuceniem wielu relacji czy zamykaniem się w sobie. Prowadzi też do odreagowania w aktywności (auto)destrukcyjnej. Młodym dorosłym brakuje także relacji przyjacielskich oraz ludzi, którzy mogliby udzielać mądrego wsparcia emocjonalnego. Zdaniem M. Granosika takie związki wymagają długiej pracy, a byli wychowankowie nastawieni są raczej na poszukiwanie relacji, a nie jej budowanie, dlatego oczekują od drugiej osoby od razu bezwarunkowej akceptacji w każdych okolicznościach i lojalności w udzielanym wsparciu⁶⁹.

2.3.5. Problem używania substancji psychoaktywnych

Uzależnienia zarówno od substancji psychoaktywnych, jak i behawioralne to najważniejsza przeszkoda w procesie readaptacji społecznej młodzieży⁷⁰. Nałogi są powodem m.in.: braku pracy, bezdomności, braku wspierających relacji czy podejmowania się zachowań przestępczych. Wskazują na to wyraźnie życiorysy byłych wychowanków MOW⁷¹.

Niestety jak wskazują badania, używanie narkotyków jest jednym z najczęściej przejawianych zachowań ryzykownych wśród podopiecznych MOW. Większość przebywających tam wychowanków nie tylko przyznaje się do spożywania alkoholu, ale ponad 70% z nich upija się systematycznie, przebywając poza placówką. Prawie 60% młodszych (12-15 lat) i 70% starszych (16-19 lat) w ostatnim roku paliło papierosy codziennie, a wśród użytkowników substancji narkotycznych znalazło się aż

⁶⁸ M. Granosik, *Proces: Trajektoria nierozwiązanych*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023, s. 109.

⁶⁹ Tamże, s. 133-134.

⁷⁰ K. Nawrocka, *Diagnoza mieszkańców uczestniczących w projekcie mieszkań treningowych*, [w:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015, s. 35.

⁷¹ R. Szczepanik, *Pochodzenie problemów bezdomności młodych dorosłych*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023, s. 67.

63,5% młodszych i 75% starszych wychowanków⁷². Rozpowszechnienie używania alkoholu przez nieletnich z placówek resocjalizacyjnych potwierdzają również inne badania. Wynika z nich, że 90,6% nieletnich w ciągu ostatnich 12 miesięcy piło alkohol, 81,3% upijało się, a 51% przyznało, że będąc pod wpływem alkoholu, podejmowało inne zachowania ryzykowne. Zdecydowana większość wychowanków MOW deklaruje uzależnienie od co najmniej jednej substancji psychoaktywnej. Dominują osoby uzależnione od alkoholu, nikotyny, marihuany oraz narkotyków (93,5%), a 80% z nich deklaruje uzależnienie od dopalaczy⁷³. Aż 54% respondentów nie widzi zagrożenia w sporadycznym zażywaniu narkotyków⁷⁴.

Pomimo tego, że pracownicy MOW są przekonani, że uzależnienie od substancji psychoaktywnych jest jednym z najważniejszych problemów młodzieży, nadal brakuje specjalistycznych programów wspomagających walkę z uzależnieniami u nastolatków⁷⁵. Większość nauczycieli nie ma doświadczenia z używaniem substancji psychoaktywnych lub uzależnieniami behawioralnymi młodych ludzi⁷⁶. Liczba zatrudnianych w MOW terapeutów uzależnień nie zaspokaja w pełni potrzeb wychowanków⁷⁷. Nie dziwi zatem, że odczuwane przez wychowawców i terapeutów obawy, iż po wyjściu z placówki podopieczni wrócą do używania narkotyków, dilowania czy hodowania konopi⁷⁸, są w pełni uzasadnione.

⁷² J.K. Bobrowski, J. Greń, K. Ostaszewski, A. Pisarska, *Czynniki warunkujące picie alkoholu wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkohol i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 302; K. Ostaszewski, K.J. Bobrowski, J. Greń, A. Pisarska, *Nasilone zachowania ryzykowne wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 339-340; J. Greń, J.K. Bobrowski, K. Ostaszewski, A. Pisarska, *Rozpowszechnianie używania substancji psychoaktywnych wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 274, 276, 278.

⁷³ K. Szafrąńska, *Kształtowanie się celów życiowych...*, s. 300-301.

⁷⁴ M. Szpringer, M. Wojciechowska, T. Orczykowski, *Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież gimnazjalną z Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych jako błędne pojmowanie dobrostanu*, „Zdrowie i Dobrostan 2015”, nr 2, s. 375.

⁷⁵ J. Siemionow, M. Paluch, *Analiza stanu działalności młodzieżowych ośrodków wychowawczych w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego i terapii w resocjalizacji wychowanków*, Raport z badań. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2022, s. 37.

⁷⁶ M. Zięciak, *Wiedza kadry pedagogicznej młodzieżowych ośrodków wychowawczych w zakresie uzależnień nieletnich*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2023, nr 2, s. 171-193.

⁷⁷ J. Siemionow, M. Paluch, *Analiza stanu działalności...*, s. 37.

⁷⁸ M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych...*, s. 50-51.

W konsekwencji braku terapii uzależnień i skoordynowanych działań całego ośrodka resocjalizacyjnego, absolwenci opuszczają placówkę z wciąż nierozwiązanym problemem nałogu. Ci, którym zależy na poradzeniu sobie z uzależnieniem, w procesie usamodzielniania oczekują od bliskich wspierającej kontroli w ich abstynencji. Zdarza się, że z powodu niechęci do różnego rodzaju placówek pomocowych młodzi ludzie sami muszą motywować się do radzenia sobie z nałogiem. Młodzi dorośli decydują się na pomoc i leczenie uzależnienia w ośrodkach zamkniętych tylko w wyjątkowych przypadkach, gdy doświadczają utraty kolejnych szans na odbudowę swojego życia⁷⁹. W innych sytuacjach nałóg powoduje ogromne trudności życiowe.

2.3.6. Stan psychiczny wychowanków

Młodzież kierowana do ośrodków resocjalizacyjnych posiada różne zaburzenia emocjonalne i urazy psychiczne, a wśród nich są: zaburzenia lękowe, związane ze stresem i pod postacią somatyczną: zaburzenia lękowe w postaci fobii, zaburzenia obsesyjno-kompulsywne, zespół stresu pourazowego, zaburzenia zachowania i emocji: zachowania opozycyjno-buntownicze, mieszane zaburzenia zachowania i emocji (zachowania dysforyczne i reakcje depresyjne), zaburzenia emocjonalne (lęk separacyjny, lęk społeczny), zaburzenia funkcjonowania społecznego (mutyzm wybiórczy), tiki, moczenie nocne, zanieczyszczanie się kałem, jąkanie. W 2010 roku niewiele ponad 13% nieletnich z ogólnej populacji wychowanków przebywających w MOW, wymagało leczenia psychiatrycznego. Potrzeba specjalistycznej pomocy wynikała przede wszystkim z uzależnień młodzieży, ale też chorób psychicznych⁸⁰.

Nie ulega wątpliwości, że tak skomplikowane zaburzenia wymagają kompleksowej i profesjonalnej diagnozy oraz odpowiednio dobranych metod resocjalizacyjnych z uwzględnieniem oddziaływań terapeutycznych. Z przeprowadzonych badań wynika jednak, że w resocjalizacji najczęściej stosuje się terapię przez sport oraz socjoterapię, a oddziaływania najbardziej pożądane z uwagi na potrzeby i deficyty nieletnich są najrzadziej realizowane. Wychowawcy placówek twierdzą, że nie są oni odpowiedzialni za realizację terapii, bowiem takie działania powinni podejmować terapeuci

⁷⁹ A. Sikora, *Mieszkania treningowe w Warszawie*, [w:] *Program pozytywnej reintegracji społecznej...*, s. 18.

⁸⁰ T. Kaniowska, *Analiza zasadności umieszczania nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2010, s. 10.

i psychologowie⁸¹. W rzeczywistości resocjalizacyjnej terapeutę nie są zatrudniani w ośrodkach, ponieważ nie ma takiego wymogu prawnego, a psychologowie nie są w stanie realizować terapii ze wszystkimi wychowankami z placówki.

Podejmowane w MOW oddziaływania terapeutyczne są niewystarczające, ponieważ wskazuje się, że trudności absolwentów placówek związane są szczególnie z zaburzeniami emocjonalnymi, samookaleczeniami, próbami samobójczymi i neurorozwojowymi zaburzeniami (ADHD). Problemy te są marginalizowane i występują poważne luki systemowe, które wymagają uzupełnienia⁸².

2.3.7. Doświadczenie wczesnego rodzicielstwa

Wyzwaniem dla byłych wychowanek MOW jest doświadczenie przez nie wczesnego rodzicielstwa. Na terenie placówki dziewczęta w ciąży mają ustawowo zapewnioną należytą pomoc i wsparcie w funkcjonowaniu⁸³, jednak nadal zbyt mało prowadzi się działań, których celem jest przygotowanie do świadomego macierzyństwa/ tacierzyństwa, poszerzanie wiedzy z zakresu własnej seksualności czy promowanie zdrowego stylu życia⁸⁴. System resocjalizacji nieletnich nie zakłada przebywania wychowanki wraz z dzieckiem na terenie placówki. W związku z tym umożliwia się jej pobyt w ośrodku resocjalizacyjnym do czasu porodu (lub do np. 7 miesiąca ciąży), a następnie urlopowanie na czas porodu i powrót do placówki⁸⁵. Innym rozwiązaniem jest umieszczenie wychowanki z dzieckiem w domu samotnej matki, placówce opiekuńczo-wychowawczej, rodzinie zastępczej, specjalistycznej rodzinie zastępczej, „urlopowanie”, zamieszkanie nastoletniej matki z niemowlęciem w domu małego dziecka czy zmiana środka wychowawczego. Choć proponowane możliwości pozwalają matce pozostać z dzieckiem, jej rozwój, edukacja i przygotowanie zawodowe

⁸¹ M. Kranc, *Rola terapii w procesie instytucjonalnej resocjalizacji nieletnich*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2017, nr 70, s. 170.

⁸² R. Szczepanik, *Pochodzenie problemów bezdomności młodych dorosłych*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce...*, s. 51.

⁸³ Rozporządzenie MEN z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, §16, ust. 1, 2, 3.

⁸⁴ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie...*, s. 114–117.

⁸⁵ R. Szczepanik, P. Dzieduszyński, *Przedwczesne macierzyństwo wychowanek placówek resocjalizacyjnych a ryzyko wykluczenia z systemu edukacji*, [w:] *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, red. J.E. Kowalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 74.

zatrzymują się. Ponadto pomija się etap resocjalizacji wychowanki, ponieważ jej jedynym sposobem na pozostanie z dzieckiem jest opuszczenie placówki⁸⁶.

Historie byłych wychowanek pokazują, że po urodzeniu dziecka doświadczają one dotkliwie izolacji społecznej związanej z odtrąceniem przez najbliższych, rodzinę i rówieśników, wyobcowania, trudności w nawiązaniu i podtrzymywaniu satysfakcjonujących kontaktów interpersonalnych, czują się niezrozumiane i samotne, mają problem z otwarciem się na innych, są mało aktywne w obawie przed ośmieszeniem i porażką⁸⁷. Nie mają wystarczającej wiedzy ani kompetencji wychowawczych, by bezpiecznie i mądrze opiekować się dzieckiem. Z lęku przed macierzyństwem oddają dzieci do adopcji, czasem uciekają, porzucając je w szpitalach, placówkach, zdarza się też, że potomstwo zostaje im odebrane i skierowane do rodzin zastępczych⁸⁸. Jak wskazują weryfikacje empiryczne, były wychowanki placówek mają poważne problemy adaptacyjne, zagrożone są wykluczeniem społecznym i marginalizacją⁸⁹. Większość nastoletnich matek kończy edukację na poziomie szkoły podstawowej. Tylko nieliczne są absolwentkami szkół zawodowych, a wyjątek stanowią te, które kontynuują naukę w szkole średniej⁹⁰. Młode matki w wyniku ograniczających je przekonań i autostygmatyzacji rezygnują z kontynuowania nauki, szukania pracy i stają się uzależnione od partnerów (czasem przemocowych i uzależnionych mężczyzn) lub instytucji pomocowych⁹¹. Badacze twierdzą, że od osób, które są labilne emocjonalnie,

⁸⁶ A. Sikora, *Przełom w sprawie nieletnich matek z placówek resocjalizacyjnych?!*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 5, s. 270.

⁸⁷ T. Kucharski, M. Palkij, *Charakterystyka porównawcza wybranych cech osobowości młodocianych matek i uczennic liceum ogólnokształcącego*, [w:] *Środowisko–młodzież–zdrowie: pedagogiczne wymiary zagrożeń i rozwoju młodzieży*, red. J.A. Malinowski i in., Akapit, Toruń 2007, s. 247; A. Resler, *Dzieci mają dzieci*, „Psychologia w szkole” 2015, nr 4, s. 12–13; J.J. McWhirter, *Zagrożona młodzież*, Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005, s. 219; D. Kornas-Biela, *Oblicza macierzyństwa*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996, s. 133.

⁸⁸ R. Szczepanik, A. Sikora, *Przedwczesne macierzyństwo w biografiiach byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych*, [w:] *Środowiskowy wymiar niedostosowania. Teorie–badania–praktyka*, red. K. Sawicki, K. Konaszewski, Ekopress, Białystok 2014, s. 88.

⁸⁹ A. Sikora, R. Szczepanik, *Budowanie relacji*, [w:] *Z Tobą Mamo. Przedwczesne macierzyństwo nieletnich*. Poradnik dla Specjalistów, Fundacja po Drogie, Warszawa 2017, s. 46.

⁹⁰ P. Bunio-Mroczek, W. Warzywoda-Kruszyńska, *Wczesne rodzicielstwo jako zagrożenie biedą i wykluczeniem*, Instytut Socjologii UŁ, Łódź 2010.

⁹¹ A. Skowrońska-Pućka, „Dziecko z dzieckiem z domu dziecka” – stygmatyzacja i autostygmatyzacja a szanse życiowe małoletnich matek, byłych wychowanek placówek opiekuńczo-wychowawczych, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2018, nr 20, s. 228; A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnianie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych...*, s. 85.

osamotnione, przeszły traumatyczne doświadczenia i mają nieprzepracowane relacje rodzinne, nie można oczekiwać odpowiedzialności i dojrzałego macierzyństwa⁹².

2.3.8. Podejmowanie nauki

Z otrzymanych przez Najwyższą Izbę Kontroli informacji wynika, że w latach 2014-2016 po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej naukę kontynuowało 37,1% byłych wychowanków MOW natomiast w okresie 2018 - 2020 r. w dalszą edukację angażowało się już 54,5%⁹³. Mimo świadomości znaczenia edukacji w życiu dorosłym, młodzież po opuszczeniu placówki nie ma wysokich aspiracji edukacyjnych⁹⁴. Czasami kontynuuje naukę, ale jej nie kończy,⁹⁵ ponieważ problemy pojawiają się, gdy nadchodzi czas skonfrontowania swoich umiejętności poza murami placówki. Z przeprowadzonych dotychczas badań wynika, że rezygnacja z dalszej nauki jest konsekwencją wyższych wymagań wobec uczniów, braku umiejętności komunikacyjnych, doświadczanego wśród kolegów / koleżanek szkoły publicznej poczucia alienacji⁹⁶, konieczności podjęcia pracy zarobkowej, utraty motywacji i sensu edukacji, zajęcia w ciężę, a czasem nawet wynikiem braku wyraźnych powodów⁹⁷. Edukacja nie należy do ważniejszych wartości młodzieży zdemoralizowanej⁹⁸, dlatego w procesie readaptacji nierzadko nie ma miejsca na rozwój w tej formie. Jest to jednak obszar do kolejnych nadużyć, kiedy młodzi dorośli zapisują się do szkół wieczorowych, tylko po to, aby dostać zaświadczenie i pobrać comiesięczną pomoc finansową w ramach usamodzielnienia związaną z kontynuowaniem nauki⁹⁹.

⁹² R. Szczepanik, A. Sikora, *Przedwczesne macierzyństwo...*, s. 88.

⁹³ Informacja o wynikach kontroli „Funkcjonowanie młodzieżowych ośrodków wychowawczych”. Delegatura w Szczecinie, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/21/093/> (dostęp 15.08.2023).

⁹⁴ K. Nawrocka, *Diagnoza mieszkańców uczestniczących w projekcie mieszkań treningowych...*, s. 31.

⁹⁵ *Program pozytywnej reintegracji społecznej...*, s. 31.

⁹⁶ M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych...*, s. 50–51.

⁹⁷ A. Jaros, *Samodzielne. Proces usamodzielniania...*, s. 149–150.

⁹⁸ H. Kupiec, *Socjodemograficzne zróżnicowanie preferencji aksjologicznych wychowanków placówek resocjalizacyjnych i szkół państwowych*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 1, s. 61–76; K. Szafrąńska, *Wizja przyszłości a orientacja pozytywna wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Roczniki Pedagogiczne”, 2019, nr 11 (47), s. 466.

⁹⁹ T. Kruszewski, *Uwarunkowania powodzenia społecznego usamodzielnianych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych (wnioski z obserwacji i propozycja działań)*, „Szkoła Specjalna” 2005, nr 2, s. 102–111.

2.3.9. Zatrudnienie

Wychowankowie są przekonani, że po opuszczeniu placówek resocjalizacyjnych nie będą mieli trudności ze znalezieniem pracy. Rodzice i bliscy zapewniają nieletnich o możliwości zarobku w firmach w Polsce i za granicą, a byli wychowankowie MOW wierzą, że ukończenie szkoły średniej lub kursów zawodowych w przyzakładowych szkołach jest wystarczające do znalezienia pracy. Z badań przeprowadzonych przez NIK wynika, że w 2017 roku (spośród osób, które opuściły MOW w latach 2014-2016) zatrudnienie podjęło 43,5% byłych wychowanków. Niemniej jednak 33% badanej młodzieży nie zaangażowało się w żadną aktywność zarobkową¹⁰⁰.

Trudnością okazuje się znalezienie pracy zgodnej ze swoim wykształceniem, a poważnym wyzwaniem staje się podjęcie zatrudnienia adekwatnego do posiadanych kwalifikacji. Brak odpowiednich ofert pracy skutkuje podejmowaniem prac dorywczych, często „na czarno”¹⁰¹. Znaczącą trudnością okazuje się załatwianie spraw w urzędzie pracy; zarejestrowanie się jako bezrobotny(-a), komunikacja z urzędnikami czy przyjmowanie ofert pracy niezgodnych z posiadany wykształceniem. Najważniejszym problemem dla byłych wychowanków MOW jest jednak utrzymanie pracy. Z przeprowadzonych badań wynika, że kłopot sprawiają im: poranne wstawanie, porozumiewanie się ze współpracownikami i szefem, dopasowanie do wymagań pracodawcy, rozwiązywanie konfliktów czy zaakceptowanie według nich niskiej stawki za przepracowaną godzinę. Częste zmiany pracy są konsekwencją rozczarowania otrzymywanym wynagrodzeniem, konfliktów z pracodawcą, braku wiary we własne możliwości¹⁰², zbyt trudnych obowiązków, złych warunków pracy, ciąży¹⁰³ czy zwolnień dyscyplinarnych wynikających z dokonanych kradzieży (tym bardziej, że znają już sposoby na osiągnięcie szybkich i wysokich gratyfikacji finansowych, niekoniecznie legalnie)¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Informacja o wynikach kontroli..., <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/21/093/> (dostęp 15.08.2023).

¹⁰¹ A. Jaros, *Samodzielne. Proces usamodzielniania...*, s. 149–150.

¹⁰² M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2017, nr 10, s. 48–55; A. Sikora, R. Szczepanik, *Pozytywna integracja społeczna – systemowe narzędzia wsparcia...*, s. 106.

¹⁰³ A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnianie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*, s. 77–79, s. 85.

¹⁰⁴ A. Golczyńska-Grondas, *Biografie dorosłych wychowanków domów dziecka – próba analizy socjologicznej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica”, 2012, nr 41, s. 5–21.

2.3.10. Stygmatyzacja

Problem stygmatyzacji byłych wychowanków MOW należy rozpatrywać z dwóch perspektyw. Z jednej strony dotyczy osobistej oceny sytuacji i konsekwencji wynikających z bycia wychowankiem, a z drugiej – odnosi się do odbioru społecznego.

Nieletni jeszcze przed trafieniem do ośrodka wychowawczego nierzadko muszą mierzyć się z dojmującym poczuciem wstydu. Wynika to z wychowywania się w domu rodzinnym o niskim statusie materialnym, uzależnień członków rodziny, wizyt kuratora czy policji, znanych nie tylko najbliższym sąsiadom. Po opuszczeniu placówki dokonywane przez nich czyny przestępcze nadal tkwią w świadomości społecznej, dlatego postrzegani są jako przestępcy, osoby podejrzane i niepożądane. Potwierdzeniem tego są zachowania ludzi wobec usamodzielnianych byłych wychowanków MOW. Poniżające i stygmatyzujące słowa kierowane do chłopaka pragnącego zarejestrować się w urzędzie pracy: „Taki duży chłop, a nieudacznik, nierób!”. Zatrudnianie młodzieży bez stosownych umów, brak wynagrodzenia za przepracowane godziny pracy, oszukiwanie w kwestii wysokości pensji, rezygnacja członków rodziny z utrzymywania wzajemnych kontaktów¹⁰⁵, niewyrażanie zgody na zamieszkanie w mieszkaniu chronionym argumentowane lękiem przed niewłaściwym zachowaniem chłopca¹⁰⁶ czy podejmowanie prób zwolnienia z pracy z powodu „nieestetycznych” sznyt na rękach¹⁰⁷.

Młodzież z placówek resocjalizacyjnych nierzadko odróżnia się od typowego środowiska, np. posiadaniem tatuaży, kolczyków, blizn, krótko przyciętych włosów u mężczyzn, ale też zachowaniem i sposobem wypowiedania się. Nie zmienia to jednak faktu, że jedną z głównych odczuwanych przez nich potrzeb jest potrzeba bycia traktowanym i postrzeganym normalnie¹⁰⁸. „Normalnie” to znaczy z szacunkiem, bez uprzedzeń, stereotypów, uczciwie i z życzliwością. Doświadczanie przez byłych wychowanków MOW powyższych zachowań w konsekwencji prowadzić może do poszukiwania środowisk, w których zaspokoją swoje potrzeby bez narażenia na od-

¹⁰⁵ M. Zięciak, *Funkcjonowanie w relacjach społecznych...*, s. 48–55.

¹⁰⁶ A. Sikora, R. Szczepanik, *Pozytywna integracja społeczna – systemowe narzędzia wsparcia...*, s. 96.

¹⁰⁷ A. Sikora, *Organizacje pozarządowe w systemie przeciwdziałania napiętnowaniu wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, [w:] *Naznaczeni, odrzuceni i dyskryminowani w badaniach naukowych i praktyce wychowawczej. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. P. Dzieduszyński, Wyższa Szkoła Biznesu i Nauk o Zdrowiu, Łódź 2017, s. 156–170.

¹⁰⁸ A. Sikorska, *Raport – ewaluacja programu mieszkań treningowych...*, s. 56–57; A. Sikora, R. Szczepanik, *Pozytywna integracja społeczna – systemowe narzędzia wsparcia...*, s. 96.

rzucenie i stygmatyzację. W efekcie istnieje ryzyko, że wrócą do znanych im grup przestępczych.

2.3.11. Powrót do przestępstw

Z danych pozyskanych przez Najwyższą Izbę Kontroli wynika, że spośród 418 objętych badaniem wychowanków, skreślonych z ewidencji MOW w latach 2012–2016, w konflikt z prawem weszło 32% osób (tj. 133 osoby, w tym 60, które opuściły MOW po osiągnięciu pełnoletności oraz 73, które uciekły z MOW). Według stanu na I kwartał 2017 roku z 94 wychowanków skreślonych z ewidencji MOW w 2016 roku, w konflikt z prawem weszło 9,6% (tj. 9, w tym 4, którzy opuścili MOW po osiągnięciu pełnoletności oraz 5 – którzy uciekli z MOW). W przypadku objętych badaniem 70 wychowanków skreślonych z ewidencji w 2012 roku prawo naruszyło, aż 60% młodych osób (tj. 42, odpowiednio 20 i 22)¹⁰⁹. W latach 2018–2020 z 336 byłych wychowanków MOW (168 skreślonych z listy z uwagi na długotrwałą nieobecność oraz 168 skreślonych z ewidencji w wyniku osiągnięcia pełnoletności), 76 z nich tj. 22,6% w 2021 roku figurowało w kartotece Krajowego Rejestru Karnego¹¹⁰.

Z przeprowadzonych badań autorstwa Zdzisława Bartkowicza i Andrzeja Chudnickiego w 2015 roku wynika, że 69,4% osób spośród byłych wychowanków w trzech badanych MOW (N = 137) jest skazywana jeszcze przed ukończeniem 21 roku życia¹¹¹. W latach wcześniejszych ponowną sankcją sądową po wyjściu z MOW orzeczono wobec 67,9% przypadków (w okresie trzyletnim od wyjścia z placówki). Największe ryzyko konfliktu z prawem to okres bezpośrednio po opuszczeniu placówki¹¹², a im dłużej wychowankowie są poza MOW, tym większy odsetek z nich narusza prawo¹¹³.

Nie tylko w polskich instytucjach resocjalizacyjnych odnotowuje się takie wskaźniki powrotności do przestępstw. Z brytyjskich instytucji resocjalizacyjnych YOT (Youth Offending Team) 44,4% nieletnich po roku od opuszczenia placówki

¹⁰⁹ Działalność resocjalizacyjna Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych, Najwyższa Izba Kontroli, 2017, id,15816,vp,18331.pdf, (dostęp 15.08.2023).

¹¹⁰ *Informacja o wynikach kontroli...*, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/21/093/>, (dostęp 15.08.2023).

¹¹¹ Z. Bartkowicz, A. Chudnicki, *Konflikty z prawem byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 10, s. 137–148.

¹¹² Tamże.

¹¹³ *Informacja o wynikach kontroli...*, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/21/093/>, (dostęp 15.08.2023).

weszło w konflikt z prawem¹¹⁴. Dla porównania, w grupie holenderskiej młodzieży (N = 1154) w wieku 12–24 lata, przebywającej przynajmniej 2 lata w placówce resocjalizacyjnej, wskaźnik recydywy wyniósł 79,9%¹¹⁵.

2.4. Źródła doświadczanych trudności przez byłych wychowanków MOW

Można przypuszczać, że to, co utrudnia młodym dorosłym bezproblemowy przebieg usamodzielnienia, tkwi zarówno w czynnikach wewnętrznych, jak i zewnętrznych.

Wśród czynników wewnętrznych, dotyczących bezpośrednio samego nieletniego, wymienia się: egocentryzm, poczucie zewnętrznej kontroli, wysoki poziom lęku, impulsywność, poczucie zagubienia, niską lub nieadekwatną samoocenę¹¹⁶, nabyte doświadczenia¹¹⁷, problemy z przewidywaniem skutków swoich działań oraz ich planowaniem¹¹⁸, poczucie osamotnienia, izolacji i doświadczenia braku wsparcia¹¹⁹, poczucie alienacji, które trudno przezwyciężyć; niską motywację do wysiłku¹²⁰, brak umiejętności budowania pozytywnych kontaktów z innymi ludźmi, niezdolność do realizacji celów życiowych¹²¹, utrzymanie kontaktu z rodziną naturalną, skierowanie do placówki w młodszym wieku, wysoki stopień niedostosowania społecznego, małe predyspozycje adaptacyjne, niska podatność na oddziaływania resocjalizacyjne¹²²,

¹¹⁴ E. Wilson, S. Hinks, *Assessing the Predictive Validity of the Asset Youth Risk Assessment Tool Using the Juvenile Cohort Study (JCS)*, „Ministry of Justice Research” 2011, nr 10 (1), s. 12.

¹¹⁵ E. Mulder, E. Brand, R. Bullens, H. Van Marle, *A Classification of Risk Factors in Serious Juvenile Offenders and the Relation Between Patterns of Risk Factors and Recidivism*, „Criminal Behaviour and Mental Health” 2010, nr 20, s. 23–38.

¹¹⁶ B. Roztocka, *Usamodzielnianie wychowanków*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 9, s. 38–40.

¹¹⁷ J. Szałański, *Postulowane modele przygotowania nieletnich do życia po opuszczeniu zakładu poprawczego*, [w:] *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, red. F. Kozaczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.

¹¹⁸ K. Nawrocka, *Diagnoza mieszkańców uczestniczących w projekcie mieszkań treningowych...*, s. 39.

¹¹⁹ A. Golczyńska-Grondas, *Usamodzielnianie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych...*, s. 77–79, s. 90.

¹²⁰ *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015.

¹²¹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003, s. 22.

¹²² H. Bejger, *Usamodzielnienie wychowanków*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 3, s. 30.

niski poziom kompetencji społecznych¹²³, koncentracja na zabawowym stylu życia, nieprzepracowanie w procesie terapii traum, zaniżone poczucie wartości i poczucie krzywdy¹²⁴.

Do czynników zewnętrznych zalicza się system resocjalizacji i usamodzielniania nieletnich (m.in.: pobyt w MOW regulowany szeregiem przepisów, orientacja na wykonywanie zadań, ściśle zaplanowany dzień, życie w jednym miejscu, schematyczność działań, brak możliwości podejmowania samodzielnych decyzji, brak profesjonalnego wsparcia po opuszczeniu MOW, świadczenia wspomagające usamodzielnianie nieadekwatne do potrzeb)¹²⁵. W piśmiennictwie naukowym do wyjaśnienia zachowań społecznych będących konsekwencją wieloletniego życia w instytucji wykorzystuje się kategorię „habitusu instytucjonalnego”¹²⁶, która wskazuje, że potrzeby osób izolowanych zaspokajane są przez instytucje (nocleg, wyżywienie, rozrywki, hobby), dlatego też zamiera lub nie wykształca się wśród omawianej młodzieży chęć samodzielnego pozyskiwania motywacji do zadbania o swój los. Osoby z habitusem instytucjonalnym wykształcają w sobie specyficzne kompetencje „zaradności życiowej” w warunkach instytucji, tymczasem po opuszczeniu ośrodka są bezradne, brakuje im samodyscypliny i obowiązkowości¹²⁷, a uzależnienie życia wychowanka od otrzymania mieszkania wzmacnia w nich poczucie braku kontroli i bezradności wobec losu¹²⁸. Wśród czynników zewnętrznych utrudniających usamodzielnienie wymienia się dodatkowo nieufność wobec byłych wychowanków placówek i ich stygmatyzację w środowisku lokalnym (postrzeganie młodych dorosłych jako osób

¹²³ H. Kupiec, Zmiany w poziomie kompetencji społecznych jako wskaźnik (nie)efektywności resocjalizacji, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 4, s. 97–109.

¹²⁴ M. Motyka, *Co pomaga a co przeszkadza młodzieży w kryzysie bezdomności?*, [w:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023, s. 91.

¹²⁵ P. Kładoczny, M. Wolny, *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym. Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2019, nr 9, s. 47–62.

¹²⁶ P. Chomczyński, *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 2014, s. 215, 296.

¹²⁷ A. Juros, A. Biały, *Wychowankowie opuszczający rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze w woj. lubelskim*, [w:] *Rodzinne formy opieki zastępczej. Teoria i praktyka*, red. A. Roguska, M. Danielak-Chomać, B. Kulig, Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Szansa” i Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce, Warszawa–Siedlce 2011, s. 143–163.

¹²⁸ Fundacja Robinson Crusoe, *Potrzeby w usamodzielnianiu wychowanków Rodzinnych Domów Dziecka i Rodzin Zastępczych – raport z badań*, Warszawa 2007, s. 73.

podejrzanych, nieprawych, niepożądanych) oraz brak mądrego wsparcia ze strony rodziny pochodzenia¹²⁹.

Reasumując, z jednej strony w literaturze zwraca się uwagę na to, jak ważne jest przygotowanie wychowanków do samodzielności życiowej, a z drugiej strony przedstawione w niniejszej pracy wyniki badań, analiz oraz refleksje badaczy, pedagogów, psychologów ukazują, jak wiele wyzwań pojawia się przed młodym człowiekiem opuszczającym placówkę. Zakres doświadczanych trudności i problemów pokazuje, jak wszechstronna i specjalistyczna pomoc powinna obejmować usamodzielnianych wychowanków. Nie bez znaczenia jest również system resocjalizacji, który wymaga zmian, aby najważniejszy z punktu widzenia wychowania resocjalizacyjny cel był możliwy do osiągnięcia.

¹²⁹ I. Motow, M. Motow-Czyż, *Proces usamodzielniania wychowanków zakładów resocjalizacyjnych*, „Pedagogika Rodziny” 2015, nr 5 (4), s. 35.

ROZDZIAŁ III

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ WŁASNYCH

3.1. Przedmiot, cele, problematyka i hipotezy badawcze

Przedmiotem badań są cechy osobowości, które mogą warunkować samodzielność wychowanków przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (MOW).

Zgodnie z postulatem Johna W. Creswella, „(...) w sformułowaniu celu powinny się zawierać zamiary, intencje lub główna idea (...) pracy badawczej”¹, dlatego też celem poznawczym niniejszych badań ilościowych uczyniono rozpoznanie cech samodzielności deklarowanej przez nieletnie dziewczęta i chłopców przebywających w MOW oraz wyjaśnienie związku, jaki zachodzi pomiędzy cechami osobowości, tj. samooceną, lękiem, poczuciem umiejscowienia kontroli, kompetencjami społecznymi i demoralizacją, a zakresem i stopniem samodzielności deklarowanej przez podopiecznych z MOW. Celem praktycznym przeprowadzonych badań było opracowanie wytycznych przydatnych w pracy wychowawczej ukierunkowanych na rozwijanie samodzielności wychowanków przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

Aby osiągnąć wyznaczone cele, sformułowano problemy badawcze o charakterze istotnościowym i zależnościowym.

Główny problem badawczy wyraża się w pytaniu:

Jakie są osobowościowe uwarunkowania przejawianych przez wychowanków MOW cech samodzielności?

¹ J.W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 131.

Tak sformułowany główny problem badawczy pozwala na uszczegółowienie problematyki i sformułowanie poniższych pytań szczegółowych. W na podstawie literatury przedmiotu, w tym dostępnych wyników badań, sformułowano również kilka hipotez.

1. Jakie jest zróżnicowanie cech samodzielności wychowanków ze względu na płeć?

H₁: Zakłada się, że chłopcy charakteryzują się szerszym zakresem samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie) i większą autonomią, natomiast dziewczęta charakteryzują się większą niż chłopcy znajomością własnych potrzeb i stopniem ich zaspokajania, umiejętnością określania celów, planowania, zdolnością do samodzielnego działania oraz refleksją nad jego skutkami, a także odpowiedzialnością i siłą motywacji do samodzielnej aktywności.

2. Jaki jest związek pomiędzy poziomem samooceny a cechami samodzielności wychowanków?

H₂: Zakłada się, że wysokiej samoocenie wychowanków, towarzyszy szerszy zakres ich samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie), większa autonomia, znajomość własnych potrzeb i stopień ich zaspokajania, umiejętność określania celów, planowania, zdolność do samodzielnego działania oraz refleksji nad jego skutkami, a także odpowiedzialność i siła motywacji do samodzielnej aktywności.

3. Jaki jest związek pomiędzy natężeniem lęku a cechami samodzielności wychowanków?

H₃: Przypuszcza się, że wysoki poziom lęku wychowanków współwystępuje z węższym zakresem ich samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie), mniejszą autonomią, znajomością własnych potrzeb i stopniem ich zaspokajania, umiejętnością określania celów, planowania, zdolnością do samodzielnego działania oraz refleksją nad jego skutkami, a także odpowiedzialnością i siłą motywacji do samodzielnej aktywności.

4. Jaki jest związek pomiędzy poczuciem umiejscowienia kontroli a cechami samodzielności wychowanków?

H₄: Prawdopodobnie, wewnętrznemu poczuciu umiejscowienia kontroli wychowanków towarzyszy szerszy zakres ich samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie), większa autonomia, znajomość własnych potrzeb i stopień ich zaspokajania, umiejętność określania celów, planowania, zdolność do samodzielnego działania oraz refleksji nad jego skutkami, a także odpowiedzialność i siła motywacji do samodzielnej aktywności.

5. Jaki jest związek pomiędzy poziomem kompetencji społecznych a cechami samodzielności wychowanków?

H₅: Zakłada się, że wysoki poziom kompetencji społecznych wychowanków, współwystępuje z szerszym zakresem ich samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie), większą autonomią, znajomością własnych potrzeb i stopniem ich zaspokajania, umiejętnością określania celów, planowania, zdolnością do samodzielnego działania oraz refleksją nad jego skutkami, a także odpowiedzialnością i siłą motywacji do samodzielnej aktywności.

6. Jaki jest związek pomiędzy internalizacją przekonań antyspołecznych a cechami samodzielności wychowanków?

H₆: Zakłada się, że wyższemu poziomowi internalizacji przekonań antyspołecznych wychowanków, towarzyszy węższy zakres ich samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie), mniejsza autonomia, znajomość własnych potrzeb i stopień ich zaspokajania, umiejętność określania celów, planowania, zdolność do samodzielnego działania oraz refleksji nad jego skutkami, a także odpowiedzialność i siła motywacji do samodzielnej aktywności.

7. Jaki jest związek pomiędzy nasileniem zachowań antyspołecznych a cechami samodzielności wychowanków?

H₇: Przepuszcza się, że wyższemu poziomowi nasilenia zachowań antyspołecznych wychowanków towarzyszy węższy zakres ich samodzielności (w domu, w MOW i ogólnie), mniejsza autonomia, znajomość własnych potrzeb i stopień ich zaspokajania, umiejętność określania celów, planowania, zdolność do samodzielnego działania oraz refleksji nad jego skutkami, a także odpowiedzialność i siła motywacji do samodzielnej aktywności.

3.2. Charakterystyka zmiennych i wskaźników występujących w badaniu

Kolejnym etapem w procesie badawczym jest wyłonienie zmiennych. W badaniach naukowych są one „próbą uszczegółowienia głównego ich przedmiotu, czyli problemów badawczych, jakie zamierza się rozwiązać”². Ze względu na zależnościowy charakter głównego problemu badawczego w zaprojektowanych badaniach wystąpiły dwa typy zmiennych: zależne i niezależne. Do zmiennych niezależnych należały: poziom samooceny, poziom lęku, poczucie umiejscowienia kontroli, poziom

² M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004, s. 139.

kompetencji społecznych oraz poziom demoralizacji. Za zmienną zależną przyjęto cechy samodzielności.

Na podstawie przeanalizowanej literatury naukowej poświęconej zagadnieniom samodzielności założono, że cechy samodzielności określać będą jej stopień i zakres. W związku z tym natężenie stopnia samodzielności będzie tym wyższe, im więcej punktów respondent zdobędzie w takich obszarach jak:

- a) autonomia podejmowanych decyzji;
- b) znajomość własnych potrzeb;
- c) zaspokojenie własnych potrzeb;
- d) określanie celów;
- e) planowanie osiągnięcia własnych celów;
- f) podejmowanie działań służących realizacji zaplanowanych celów;
- g) refleksja nad skutkami podejmowanych aktywności;
- h) odpowiedzialność za podejmowane działanie;
- i) motywacja do podejmowania samodzielnych aktywności.

Zakres samodzielności będzie tym większy, im więcej aktywności dotyczących podstawowych czynności życiowych wychowanek będzie podejmować samodzielnie. W zaprojektowanych badaniach wprowadzono podział na samodzielne aktywności podejmowane w MOW, jak i poza ośrodkiem, w domu. Przykładowe aktywności uwzględnione w badaniu to: zakup odzieży lub innych potrzebnych rzeczy, gotowanie obiadu, odrabianie lekcji, rozwijanie zainteresowań, sprzątanie pomieszczeń, podróżowanie.

Związki zmiennych ze wskaźnikami i zastosowanymi narzędziami przedstawiane zostaną w tabeli 3.1 oraz tabeli 3.2.

Tabela 3.1. Operacjonalizacja zmiennych niezależnych

Zmienne niezależne	Wartości	Wskaźniki i narzędzia badawcze
Poziom samooceny	<p>Niski (liczba punktów z przedziału wg Standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Średni (liczba punktów z przedziału wg Standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Wysoki (liczba punktów z przedziału wg Standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p>	Suma punktów za udzielone odpowiedzi wg instrukcji narzędzia: Skala Samooceny (SES) autorstwa M. Rosenberga

Zmienne niezależne	Wartości	Wskaźniki i narzędzia badawcze
Poziom lęku	<p>Niski (liczba punktów z przedziału wg Standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Średni (liczba punktów z przedziału wg Standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Wysoki (liczba punktów z przedziału wg Standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p>	Suma punktów za udzielone odpowiedzi wg instrukcji narzędzia: Skala Jawnego Niepokoju „Jaki Jesteś?” (SJN) autorstwa E. Skrzypek i M. Chojnowskiego
Poczucie umiejscowienia kontroli	<p>Zewnętrzny (liczba punktów z przedziału wg standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Nieustalony (liczba punktów z przedziału wg standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Wewnętrzny (liczba punktów z przedziału wg standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p>	Suma punktów za udzielone odpowiedzi według instrukcji narzędzia: Kwestionariusz poczucia kontroli (KBPK) autorstwa G. Krasowicz, A. Kurzyp-Wojnarskiej
Poziom kompetencji społecznych	<p>Niski (liczba punktów z przedziału wg standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Średni (liczba punktów z przedziału wg standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p> <p>Wysoki (liczba punktów z przedziału wg standaryzacji zawartej w kluczu narzędzia)</p>	Suma punktów za udzielone odpowiedzi według instrukcji narzędzia: Kwestionariusz umiejętności prospołecznych (ART) autorstwa A. Goldsteina
Poziom demoralizacji	<p>Niski (liczba punktów poniżej pierwszego odchylenia od średniej w rozkładzie zmiennej zagregowanej z całej grupy badawczej)</p> <p>Średni (liczba punktów z przedziału powyżej pierwszego odchylenia standardowego od średniej a poniżej drugiego odchylenia standardowego w rozkładzie zmiennej zagregowanej z całej grupy badawczej)</p> <p>Wysoki (liczba punktów z przedziału powyżej drugiego odchylenia od średniej w rozkładzie zmiennej zagregowanej z całej grupy badawczej)</p>	Suma punktów za częstotliwość dokonywania czynów karalnych i przejawów demoralizacji. Stopień internalizacji przekonań antyspołecznych. Kwestionariusz poziomu demoralizacji (DS) autorstwa H. Kupca, M. Zięciak

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3.2. Operacjonalizacja zmiennej zależnej – cechy samodzielności

Zmienne zależne	Kategorie	Wartości	Wskaźniki i narzędzie badawcze
Zakres samodzielnej aktywności	Poza ośrodkiem	Wąski (liczba punktów poniżej pierwszego odchylenia od średniej w rozkładzie zmiennej z całej grupy badawczej)	Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytanie nr 1 dotyczące samodzielnej aktywności: – w ośrodku (część A tabeli) – poza ośrodkiem (część B tabeli). Kwestionariusz cech samodzielności SAM NLT, autorstwa M. Zięciak
	W ośrodku (MOW)	Umiarkowany (liczba punktów z przedziału powyżej pierwszego odchylenia standardowego od średniej a poniżej drugiego odchylenia standardowego w rozkładzie zmiennej z całej grupy badawczej)	
	Ogólnie	Szeroki (liczba punktów z przedziału powyżej drugiego odchylenia od średniej w rozkładzie zmiennej z całej grupy badawczej)	
Stopień samodzielnej aktywności	W autonomii podejmowanych decyzji	Niski (liczba punktów poniżej pierwszego odchylenia od średniej w rozkładzie zmiennej zagregowanej z całej grupy badawczej) Średni (liczba punktów z przedziału powyżej pierwszego odchylenia standardowego od średniej a poniżej drugiego odchylenia standardowego w rozkładzie zmiennej zagregowanej z całej grupy badawczej)	Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytanie nr 2 z ankiety SAM NLT
	W znajomości własnych potrzeb		Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytania nr 3,4, 6 z ankiety SAM NLT
	W zaspokojeniu własnych potrzeb		Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytanie nr 7 z ankiety SAM NLT
	W określaniu własnych celów		Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytania nr 8, 10, 11, 12, 13, 14 z ankiety SAM NLT
	W planowaniu osiągnięcia własnych celów		Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytania nr 8, 10, 11, 12, 13, 14 z ankiety SAM NLT
	W podejmowaniu działań służących realizacji zaplanowanych celów		Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytania nr 5, 9, 15 z ankiety SAM NLT

Zmienne zależne	Kategorie	Wartości	Wskaźniki i narzędzie badawcze
Stoień samodzielnej aktywności	W refleksji nad skutkami podejmowanych aktywności	Wysoki (liczba punktów z przedziału powyżej drugiego odchylenia od średniej w rozkładzie zmiennej zagregowanej z całej grupy badawczej)	Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytania nr 16, 17, 18 z ankiety SAM NLT
	W odpowiedzialności za podejmowane działania		Liczba punktów uzyskana za odpowiedź na pytanie nr 19 z ankiety SAM NLT
	W motywacji do podejmowania samodzielnych aktywności		Liczba podawanych przez wychowanka motywów skłaniających go do samodzielnej aktywności uzyskanych w odpowiedzi na pytanie nr 20 w ankiecie dla nieletnich SAM NLT

Źródło: opracowanie własne.

3.3. Zastosowana metoda, technika i narzędzia badawcze

Opracowany projekt badawczy wpisuje się w diagnostyczno-weryfikacyjny model badań wykorzystujący strategię badań ilościowych, dlatego też za najwłaściwszą metodę ze względu na przyjęty przedmiot badań uznano sondaż diagnostyczny, a za najbardziej dopasowaną technikę – ankietę. Wybór ten pozwolił na uogólnienie danych pochodzących z próby na całą populację, wyciągnięcie wniosków i sprecyzowanie konkretnych wskázówek do pracy wychowawczej na temat cech młodzieży niedostosowanej społecznie. „[...] testowanie typu papier ołówek jest w zasadzie jedyną metodą zbierania danych o większości zmiennych opisujących osobowość badanych, ich właściwości poznawcze, emocjonalne i motywacyjne”³. W sondażu diagnostycznym stwierdzenie prawidłowości ma najwyższy stopień prawdopodobieństwa w ramach ograniczonych doбором próby⁴. Jego dodatkowe zalety to ekonomiczność oraz szybka orientacja w zbiorze danych. Warto również dodać, że prowadzenie badań przy

³ R. Rubacha, *Metodologiczne parametry pedagogiki resocjalizacyjnej*, [w:] M.H. Kowalczyk, M. Flopka-Kowalczyk, R. Rubacha, *Uwarunkowania i wielopłaszczyznowość badań nad resocjalizacją: podstawy teoretyczne i praktyczne*, WN UMK, Toruń 2017, s. 113.

⁴ A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, [w:] R. Wroczyński, T. Pilch, *Metodologia pedagogiki społecznej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 43.

pomocy kwestionariusza ankiety w największym stopniu zapewnia anonimowość, skuteczność i rzetelność w badaniu wychowanków MOW⁵.

W badaniach wykorzystano zestaw narzędzi: dwie ankiety autorskie oraz cztery narzędzia standaryzowane:

Do zdiagnozowania cech samodzielności posłużył *Kwestionariusz cech samodzielności (SAM NLT)* ułożony przez autorkę niniejszej monografii. Narzędzie składa się z metryczki i 20 pytań, które mają posłużyć do określenia stopnia i zakresu samodzielności, motywów samodzielnej aktywności oraz poziomu odpowiedzialności podejmowanych decyzji i działań. W związku z tym większość pytań ma charakter otwarty, zadaniowy w nielicznych przypadkach zastosowano kafeterię odpowiedzi. Przykładowe pytania: *Jak często wykonujesz samodzielnie (bez pomocy innych osób) następujące czynności?; W jakim stopniu, będąc w ośrodku, masz wpływ na to (przykłady)?; Co chciałbyś osiągnąć samodzielnie bez pomocy innych?; Określ, w jakim stopniu potrafisz zapewnić sobie sam(a), a do czego potrzebujesz pomocy innych?*

Poziom samooceny zmierzono przy pomocy Skali Samooceny (SES) M. Rosenberga, w której wartość szacowanej zmiennej traktowana jest jako wyznacznik stałej cechy, a nie chwilowy stan. Narzędzie składa się z 10 stwierdzeń diagnostycznych a pozycje oceniane są na skali Likerta (1 – zdecydowanie się zgadzam; 2 – zgadzam się; 3 – nie zgadzam się; 4 – zdecydowanie się nie zgadzam). Kwestionariusz skierowany jest do badania młodzieży i osób dorosłych. O rzetelności polskiej adaptacji kwestionariusza świadczy wysoka wartość współczynnika α Cronbacha, która dla młodzieży w przedziale wiekowym 14–18 lat wyniosła 0,81. Trafność teoretyczna narzędzia została potwierdzona analizami czynnikowymi oraz korelacją SES z kwestionariuszami mierzącymi różne konstrukty, tj. umiejscowienie kontroli, optymizm, nieśmiałość, kompetencje społeczne⁶. Przykładowe twierdzenia: *Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu jak inni; uważam, że nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumny(m) czy chciał(a)bym mieć więcej szacunku dla samego siebie.*

Do zbadania natężenia lęku wykorzystano Skalę Jawnego Niepokoju „Jaki Jesteś?” (SJN), autorstwa E. Skrzypek i M. Choynowskiego. Kwestionariusz mierzy skłonności neurotyczne, wyrażające się w niepokojach, zmartwieniach, lękach i objawach psychosomatycznych. Narzędzie zawiera 50 pozycji podzielonych na dwie

⁵ H. Kupiec, *Tożsamość nieletnich a motywacja do zmiany w warunkach placówki resocjalizacyjnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2019, s. 232.

⁶ M. Łąguna, K. Lachowicz-Tabaczek, I. Dzwonkowska, *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, „Psychologia Społeczna” 2007, nr 2 (4), s. 164.

skale: neurotyczności i kłamstwa. Badani (dzieci i młodzież) ustosunkowują się do twierdzeń, zaznaczając odpowiedzi „tak” lub „nie”. Skala kłamstwa informuje o stopniu wiarygodności odpowiedzi badanych. „Jest to rzetelna i trafna technika pomiaru ($p < 0,001$). Młodzież uzyskująca wysokie wyniki w skali neurotyczności jest skłonna do nadmiernej pobudliwości, lęklivosti a nawet załamań nerwowych w sytuacjach stresowych”⁷. Współczynnik rzetelności α Cronbacha dla tego narzędzia wynosi 0,86⁸. Przykładowe twierdzenia brzmią: *często trudno mi złapać oddech, trudno mi usiedzieć długo w jednym miejscu, boję się psów, chciałbym być jak najdalej stąd, często martwię się, że może mi się przytrafić coś złego.*

Poczucie kontroli zostało zbadane za pomocą Kwestionariusza Badania Poczucia Kontroli (KBPK) autorstwa G. Krasowicz oraz A. Kurzyp-Wojnarskiej. Narzędzie to służy do pomiaru zmiennej osobowościowej, zwanej poczuciem kontroli następstw zachowania, opisaną w teorii społecznego uczenia się J.B. Rottera. Wykorzystywane jest do badania młodzieży w wieku 13–17 lat. Składa się z 46 pytań, w tym 36 z nich to pytania diagnostyczne, a pozostałe 10 to pytania buforowe. Respondenci mają możliwość udzielenia odpowiedzi twierdzącej („tak”) lub przeczącej („nie”) obok twierdzeń dotyczących sytuacji z życia. KBPK pozwala na określenie LOC (*locus of control*), wewnętrznego lub zewnętrznego na skali sukcesów (S) i porażek (P). Istnieje też możliwość zdiagnozowania zgeneralizowanego poczucia kontroli (na Skali S + P). Niskie wyniki świadczą o LOC zewnętrznym, a wysokie – o LOC wewnętrznym⁹. Współczynnik α Cronbacha dla tego narzędzia wynosi 0,62¹⁰. Przykładowe pytanie: *Gdy masz problem ze zrozumieniem jakiegoś problemu w szkole, to głównie dlatego, że:* a) nauczyciel nie tłumaczył tego jasno (zewnętrzny LOC); b) nie uważałeś wystarczająco na lekcji (LOC wewnętrzny).

Do zbadania kompetencji społecznych wykorzystano Kwestionariusz Umiejętności Prospołecznych Wychowanka (ART) autorstwa A. Goldsteina. Jest to narzędzie służące do zweryfikowania efektów pracy z młodzieżą nad programem ART

⁷ E. Skrzypek, *Tymczasowy podręcznik do testu jawnego niepokoju: „Jaki jesteś?”*, Pracownia Psychometryczna PAN, Warszawa 1968, s. 7.

⁸ E. Zwierzyńska, A. Matuszewski, *Skala Jawnego Niepokoju Jaki Jesteś? Elżbiety Skrzypek, Mięczysława Choynowskiego*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2007, s. 22.

⁹ R. Drwał, *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań*, [w:] E. Paszkiewicz (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, t. 3, wyd. PWN, Warszawa 1978.

¹⁰ G. Krasowicz, A. Kurzyp-Wojnarska, *Kwestionariusz do badania poczucia umiejscowienia kontroli*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1990, s. 16–22.

(Aggression Replacement Training) – treningu zastępowania agresji, skupione wokół kształtowania umiejętności: społecznych, planowania, kontroli stresu, zarządzania emocjami czy alternatywnych zachowań wobec agresji. Kwestionariusz składa się z 50 pytań ocenianych na skali 1–5 (*prawie nigdy, rzadko, czasami, często, prawie zawsze*) zorientowanych na to, jak często wychowankowie potrafią zachować się w określony sposób w podanych sytuacjach. Przykładowe pytania kwestionariusza: *Czy proszę o pomoc innych, gdy mam z czymś problem?; Czy potrafię rozpoznać uczucia, które przeżywam w tej chwili?; Czy potrafię rozpoznać przyczyny niepowodzenia, przyjrzeć się im i wyciągnąć z nich wnioski na przyszłość?* Uzyskanie wysokich wyników świadczy o wysokich kompetencjach społecznych.

Stopień demoralizacji wychowanków został zmierzony przy pomocy Kwestionariusza demoralizacji nieletnich (DS) autorstwa H. Kupca i M. Zięciak, który składa się z dwóch części. Pierwsza z nich związana jest z określeniem częstotliwości przejawów demoralizacji (*palenie papierosów, spożywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, kradzież, wymuszenia i inne*) na pięciostopniowej skali od „w ogóle” do „bardzo często”. Druga natomiast składa się z 20 zdań wskazujących na antagonistyczno-destrukcyjne przekonania, charakterystyczne dla podkultur przestępczych, oceniane również na skali Likerta. Przykładowe twierdzenia: *W życiu rządzi przede wszystkim siła, bitność, i odporność na cierpienie; Nie warto poświęcać się dla innych, bo ludzie są niewdzięczni; W życiu ważniejszy jest spryt niż uczciwość; Nie żałuję swojego postępowania, za które zostałem umieszczony w ośrodku.* Współczynnik zgodności wewnętrznej mierzony α Cronbacha dla tego narzędzia wyniósł 0,91.

3.4. Teren i organizacja badań oraz charakterystyka grupy badawczej

Badania zrealizowano od września do listopada 2019 roku. Zgodnie z procedurą doboru próby reprezentatywnej jej liczebność obliczono na podstawie wzoru podanego przez J. Brzezińskiego. Dla populacji $N=4902$ wychowanków (1632 dziewcząt i 3270 chłopców) przebywających 1 września 2017 roku w MOW liczebność próby reprezentatywnej dobranej z 5% błędem oszacowania dla 0,95 przedziału ufności powinna wynosić $N=365$ osób. Badania przeprowadzono w 12 losowo wybranych młodzieżowych ośrodkach wychowawczych na terenie województw: zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego i dolnośląskiego. Grupę badanych wychowanków stanowiło 530 osób, jednak po odrzuceniu wadliwie wypełnionych kwestionariuszy i uwzględnieniu rezygnacji z udziału w badaniu pięciu nieletnich, do ostatecznej analizy zakwalifikowano 491 ankiet każdego typu.

Organizacja procesu badawczego i przebieg badań obejmowały kilka etapów. W pierwszej kolejności skierowano do dyrektorów MOW prośby o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań wśród nieletnich. Najczęściej odbywało się to poprzez rozmowy telefoniczne lub wymianę wiadomości mailowych, podczas których wyjaśniono cel badań i procedurę badawczą, w tym: proponowany termin, czas trwania, opis narzędzi, gwarancję anonimowości, wymagania techniczne i organizacyjne. Po zadeklarowaniu gotowości i wyrażeniu zgody na przeprowadzenie badań przez dyrektorów MOW, podjęto we współpracy z pedagogami placówek działania zmierzające do pozyskania zgód opiekunów prawnych nieletnich na udział w badaniu. Należy w tym miejscu podkreślić, że kilka placówek resocjalizacyjnych, z którymi nawiązywano kontakt, nie wyraziło zgody na przeprowadzenie badań z powodu braku czasu, wprowadzenia dezorganizacji czy niestosownych pytań zawartych w kwestionariuszach.

Kolejny etap odbywał się na terenie MOW. Po oficjalnym przywitaniu się z młodzieżą, zazwyczaj w czasie spotkania całej społeczności ośrodka, dokonywano podziału młodzieży na mniejsze grupy i w wyznaczonym miejscu przeprowadzano badanie. Wychowankowie w pierwszej kolejności zapoznawani byli z celem ankietowania, możliwością rezygnacji z całego procesu badawczego w dowolnym momencie oraz gwarancją anonimowości. Zamiast danych osobowych respondenci proszeni byli o wypełnienie metryczki znajdującej się na początku każdego z kwestionariuszy oraz wpisanie numeru, który uprzednio wylosowali. Umożliwiło to skompletowanie ankiet i określenie podstawowych cech dla każdego wychowanka (płeć, wiek, długość pobytu w MOW w miesiącach). Po rozdaniu kwestionariuszy zapoznano badanych z ich budową oraz sposobami wypełnienia. W dalszej kolejności czuwano nad rzetelnym wypełnieniem ankiet i zapewnieniem optymalnych warunków do pracy. Podczas badania autorka publikacji odpowiadała na pojawiające się pytania bądź wątpliwości definicyjne. Ankietowanie było rozłożone w czasie; respondenci po wypełnieniu dwóch ankiet mogli udać się na 10–15 minutową przerwę, a po niej rozpocząć pracę nad wypełnianiem kolejnych kwestionariuszy. Dzięki temu starano się uniknąć przemęczenia i ewentualnego zniechęcenia, które mogłoby prowadzić do mechanicznego zaznaczania przypadkowych odpowiedzi.

Ostatni etap prowadzonych działań polegał na zabezpieczeniu ankiet i podziękowaniu respondentom za udział w badaniu.

W przebadanej grupie wychowanków 77,4% stanowili chłopcy i 22,6% stanowiły dziewczęta. Największą grupę reprezentowali starsi wiekiem nieletni: szesnastolatkowie (31,8%) oraz siedemnastolatkowie (37%), co potwierdza lewoskośny rozkład danych (skośność ujemna $A = -0,96$). Wśród respondentów znalazło się również

14,2% 15-latków, 7% 14-latków, 6,6% 18-latków i 3,5% 13-latków. W badanej grupie badawczej przeważali nieletni z krótszym okresem pobytu w MOW, tj. do 6 miesięcy (37,7%) nad wychowankami przebywającymi w placówce resocjalizacyjnej od 13 do 18 (12,2%) miesięcy i powyżej tego okresu (18,3%). Dodatni, czyli prawoskośny rozkład tej zmiennej potwierdza wartość $A = 1,79$. Pomimo iż żadna z podanych cech próby badawczej nie miała charakteru rozkładu normalnego (brak istotności statystycznej różnic w teście Kołgomorowa-Smirnowa), to wykazuje ona duże podobieństwo do rozkładu tych zmiennych w ogólnej populacji nieletnich przebywających w tym czasie w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych.

3.5. Zastosowane procedury i metody analizy danych

Do przeprowadzenia analizy ilościowej zebranego materiału empirycznego wykorzystano następujące miary i metody statystyczne:

- a) miary tendencji centralnej oraz miary rozproszenia w postaci średniej arytmetycznej, mediany, modalnej, odchylenia standardowego wykorzystywane do opisu rozkładów zmiennych występujących w badaniu;
- b) testy istotności różnic w postaci nieparametrycznego testu χ^2 (chi kwadrat) stosowanego dla zmiennych wyrażonych na skali nominalnej;
- c) miary korelacji w postaci współczynników korelacji tau-C Kendalla oraz rho Spearmana stosowanych dla zmiennych wyrażonych na skalach porządkowych, a także w postaci współczynnika kontyngencji C-Pearsona określającego siłę związku pomiędzy zmiennymi wyrażonymi na skali nominalnej.

Wszystkie obliczenia wykonano w programie SPSS Statistics Version 21.

ROZDZIAŁ IV

OSOBOWOŚCIOWE KORELATY SAMODZIELNOŚCI WYCHOWANKÓW MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH

Prezentowane w tym rozdziale analizy statystyczne danych uzyskanych w przeprowadzonych badaniach empirycznych mają na celu weryfikację postawionych hipotez oraz ustalenie siły i kierunku związku pomiędzy zmiennymi niezależnymi i zależnymi.

4.1. Cechy samodzielności a płeć podopiecznych MOW

Niedostosowani społecznie wychowankowie MOW częściej deklarują wąski zakres samodzielności doświadczanej w placówce (wąski – 13,1%; szeroki – 12,5%). Jedynie wśród badanych dziewcząt więcej jest tych, które wskazują na przejawianie szerszego zakresu samodzielności w MOW (wąski – 6,7%; szeroki – 12,4%). Przeprowadzona analiza rozkładu wartości zmiennych (tab. 4.1.) pozwala jednak przyjąć, że nie ma znaczących różnic pomiędzy chłopcami a dziewczętami w zakresie przejawianej przez nich samodzielności w placówkach resocjalizacyjnych ($\chi^2 = 5,01$; $df = 2$; $p = 0,08$; $C = 0,102$).

Młodzież przebywająca w ośrodkach resocjalizacyjnych nieznacznie częściej wskazuje na szerszy zakres samodzielności poza ośrodkiem (wąski – 12,9%; szeroki – 13,2%). Analizując rozkład danych różnicujących wartości zmiennych ze względu na płeć nieletnich, można przyjąć, że wśród chłopców przeważa węższy (14,7%) aniżeli szerszy (13,3%) zakres samodzielności poza ośrodkiem, a u dziewcząt częściej występuje szerszy zakres samodzielności (wąski – 6,8%; szeroki – 12,6%). Otrzymane różnice pomiędzy zmiennymi nie osiągnęły jednak wymaganego poziomu istotności statystycznej ($\chi^2 = 4,71$; $df = 2$; $p = 0,09$; $C = 0,101$), dlatego też można przyjąć, że płeć nieletnich nie różnicuje przejawianego przez nich poza ośrodkiem zakresu samodzielności.

Tabela 4.1. Zróżnicowanie zakresu samodzielności wychowanków w MOW ze względu na ich płeć

Płeć	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW			
	wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem
chłopcy	56	273	47	376
	14,9%	72,6%	12,5%	100,0%
dziewczęta	7	85	13	105
	6,7%	81,0%	12,4%	100,0%
Ogółem	63	358	60	481
	13,1%	74,4%	12,5%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 5,01$; $df = 2$; $p = 0,08$; $C = 0,102$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: badania własne.

Tabela 4.2. Zróżnicowanie zakresu samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na ich płeć

Płeć	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI POZA OŚRODKIEM			
	wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem
chłopcy	52	254	47	353
	14,7%	72,0%	13,3%	100,0%
dziewczęta	7	83	13	103
	6,8%	80,6%	12,6%	100,0%
Ogółem	59	337	60	456
	12,9%	73,9%	13,2%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 4,71$; $df = 2$; $p = 0,09$; $C = 0,101$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku zróżnicowania ogólnego zakresu samodzielności i płci wychowanków MOW wskazuje się, że wśród badanych nieletnich częściej dominują osoby z wąskim zakresem deklarowanej samodzielności (wąski – 13,9%; szeroki – 8,4%). W grupie chłopców, podobnie jak w całej badanej populacji, przeważają nieletni z wąskim zakresem omawianej zmiennej (wąski – 16,1%; szeroki – 7,9%). Inny rozkład danych występuje wśród dziewcząt. W ich grupie odnotowano dane wskazujące na przeważający, szeroki, ogólny zakres samodzielności (wąski – 6,3%; szeroki – 9,9%). Stwierdzone różnice są istotne statystycznie ($\chi^2 = 7,00$; $df = 2$; $p = 0,03$;

C = 0,119), dlatego też można uznać, że dziewczęta w większym stopniu niż chłopcy doświadczają szerszego, ogólnego zakresu samodzielności.

Tabela 4.3. Zróżnicowanie ogólnego zakresu samodzielności wychowanków w MOW ze względu na ich płeć

Płeć	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI			
	wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem
chłopcy	61	288	30	379
	16,1%	76,0%	7,9%	100,0%
dziewczęta	7	93	11	111
	6,3%	83,8%	9,9%	100,0%
Ogółem	68	381	41	490
	13,9%	77,8%	8,4%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 7,00$; $df = 2$; $p = 0,03$; $C = 0,119$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.4. Zróżnicowanie stopnia autonomii wychowanków w MOW ze względu na ich płeć

Płeć	STOPIEŃ AUTONOMII			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	55	249	62	366
	15,0%	68,0%	16,9%	100,0%
dziewczęta	12	89	9	110
	10,9%	80,9%	8,2%	100,0%
Ogółem	67	338	71	476
	14,1%	71,0%	14,9%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 7,34$; $df = 2$; $p = 0,02$; $C = 0,123$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku przeprowadzonych badań dowiedziono, że wśród młodzieży biorącej w nich udział znajduje się więcej adolescentów deklarujących wysoki stopień posiadanej autonomii (niski – 14,1%; wysoki – 14,9%). Podobnie rozkładają się dane dotyczące wyłącznie chłopców. W ich grupie również przeważają osoby z wysokim (16,9%) aniżeli niskim (15,0%) stopniem niezależności. Odmienny rozkład danych

obserwuje się wśród dziewcząt, który wskazuje niższy poziom doświadczanej autonomii (niski – 10,9%; wysoki – 8,2%). Na podstawie uzyskanych różnic ($\chi^2 = 7,34$; $df = 2$; $p = 0,02$; $C = 0,123$) można przyjąć, że chłopcy deklarują wyższy zakres autonomii niż dziewczęta.

Rozkład empiryczny dwuzmiennej zawarty w tabeli 4.5 ukazuje różnice pod względem stopnia znajomości potrzeb pomiędzy chłopcami a dziewczętami. Wśród wychowanków MOW nieznacznie dominują osoby z niskim stopniem znajomości własnych potrzeb (niski – 9,2%; wysoki – 9,0%). W grupie nieletnich chłopców odnotowuje się przewagę niższego stopnia świadomości potrzeb (11,7%), nad wysokim (9,6%), w przeciwieństwie do ich koleżanek, u których dominuje wysoki stopień identyfikacji potrzeb (wysoki – 7,2%; niski – 0,9%). Porównywane różnice pomiędzy badanymi grupami są istotne statystycznie ($\chi^2 = 13,17$; $df = 2$; $p = 0,00$; $C = 0,162$). Można zatem przyjąć, że dziewczęta w większym stopniu niż chłopcy wykazują się znajomością własnych potrzeb.

Tabela 4.5. Zróznicowanie stopnia znajomości potrzeb nieletnich ze względu na płeć

Płeć	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	44	296	36	376
	11,7%	78,7%	9,6%	100,0%
dziewczęta	1	102	8	111
	0,9%	91,9%	7,2%	100,0%
Ogółem	45	398	44	487
	9,2%	81,7%	9,0%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 13,17$; $df = 2$; $p = 0,00$; $C = 0,162$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki dowodzą, że wśród adolescentów z MOW przeważa raczej niski stopień samodzielności w zaspokajaniu odczuwanych przez nich potrzeb (niski – 40,7%; wysoki – 20,3%). W grupie nieletnich chłopców dominuje młodzież z niskim (46,3%) aniżeli wysokim (19,9%) stopniem samodzielności w odpowiadaniu na odczuwane przez siebie potrzeby. W MOW wśród wychowanków przeważa wysoki stopień samodzielności w zaspokajaniu potrzeb (niski – 21,6%; wysoki 25,2%). Na podstawie analizowanych różnic można przyjąć, że dziewczęta w większym stopniu wykazują się samodzielnością w odpowiadaniu na własne potrzeby ($\chi^2 = 21,86$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,207$).

Tabela 4.6. Zróżnicowanie stopnia zaspokajania potrzeb nieletnich ze względu na ich płeć

Płeć	STOPIEŃ ZASPOKAJANIA POTRZEB			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	174	131	71	376
	46,3%	34,8%	18,9%	100,0%
dziewczęta	24	59	28	111
	21,6%	53,2%	25,2%	100,0%
Ogółem	198	190	99	487
	40,7%	39,0%	20,3%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 21,86; df = 2; p < 0,00; C = 0,207$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.7. Zróżnicowanie stopnia umiejętności określania celów przez nieletnich ze względu na płeć

Płeć	STOPIEŃ UMIEJĘTNOŚCI OKREŚLANIA CELÓW			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	98	166	109	373
	26,3%	44,5%	29,2%	100,0%
dziewczęta	16	60	34	110
	14,5%	54,5%	30,9%	100,0%
ogółem	114	226	143	483
	23,6%	46,8%	29,6%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 6,86; df = 2; p = 0,03; C = 0,118$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Młodzież niedostosowana społecznie w większości charakteryzuje się wysokim stopniem umiejętności samodzielnego wyznaczania sobie celów (wysoki 29,6%; niski 23,6%). Zarówno wśród chłopców (niski – 26,3%; wysoki – 29,2%), jak i dziewcząt (niski – 14,5%; wysoki – 30,9%) przeważa wysoki stopień samodzielności w określaniu własnych dążeń. Stwierdzone różnice pomiędzy grupami są istotne statystycznie ($\chi^2 = 6,86; df = 2; p = 0,03; C = 0,118$) i pozwalają na sformułowanie wniosku, że

dziewczęta częściej wykazują się większą samodzielnością w wyznaczaniu sobie celów do osiągnięcia niż chłopcy.

Zgodnie z badaniami większość wychowanek w badanej grupie deklaruje niski stopień umiejętności planowania (niski – 15,6%; wysoki – 14,2%). W grupie chłopców więcej jest deklarujących niski stopień samodzielności w wyznaczaniu kolejnych kroków do osiągnięcia celu (niski – 19,4%; wysoki – 9,0%) niż w grupie dziewcząt, ponieważ wśród nich przeważają osoby z wysoką samodzielnością w planowaniu (niski – 2,7%; wysoki – 31,5%). Różnice w zakresie stopnia umiejętności planowania pomiędzy nieletnimi chłopcami a nieletnimi dziewczętami są na tyle duże i istotne statystycznie ($\chi^2 = 46,34$; $df = 2$; $p < 0,00$), że pozwalają na sformułowanie następującego wniosku: wychowanki MOW w większym stopniu niż ich koledzy z ośrodków resocjalizacyjnych wykazują się samodzielnością w wyznaczaniu sobie kolejnych działań przybliżających je do osiągnięcia celu.

Tabela 4.8. Różnicowanie stopnia umiejętności planowania przez nieletnich ze względu na płeć

Płeć	STOPIEŃ UMIEJĘTNOŚCI PLANOWANIA			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	73	269	34	376
	19,4%	71,5%	9,0%	100,0%
dziewczęta	3	73	35	111
	2,7%	65,8%	31,5%	100,0%
Ogółem	76	342	69	487
	15,6%	70,2%	14,2%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 46,34$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,295$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zebranych danych wykazała, że wśród badanej młodzieży dominują osoby z niskim stopniem samodzielności w działaniu (niski – 17,3; wysoki – 15,9%). Przewaga niskiego (18,7%) nad wysokim (15,8%) stopniem samodzielności występuje również wśród chłopców. Za to dużo częściej wysokim stopniem samodzielności w podejmowanych aktywnościach wykazują się wychowanki MOW (niski – 12,6%; wysoki – 16,2%). Pomiedzy płcią a stopniem samodzielnego działania nie zachodzi jednak istotna statystycznie koincydencja ($\chi^2 = 2,25$; $df = 2$; $p = 0,325$; $C = 0,068$), co oznacza, że uzyskane różnice w wartościach zmiennych są zbyt małe, aby wskazywały na istotne różnicowanie w ogólnej populacji.

Tabela 4.9. Zróznicowanie stopnia samodzielnego działania ze względu na płeć nieletnich

Płeć	STOPIEŃ SAMODZIELNEGO DZIAŁANIA			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	71	249	60	380
	18,7%	65,5%	15,8%	100,0%
dziewczęta	14	79	18	111
	12,6%	71,2%	16,2%	100,0%
Ogółem	85	328	78	491
	17,3%	66,8%	15,9%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 2,25$; $df = 2$; $p = 0,32$; $C = 0,068$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

W ogólnej populacji wychowanków MOW występuje przeważa wysoki stopień refleksji nad samodzielnym działaniem (niski – 6,7%; wysoki – 16,2%). Zarówno wśród dziewcząt (niski – 3,7%; wysoki 21,1%), jak i chłopców (niski – 7,6%; wysoki – 14,7%) samodzielna refleksja nad podejmowanymi aktywnościami jest również wysoka, a występujące różnice są nieistotne ($\chi^2 = 4,11$; $df = 2$; $p = 0,12$; $C = 0,094$). Można zatem przyjąć, że płeć wychowanków nie różnicuje stopnia ich refleksji nad samodzielnym działaniem.

Wśród wychowanków MOW przeważa niski stopień odpowiedzialności za podejmowane aktywności (niski – 14,1%; wysoki – 8,1%). Podobną tendencję odnotowuje się także w grupach nieletnich chłopców (niski – 13,8%; wysoki – 7,2%) i ich koleżanek z MOW (niski – 15,0%; wysoki – 11,2%). Obserwowane różnice są jednak niewystarczające, aby można uznać je za istotne, czego dowodzi wynik testu statystycznego ($\chi^2 = 1,20$; $df = 2$; $p = 0,36$; $C = 0,066$). Można zatem przyjąć, że zarówno w grupie chłopców, jak i dziewcząt zachodzi podobny rozkład zmiennej i niski stopień odpowiedzialności przeważa nad wysokim.

Tabela 4.10. Zróżnicowanie stopnia refleksji nad samodzielnym działaniem wychowanków MOW ze względu na płeć

Płeć	STOPIEŃ REFLEKSJI NAD SAMODZIELNYM DZIAŁANIEM			
	niski	średni	wysoki	Ogółem
chłopcy	27	274	52	353
	7,6%	77,6%	14,7%	100,0%
dziewczęta	4	82	23	109
	3,7%	75,2%	21,1%	100,0%
Ogółem	31	356	75	462
	6,7%	77,1%	16,2%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 4,11$; $df = 2$; $p = 0,12$; $C = 0,094$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4.11. Zróżnicowanie stopnia odpowiedzialności za podejmowane działanie ze względu na płeć wychowanków

Płeć	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	48	275	25	348
	13,8%	79,0%	7,2%	100,0%
dziewczęta	16	79	12	107
	15,0%	73,8%	11,2%	100,0%
Ogółem	64	354	37	455
	14,1%	77,8%	8,1%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 1,20$; $df = 2$; $p = 0,36$; $C = 0,066$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Okazuje się, że wśród młodzieży niedostosowanej społecznie przeważają osoby z niską motywacją do samodzielnego działania (niski – 22,4%; wysoki – 16,5%). Przewaga niskiej (26,3%) nad wysoką (12,6%) siłą motywacji występuje wśród chłopców, natomiast wśród wychowanek jest odwrotnie. Dominuje wysoka motywacja do podejmowania się samodzielnymi aktywnościami (niska – 9,0%; wysoka – 29,7%). Odnotowana różnica jest istotna statystycznie ($\chi^2 = 26,71$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,227$),

co uprawnia do przyjęcia, że dziewczęta są silniej zmotywowane do podejmowania samodzielnych działań niż chłopcy.

Tabela 4.12. Zróźnicowanie siły motywacji do podejmowania przez wychowanków MOW samodzielnej aktywności ze względu na ich płeć

Płeć	SIŁA MOTYWACJI DO PODEJMOWANIA SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI			
	niska	średnia	wysoka	ogółem
chłopcy	100	232	48	380
	26,3%	61,1%	12,6%	100,0%
dziewczęta	10	68	33	111
	9,0%	61,3%	29,7%	100,0%
Ogółem	110	300	81	491
	22,4%	61,1%	16,5%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 26,71$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,227$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

4.1.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi zróźnicowania cech samodzielności przez płeć wychowanków MOW

Chłopców przebywających w MOW charakteryzuje większy stopień autonomii niż dziewczęta. Można przypuszczać, że jest to spowodowane m.in. innym sposobem kształtowania tej cechy w procesie wychowania. Dziewczęta rozwijają ją, pozostając w pozytywnym i bliskim kontakcie z rodzicami, często się z nimi komunikując. Chłopcy bez względu na jakość relacji z najbliższymi zdobywają autonomię, tworząc jak najwięcej „swoich obszarów” życia, którymi nie dzielą się z innymi, wolą utrzymywanie tajemnic¹.

Dziewczęta częściej niż chłopcy doświadczają silniejszego oddziaływania kontroli społecznej, są bardziej odpowiedzialne, w większym stopniu zależy im też na uzyskiwaniu dobrych wyników w edukacji oraz przestrzeganiu prawa². Ich silniejsze przywiązanie oraz skłonność do konformizmu wynika z odmienności w strukturze mózgu, które powodują, że kobiety w odróżnieniu od mężczyzn bardziej zatroskane

¹ L. Keijsers, S. Branje, T. Frijns, C. Finkenauer, W. Meeus, *Gender Differences in Keeping Secrets From Parents in Adolescence*, „Developmental Psychology” 2010, nr 46 (1), s. 293–298.

² H. Kupiec, *Kontrola społeczna nad młodzieżą w dużym mieście*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2007, s. 140.

są innymi ludźmi, związkami między nimi i problematyką moralną³. Dziewczynki częściej niż chłopcy wyrażają obawy o to, co inni o nich pomyślą⁴, ponieważ są bardziej podatne na wpływy niż chłopcy, szczególnie w sytuacji presji grupy⁵.

Dziewczęta z młodzieżowych ośrodków wychowawczych, bardziej niż chłopców, cechuje wyższy stopień samodzielności ogólnej, rozpoznawania i zaspokajania własnych potrzeb oraz wyznaczania sobie celów do osiągnięcia. Wykazują również większe umiejętności planowania, a także mają silniejszą motywację do podejmowania samodzielnej aktywności. Wyniki te znajdują uzasadnienie w kontekście badań, w których wykazano, że chłopcy są mniej samodzielni od wychowanek przebywających w MOW⁶. Dziewczęta, które częściej deklarują planowanie swoich działań⁷, wykazują się wyższymi kompetencjami społecznymi⁸, większym stopniem samodzielności w planowaniu własnych celów⁹, refleksją nad podejmowanym działaniem¹⁰ i motywacją do pracy nad sobą czy do podejmowania różnych aktywności¹¹.

Otrzymane wyniki mogą być pochodną większych oczekiwań ze strony wychowawców wobec dziewcząt, ponieważ to od nich w większym stopniu wymaga się skrupulatności, pilności i zdyscyplinowania zgodnie z obowiązującymi w kulturze wzorami funkcjonowania kontroli społecznej.

³ A. Moir, D. Jessel, *Płeć mózgu*, Warszawa 1993, s. 139.

⁴ Tamże, s. 138.

⁵ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna*, Poznań 2012, s. 295.

⁶ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2020, s. 189.

⁷ M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności poznawczej. Szkice teoretyczne i dociekania empiryczne w kontekście zdolności uczniów gimnazjum*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2016, s. 204.

⁸ H. Kupiec, *Empatia i kompetencje społeczne młodzieży niedostosowanej społecznie – wyniki badań empirycznych*, [w:] *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka*, red. M. Bargel, E. Janigová, E. Jarosz, M. Jůzl, Brno 2013, s. 338.

⁹ M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności poznawczej...*, s. 204.

¹⁰ Tamże, s. 185.

¹¹ A.J. Martin, *School motivation of boys and girls: Differences of degree, differences of kind, or both?*, „Australian Journal of Psychology” 2004, nr 56 (3), s. 2.

4.2. Samoocena a samodzielność wychowanków MOW

Analiza danych wskazuje, że wśród wychowanków MOW dominują osoby z niskim poziomem samooceny (niski – 12,3%; wysoki 11,7%). Przewagę niskiego poziomu tej zmiennej nad wysokim potwierdza również rozkład danych liczbowych w grupie nieletnich dziewcząt (niski – 16,2%; wysoki 11,7%). Wśród chłopców częściej odnotowuje się wysoki (11,7%) aniżeli niski (11,1%) poziom oceny samego siebie, uzyskany na podstawie odpowiedzi z kwestionariusza samooceny Rosenberga. Wskazywane różnice pomiędzy chłopcami a dziewczętami nie są jednak wystarczająco istotnie statystycznie zróżnicowane. Potwierdzają to współczynniki korelacji ($\chi^2 = 2,07$; $df = 2$; $p < 0,35$; $C = 0,066$) i dlatego można przyjąć, że płeć nie różnicuje na istotnym statystycznie poziomie samooceny wychowanków MOW.

Tabela 4.13. Zróżnicowanie poziomu samooceny wychowanków ze względu na ich płeć

Płeć	POZIOM SAMOOCENY			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	41	284	43	368
	11,1%	77,2%	11,7%	100,0%
dziewczęta	18	80	13	111
	16,2%	72,1%	11,7%	100,0%
Ogółem	59	364	56	479
	12,3%	76,0%	11,7%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 2,07$; $df = 2$; $p < 0,35$; $C = 0,066$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład dwuzmiennej wskazuje, że nie ma istotnego statystycznie związku pomiędzy poziomem samooceny a zakresem przejawianej przez nieletnich samodzielności ($\tau = -0,02$; $p = 0,59$). Poziom samooceny nie koreluje z zakresem deklarowanej przez wychowanków samodzielności ani wśród chłopców ($\tau = -0,02$; $p = 0,55$), ani wśród dziewcząt ($\tau = 0,01$; $p = 0,95$) przebywających w placówkach resocjalizacyjnych. Można zatem przyjąć, że samoocena nie ma istotnego znaczenia w pozostawianej wychowankom samodzielności w MOW. Tym samym oznacza to, że falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której zakładano, że wyższemu poziomowi samooceny wychowanków MOW towarzyszyć będzie większy zakres deklarowanej przez nich samodzielności.

Tabela 4.14. Poziom samooceny a zakres samodzielności wychowanków w MOW z podziałem na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	6	27	8	41	$\tau = -0,02$ $p = 0,55$
			14,6%	65,9%	19,5%	100,0%	
		średni	40	206	34	280	
			14,3%	73,6%	12,1%	100,0%	
		wysoki	5	34	4	43	
			11,6%	79,1%	9,3%	100,0%	
	ogółem	51	267	46	364		
			14,0%	73,4%	12,6%	100,0%	
	dziewczęta	niski	3	11	4	18	$\tau = 0,01$ $p = 0,95$
			16,7%	61,1%	22,2%	100,0%	
		średni	4	63	8	75	
			5,3%	84,0%	10,7%	100,0%	
wysoki		0	11	1	12		
		0,0%	91,7%	8,3%	100,0%		
ogółem	7	85	13	105			
		6,7%	81,0%	12,4%	100,0%		
ogółem	niski	9	38	12	59	$\tau = -0,02$ $p = 0,59$	
		15,3%	64,4%	20,3%	100,0%		
	średni	44	269	42	355		
		12,4%	75,8%	11,8%	100,0%		
	wysoki	5	45	5	55		
		9,1%	81,8%	9,1%	100,0%		
ogółem	58	352	59	469			
		12,4%	75,1%	12,6%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zamieszczone w tabeli 4.14 wyniki pozwalają na stwierdzenie, że pomiędzy samooceną nieletnich a stopniem deklarowanej przez nich samodzielności poza ośrodkiem, istnieje istotny statystycznie związek. Otrzymane współczynniki korelacji ($\tau = 0,06$; $p = 0,04$), pozwalają na stwierdzenie, że wysokiemu poziomowi samooceny towarzyszy szerszy zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem resocjalizacyjnym. Nie ma natomiast istotnych statystycznie różnic w grupie badanych

chłopców ($\tau = 0,05$; $p = 0,10$) i dziewcząt ($\tau = 0,076$; $p = 0,13$). Można jednak przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano, że wysoka samoocena współwystępuje z szerszym zakresem samodzielności nieletnich poza placówką.

Tabela 4.15. Poziom samooceny a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na ich płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI POZA OŚRODKIEM				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	6	28	4	38	$\tau = 0,05$ $p = 0,10$
			15,8%	73,7%	10,5%	100,0%	
		średni	39	194	31	264	
			14,8%	73,5%	11,7%	100,0%	
		wysoki	4	29	10	43	
			9,3%	67,4%	23,3%	100,0%	
	ogółem	49	251	45	345		
			14,2%	72,8%	13,0%	100,0%	
	dziewczęta	niski	3	14	1	18	$\tau = 0,076$ $p = 0,13$
			16,7%	77,8%	5,6%	100,0%	
		średni	4	58	11	73	
			5,5%	79,5%	15,1%	100,0%	
		wysoki	0	11	1	12	
			0,0%	91,7%	8,3%	100,0%	
	ogółem	7	83	13	103		
		6,8%	80,6%	12,6%	100,0%		
ogółem	niski	9	42	5	56	$\tau = 0,06$ $p = 0,04$	
		16,1%	75,0%	8,9%	100,0%		
	średni	43	252	42	337		
		12,8%	74,8%	12,5%	100,0%		
	wysoki	4	40	11	55		
		7,3%	72,7%	20,0%	100,0%		
ogółem	56	334	58	448			
		12,5%	74,6%	12,9%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład wartości zmiennych i uzyskane współczynniki korelacji wskazują na dodatni związek samooceny z ogólnym zakresem samodzielności ($\tau = 0,07$; $p = 0,04$). Oznacza to, że wysokiej samoocenie nieletnich towarzyszy szeroki zakres

samodzielności. Opisaną zależność odnotowuje się w grupie nieletnich chłopców ($\tau = 0,10$; $p = 0,02$); nie wskazuje się jej wśród dziewcząt ($\tau = -0,04$; $p = 0,44$). W świetle uzyskanych danych i przeprowadzonych analiz można przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano dodatni związek pomiędzy samooceną wychowanków MOW a ogólnym, deklarowanym przez nich zakresem samodzielności.

Tabela 4.16. Poziom samooceny a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	10	28	3	41	$\tau = 0,10$ $p = 0,02$
			24,4%	68,3%	7,3%	100,0%	
		średni	38	225	20	283	
			13,4%	79,5%	7,1%	100,0%	
		wysoki	8	28	7	43	
			18,6%	65,1%	16,3%	100,0%	
	ogółem	56	281	30	367		
			15,3%	76,6%	8,2%	100,0%	
	dziewczęta	niski	2	13	3	18	$\tau = -0,04$ $p = 0,44$
			11,1%	72,2%	16,7%	100,0%	
średni		4	68	8	80		
		5,0%	85,0%	10,0%	100,0%		
wysoki		1	12	0	13		
		7,7%	92,3%	0,0%	100,0%		
ogółem		7	93	11	111		
			6,3%	83,8%	9,9%	100,0%	
POZIOM SAMOOCENY	ogółem	niski	12	41	6	59	$\tau = 0,07$ $p = 0,04$
			20,3%	69,5%	10,2%	100,0%	
		średni	42	293	28	363	
			11,6%	80,7%	7,7%	100,0%	
	wysoki	9	40	7	56		
		16,1%	71,4%	12,5%	100,0%		
ogółem	63	374	41	478			
		13,2%	78,2%	8,6%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza korelacji pomiędzy samooceną a deklarowanym przez wychowanków MOW stopniem autonomii ($\tau = 0,01$; $p = 0,85$) prowadzi do wniosku, że nie odnotowuje się istotnych statystycznie związków pomiędzy badanymi cechami. Nie ma również istotnych koincydencji zarówno wśród chłopców ($\tau = -0,01$; $p = 0,83$), jak i dziewcząt ($\tau = -0,00$; $p = 0,97$). W związku z tym można przyjąć, że wysokiemu poziomowi samooceny nie towarzyszy większa autonomia badanej młodzieży i należy odrzucić zakładaną hipotezę.

Tabela 4.17. Poziom samooceny a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	6	28	6	40	$\tau = -0,01$ $p = 0,83$
			15,0%	70,0%	15,0%	100,0%	
		średni	40	187	47	274	
			14,6%	68,2%	17,2%	100,0%	
		wysoki	7	30	6	43	
			16,3%	69,8%	14,0%	100,0%	
	ogółem	53	245	59	357		
			14,8%	68,6%	16,5%	100,0%	
	dziewczęta	niski	2	14	1	17	$\tau = -0,00$ $p = 0,97$
			11,8%	82,4%	5,9%	100,0%	
		średni	9	63	8	80	
			11,3%	78,8%	10,0%	100,0%	
		wysoki	1	12	0	13	
			7,7%	92,3%	0,0%	100,0%	
	ogółem	12	89	9	110		
		10,9%	80,9%	8,2%	100,0%		
ogółem	niski	8	42	7	57	$\tau = -0,01$ $p = 0,85$	
		14,0%	73,7%	12,3%	100,0%		
	średni	49	250	55	354		
		13,8%	70,6%	15,5%	100,0%		
	wysoki	8	42	6	56		
		14,3%	75,0%	10,7%	100,0%		
ogółem	65	334	68	467			
		13,9%	71,5%	14,6%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskany współczynnik korelacji pomiędzy samooceną a stopniem znajomości potrzeb ($\tau = 0,01$; $p = 0,55$) pozwala na sformułowanie wniosku, że poziom samooceny niedostosowanych społecznie nastolatków z MOW nie ma związku ze znajomością ich własnych potrzeb. Brak znaczących związków pomiędzy zmiennymi odnotowuje się zarówno w grupie nieletnich chłopców ($\tau = -0,03$; $p = 0,36$), jak i dziewcząt przebywających w MOW ($\tau = -0,02$; $p = 0,72$). Wyższa samoocena nie współwystępuje z większą świadomością odczuwanych potrzeb, dlatego tak sformułowane założenie w części metodologicznej uległo falsyfikacji.

Tabela 4.18. Poziom samooceny a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	7	30	4	41	$\tau = 0,03$ $p = 0,36$
			17,1%	73,2%	9,8%	100,0%	
		średni	31	225	27	283	
			11,0%	79,5%	9,5%	100,0%	
		wysoki	4	34	5	43	
			9,3%	79,1%	11,6%	100,0%	
	ogółem	42	289	36	367		
			11,4%	78,7%	9,8%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	15	3	18	$\tau = -0,02$ $p = 0,72$
			0,0%	83,3%	16,7%	100,0%	
		średni	1	76	3	80	
			1,3%	95,0%	3,8%	100,0%	
wysoki		0	11	2	13		
		0,0%	84,6%	15,4%	100,0%		
ogółem	1	102	8	111			
		0,9%	91,9%	7,2%	100,0%		

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	ogółem	niski	7	45	7	59	$\tau = 0,02$ $p = 0,55$
			11,9%	76,3%	11,9%	100,0%	
		średni	32	301	30	363	
			8,8%	82,9%	8,3%	100,0%	
		wysoki	4	45	7	56	
			7,1%	80,4%	12,5%	100,0%	
ogółem	43	391	44	478			
	9,0%	81,8%	9,2%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania wskazują, że istnieje istotna statystycznie korelacja pomiędzy poziomem samooceny a wskazywanym przez podopiecznych MOW stopniem samodzielności w zaspokajaniu własnych potrzeb ($\tau = 0,10$; $p = 0,00$). Okazuje się, że wysokiej samoocenie nieletnich towarzyszy wysoki stopień samodzielności w realizacji odczuwanych potrzeb. Odnotowana zależność występuje zarówno w grupie wychowanek ($\tau = 0,16$; $p = 0,02$), jak i wychowanków ($\tau = 0,09$; $p = 0,02$). W świetle uzyskanych wyników można przyjąć, że samoocena odgrywa istotną rolę w samodzielnym zaspokajaniu potrzeb – większą dla dziewcząt ($\tau = 0,16$), a mniejszą dla chłopców ($\tau = 0,09$), co potwierdza słuszność przyjętej hipotezy.

Tabela 4.19. Poziom samooceny a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	19	17	5	41	$\tau = 0,09$ $p = 0,02$
			46,3%	41,5%	12,2%	100,0%	
		średni	129	96	58	283	
			45,6%	33,9%	20,5%	100,0%	
		wysoki	20	15	8	43	
			46,5%	34,9%	18,6%	100,0%	
ogółem	168	128	71	367			
	45,8%	34,9%	19,3%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	dziewczęta	niski	3	14	1	18	$\tau = 0,16$ $p = 0,02$
			16,7%	77,8%	5,6%	100,0%	
		średni	18	40	22	80	
			22,5%	50,0%	27,5%	100,0%	
		wysoki	3	5	5	13	
			23,1%	38,5%	38,5%	100,0%	
	ogółem	24	59	28	111		
		21,6%	53,2%	25,2%	100,0%		
	ogółem	niski	22	31	6	59	$\tau = 0,10$ $p = 0,00$
			37,3%	52,5%	10,2%	100,0%	
		średni	147	136	80	363	
			40,5%	37,5%	22,0%	100,0%	
		wysoki	23	20	13	56	
			41,1%	35,7%	23,2%	100,0%	
ogółem	192	187	99	478			
	40,2%	39,1%	20,7%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zebranych w tabeli 4.20 prowadzi do wniosku, że nie występują istotne statystycznie korelacje pomiędzy deklarowanym przez wychowanków stopniem samodzielności w określaniu własnych celów a poziomem ich samooceny ($\tau = 0,00$; $p = 0,99$). Prawidłowość ta dotyczy ogólnej populacji oraz nieletnich dziewcząt ($\tau = -0,05$; $p = 0,53$). W grupie chłopców jest istotna statystycznie ($\tau = 0,09$; $p = 0,03$) i wskazuje, że wysokiej samoocenie chłopców towarzyszy wyższy stopień samodzielności w określaniu swoich planów. Tylko częściowo potwierdziła się przyjęta hipoteza, w której zakładano, że wysoka samoocena współwystępować będzie z wysokim stopniem samodzielności w wyznaczaniu celów.

Tabela 4.20. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	12	18	11	41	$\tau = 0,09$ $p = 0,03$
			29,3%	43,9%	26,8%	100,0%	
		średni	76	118	87	281	
			27,0%	42,0%	31,0%	100,0%	
		wysoki	8	24	10	42	
			19,0%	57,1%	23,8%	100,0%	
	ogółem	96	160	108	364		
			26,4%	44,0%	29,7%	100,0%	
	dziewczęta	niski	2	6	10	18	$\tau = -0,05$ $p = 0,53$
			11,1%	33,3%	55,6%	100,0%	
		średni	13	48	18	79	
			16,5%	60,8%	22,8%	100,0%	
		wysoki	1	6	6	13	
			7,7%	46,2%	46,2%	100,0%	
	ogółem	16	60	34	110		
			14,5%	54,5%	30,9%	100,0%	
	ogółem	niski	14	24	21	59	$\tau = 0,00$ $p = 0,99$
			23,7%	40,7%	35,6%	100,0%	
średni		89	166	105	360		
		24,7%	46,1%	29,2%	100,0%		
wysoki		9	30	16	55		
		16,4%	54,5%	29,1%	100,0%		
ogółem	112	220	142	474			
		23,6%	46,4%	30,0%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z rozkładu empirycznego dwuzmiennej zamieszczonej w tabeli 4.21 wynika, że poziom samooceny wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych nie ma istotnego statystycznie związku ze stopniem samodzielności w planowaniu podejmowanych przez nich działań. Potwierdzeniem tego są testy istotności otrzymanych współczynników korelacji badanych cech ($\tau = 0,01$; $p = 0,86$). Brakuje znaczących związków pomiędzy zmiennymi zarówno wśród chłopców ($\tau = 0,01$; $p = 0,60$)

jak i ich rówieśniczek ($\tau = 0,00$; $p = 0,96$) przebywających w badanych placówkach resocjalizacyjnych. W świetle uzyskanych wyników przyjmuje się, że samoocena badanych nie wykazuje związku z ich samodzielnością planowania, dlatego falsyfikacji uległa hipoteza, w której zakładano istnienie dodatniej korelacji pomiędzy samooceną a samodzielnością w planowaniu.

Tabela 4.21. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	8	30	3	41	$\tau = 0,01$ $p = 0,60$
			19,5%	73,2%	7,3%	100,0%	
		średni	54	201	28	283	
			19,1%	71,0%	9,9%	100,0%	
		wysoki	6	34	3	43	
			14,0%	79,1%	7,0%	100,0%	
ogółem	68	265	34	367			
		18,5%	72,2%	9,3%	100,0%		
POZIOM SAMOOCENY	dziewczęta	niski	1	10	7	18	$\tau = 0,00$ $p = 0,96$
			5,6%	55,6%	38,9%	100,0%	
		średni	2	55	23	80	
			2,5%	68,8%	28,7%	100,0%	
		wysoki	0	8	5	13	
			0,0%	61,5%	38,5%	100,0%	
	ogółem	3	73	35	111		
			2,7%	65,8%	31,5%	100,0%	
	ogółem	niski	9	40	10	59	$\tau = 0,01$ $p = 0,86$
			15,3%	67,8%	16,9%	100,0%	
		średni	56	256	51	363	
			15,4%	70,5%	14,0%	100,0%	
wysoki		6	42	8	56		
		10,7%	75,0%	14,3%	100,0%		
ogółem	71	338	69	478			
		14,9%	70,7%	14,4%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Inaczej prezentują się analizy dotyczące powiązań samooceny wychowanków MOW z deklarowanym przez nich stopniem samodzielności w działaniu. Okazuje się, że istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy samooceną a stopniem samodzielności w podejmowaniu aktywności ($\tau = 0,14$; $p = 0,00$). Świadczy to o tym, że wysokiemu poziomowi samooceny nieletnich towarzyszy wysoki stopień samodzielnego działania. Zależność ta występuje wśród nieletnich chłopców ($\tau = 0,07$; $p = 0,02$), natomiast nie dotyczy dziewcząt. Można więc tylko częściowo uznać, że potwierdziła się przyjęta hipoteza, w której zakładano, że wraz ze wzrostem samooceny nieletnich wzrastać będzie stopień ich samodzielności w działaniu.

Tabela 4.22. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	8	29	4	41	$\tau = 0,07$ $p = 0,02$
			19,5%	70,7%	9,8%	100,0%	
		średni	54	183	47	284	
			19,0%	64,4%	16,5%	100,0%	
		wysoki	2	32	9	43	
			4,7%	74,4%	20,9%	100,0%	
	ogółem	64	244	60	368		
		17,4%	66,3%	16,3%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	16	1	18	$\tau = 0,02$ $p = 0,59$
			5,6%	88,9%	5,6%	100,0%	
		średni	12	53	15	80	
			15,0%	66,3%	18,8%	100,0%	
		wysoki	1	10	2	13	
			7,7%	76,9%	15,4%	100,0%	
ogółem	14	79	18	111			
	12,6%	71,2%	16,2%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	ogółem	niski	9	45	5	59	$\tau = 0,14$ $p = 0,00$
			15,3%	76,3%	8,5%	100,0%	
		średni	66	236	62	364	
			18,1%	64,8%	17,0%	100,0%	
		wysoki	3	42	11	56	
			5,4%	75,0%	19,6%	100,0%	
ogółem	78	323	78	479			
		16,3%	67,4%	16,3%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zebrane dane w tabeli 4.23 wskazują, że poziom samooceny wychowanków MOW nie wiąże się na istotnym statystycznie poziomie ze stopniem samodzielności w refleksji nad podejmowanym działaniem ($\tau = 0,02$; $p = 0,37$). Istotne statystycznie związki pomiędzy badanymi cechami występują jednak w grupie nieletnich chłopców ($\tau = 0,08$; $p = 0,05$). Można zatem przyjąć, że wysokiej samoocenie wychowanków towarzyszy wysoki stopień ich samodzielności w refleksji nad podejmowanymi przez siebie aktywnościami. Z kolei wśród dziewcząt pomiędzy badanymi cechami nie stwierdza się istotnych statystycznie związków ($\tau = 0,01$; $p = 0,86$). Na podstawie przeprowadzonych analiz można przyjąć, że sformułowana hipoteza częściowo się potwierdziła.

Tabela 4.23. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	1	36	3	40	$\tau = 0,08$ $p = 0,05$
			2,5%	90,0%	7,5%	100,0%	
		średni	22	202	40	264	
			8,3%	76,5%	15,2%	100,0%	
		wysoki	3	30	9	42	
			7,1%	71,4%	21,4%	100,0%	
ogółem	26	268	52	346			
		7,5%	77,5%	15,0%	100,0%		

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	dziewczęta	niski	1	11	5	17	$\tau = 0,01$ $p = 0,86$
			5,9%	64,7%	29,4%	100,0%	
		średni	3	62	14	79	
			3,8%	78,5%	17,7%	100,0%	
		wysoki	0	9	4	13	
			0,0%	69,2%	30,8%	100,0%	
	ogółem	4	82	23	109		
		3,7%	75,2%	21,1%	100,0%		
	ogółem	niski	2	47	8	57	$\tau = 0,02$ $p = 0,37$
			3,5%	82,5%	14,0%	100,0%	
		średni	25	264	54	343	
			7,3%	77,0%	15,7%	100,0%	
		wysoki	3	39	13	55	
			5,5%	70,9%	23,6%	100,0%	
ogółem	30	350	75	455			
	6,6%	76,9%	16,5%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Nie stwierdzono istotnych statystycznie związków pomiędzy poziomem samooceny a deklarowanym przez wychowanków stopniem odpowiedzialności za podejmowane działanie ($\tau = 0,03$; $p = 0,27$). Zawarte w tabeli 4.24 dane wskazują, że wśród nieletnich istotny związek pomiędzy badanymi cechami nie występuje (dziewczęta – $\tau = 0,06$; $p = 0,38$; chłopcy – $\tau = 0,03$; $p = 0,45$). Można w związku z tym przyjąć, że samoocena nie odgrywa znaczącej roli w samodzielnym i odpowiedzialnym podejmowaniu aktywności przez niedostosowaną społecznie młodzież. Falsyfikacji uległa zatem ta część hipotezy, w której zakładano związek pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.24. Poziom samooceny a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM LSAMOOCENY	chłopcy	niski	6	32	3	41	$\tau = 0,03$ $p = 0,45$
			14,6%	78,0%	7,3%	100,0%	
		średni	35	211	14	260	
			13,5%	81,2%	5,4%	100,0%	
		wysoki	7	26	8	41	
			17,1%	63,4%	19,5%	100,0%	
	ogółem	48	269	25	342		
			14,0%	78,7%	7,3%	100,0%	
	dziewczęta	niski	4	11	1	16	$\tau = 0,06$ $p = 0,38$
			25,0%	68,8%	6,3%	100,0%	
		średni	9	61	8	78	
			11,5%	78,2%	10,3%	100,0%	
		wysoki	3	7	3	13	
			23,1%	53,8%	23,1%	100,0%	
	ogółem	16	79	12	107		
			15,0%	73,8%	11,2%	100,0%	
	ogółem	niski	10	43	4	57	$\tau = 0,03$ $p = 0,27$
			17,5%	75,4%	7,0%	100,0%	
średni		44	272	22	338		
		13,0%	80,5%	6,5%	100,0%		
wysoki		10	33	11	54		
		18,5%	61,1%	20,4%	100,0%		
ogółem	64	348	37	449			
		14,3%	77,5%	8,2%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Nie odnotowuje się również istotnych korelacji pomiędzy poziomem samooceny a siłą motywacji do podejmowania samodzielnych aktywności przez adolescentów z badanych placówek resocjalizacyjnych ($\tau = 0,02$; $p = 0,57$). Wśród nieletnich dziewcząt, jak i chłopców także nie występują znaczące związki pomiędzy badanymi cechami (chłopcy – $\tau = 0,01$; $p = 0,70$; dziewczęta – $\tau = 0,06$; $p = 0,38$). Oznacza to, że poziom samooceny nie odgrywa roli w natężeniu siły motywacji do samodzielnej

aktywności wśród wychowanków MOW i część hipotezy, w której zakładano, że wysokiej samoocenie nieletnich towarzyszy wyższa siła ich motywacji do podejmowania się samodzielnych aktywności, uległa falsyfikacji.

Tabela 4.25. Poziom samooceny a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
POZIOM SAMOOCENY	chłopcy	niski	10	26	5	41	$\tau = 0,01$ $p = 0,70$
			24,4%	63,4%	12,2%	100,0%	
		średni	74	174	36	284	
			26,1%	61,3%	12,7%	100,0%	
		wysoki	10	26	7	43	
			23,3%	60,5%	16,3%	100,0%	
	ogółem	94	226	48	368		
			25,5%	61,4%	13,0%	100,0%	
	dziewczęta	niski	3	11	4	18	$\tau = 0,06$ $p = 0,38$
			16,7%	61,1%	22,2%	100,0%	
		średni	6	49	25	80	
			7,5%	61,3%	31,3%	100,0%	
		wysoki	1	8	4	13	
			7,7%	61,5%	30,8%	100,0%	
	ogółem	10	68	33	111		
			9,0%	61,3%	29,7%	100,0%	
	ogółem	niski	13	37	9	59	$\tau = 0,02$ $p = 0,57$
			22,0%	62,7%	15,3%	100,0%	
średni		80	223	61	364		
		22,0%	61,3%	16,8%	100,0%		
wysoki		11	34	11	56		
		19,6%	60,7%	19,6%	100,0%		
ogółem	104	294	81	479			
		21,7%	61,4%	16,9%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

4.2.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku samooceny z samodzielnością wychowanków

Młodzież niedostosowana społecznie z ośrodków resocjalizacyjnych, cechująca się wysoką samooceną, przejawia szeroki zakres samodzielności. Wysokiemu poczuciu własnej wartości nieletnich towarzyszą większa samodzielność w zaspokajaniu potrzeb (zarówno chłopców i dziewcząt) oraz samodzielność w działaniu. Chłopcy z wysokim poczuciem własnej wartości wykazują się większą samodzielnością w określaniu własnych celów i refleksyjnością nad podejmowanym działaniem.

Samoocena odgrywa ważną rolę w rozwoju samodzielności wychowanków MOW, co jest zbieżne z wynikami innych badań¹². Jest cechą osobowości, która pobudza człowieka do działania w określonym kierunku¹³. Osoba z wysoką samooceną niełatwo ulega wpływowi otoczenia. Ma swoje zdanie, jest mniej podatna na namowy, potrafi stanowczo przeciwstawić się większości¹⁴, cechuje ją wiara we własne siły, traktowanie siebie jako osoby wartościowej, równowaga emocjonalna, przyjmowanie odpowiedzialności za swoje działanie, życzliwość i zaufanie do innych oraz silna motywacja do działania¹⁵. Można zatem uznać, że pełni wiary w siebie wychowankowie MOW zdolni są do samodzielnego realizowania ważnych dla nich działań, a wysoka ocena posiadanych zasobów staje się ważnym elementem podejmowania samodzielnych aktywności¹⁶. W grupie chłopców współwystępowanie wysokiego poczucia własnej wartości i refleksyjności pozwala na większe osiągnięcia¹⁷, sprzyja rozwojowi, ponieważ umożliwia bardziej wszechstronną analizę swoich sukcesów i niepowodzeń oraz pogłębiony wgląd we własną osobę, a także stany emocjonalne¹⁸.

¹² M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności poznawczej...*, s. 78.

¹³ M.R. Leary, G. MacDonald, *Individual differences in self-esteem. A review and theoretical integration*, [w:] *Handbook of self and identity*, red. M.R. Leary, J.P. Tangney, New York 2003, s. 401–418.

¹⁴ M. Szymańska, *Samoocena młodzieży mającej kontakt z alkoholem*, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze” 2008, nr 4, s. 43–45.

¹⁵ H. Kulas, *Samoocena młodzieży*, Wydawnictwo Szkole i Pedagogiczne, Warszawa 1986, s. 79.

¹⁶ I. Pufal-Struzik, *Samoocena u młodzieży o zróżnicowanym poziomie uzdolnień i postawy twórczej*, [w:] *Oblicza „JA”. „Ja” twórcze, aspirujące, zwielokrotnione, wyczerpane, neotypyczne, zagrożone patologią*, red. I. Pufal-Struzik, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009, s. 31–46.

¹⁷ M. Jabłonowska, *Edukacyjny wymiar samodzielności poznawczej...*, s. 99.

¹⁸ I. Dzwonkowska, *Współczucie wobec samego siebie (self-compassion) jako moderator wpływu samooceny globalnej na afektywne funkcjonowanie ludzi*, „Psychologia Społeczna” 2011, nr 1, s. 67–79.

Współwystępowanie wysokiej samooceny nieletnich z przejawianiem przez nich szerokiego zakresu samodzielności poza MOW wskazuje, że wychowankowie zdolni do podejmowania samodzielnych działań mają większe możliwości ich realizacji, przebywając poza ośrodkiem. Jest to zbieżne z wynikami przeprowadzonych dotychczas badań, w których dowiedziono, że młodzież niedostosowana społecznie wykazuje się w większym stopniu samodzielnością poza placówką resocjalizacyjną¹⁹.

4.3. Lęk a samodzielność nieletnich z MOW

Rozkład empiryczny zmiennych niezależnych wskazuje, że w badanej grupie młodzieży występuje przewaga wychowanków z wysokim natężeniem lęku (niski – 12,7%; 52,2%). Częściej też wysoki poziom tej cechy przejawiają dziewczęta. Otrzymane zróżnicowanie zmiennych okazało się istotne statystycznie ($\chi^2 = 79,7$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,39$).

Tabela 4.26. Zróżnicowanie poziomu lęku wychowanków ze względu na ich płeć

Płeć	POZIOM LĘKU			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	53	83	211	347
	15,3%	23,9%	60,8%	100,0%
dziewczęta	5	77	27	109
	4,6%	70,6%	24,8%	100,0%
ogółem	58	160	238	456
	12,7%	35,1%	52,2%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 79,7$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,39$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Analizując rozkład danych różnicujących wartości zmiennych ze względu na płeć, można stwierdzić, że pomiędzy badanymi zmiennymi nie ma istotnych statystycznie związków ($\tau = -0,00$; $p = 0,82$). Okazuje się, że lęk nie jest cechą, która odgrywa znaczącą rolę w rozwoju samodzielności nieletnich, zarówno wśród dziewcząt ($\tau = 0,00$; $p = 0,99$), jak i chłopców ($\tau = 0,00$; $p = 0,98$). Nie potwierdza się zatem ta część przyjętej hipotezy, w której zakładano, że wraz ze wzrostem natężenia lęku zakres przejawianej przez nieletnich samodzielności w placówce resocjalizacyjnej zawęży się.

¹⁹ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie...*, s. 178.

Tabela 4.27. Poziom łąku a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	chłopcy	niski	7	37	7	51	$\tau = 0,00$ $p = 0,98$
			13,7%	72,5%	13,7%	100,0%	
		średni	8	69	6	83	
			9,6 %	83,1%	7,2%	100,0%	
		wysoki	32	147	30	209	
			15,3%	70,3%	14,4%	100,0%	
	ogółem	47	253	43	343		
			13,7%	73,8%	12,5%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	4	1	5	$\tau = 0,00$ $p = 0,99$
			0,0%	80,0%	20,0%	100,0%	
		średni	4	61	7	72	
			5,6%	84,7%	9,7%	100,0%	
wysoki		3	18	5	26		
		11,5%	69,2%	19,2%	100,0%		
ogółem	7	83	13	103			
		6,8%	80,6%	12,6%	100,0%		
ogółem	niski	7	41	8	56	$\tau = -0,00$ $p = 0,82$	
		12,5%	73,2%	14,3%	100,0%		
	średni	12	130	13	155		
		7,7%	83,9%	8,4%	100,0%		
	wysoki	35	165	35	235		
		14,9%	70,2%	14,9%	100,0%		
ogółem	54	336	56	446			
		12,1%	75,3%	12,6%	100%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy poziomem łąku a zakresem samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ($\tau = 0,07$; $p = 0,03$). Oznacza to, że wysokiemu natężeniu łąku towarzyszy szerszy zakres samodzielności przejawianej poza ośrodkiem. Prawidłowość tę z powodzeniem odnieść można do dziewcząt z badanych placówek resocjalizacyjnych ($\tau = 0,14$; $p = 0,04$). Nie odnotowano natomiast istotnych koincydencji wśród nieletnich chłopców ($\tau = 0,02$; $p = 0,51$). Falsyfikacji

uległa zatem ta część hipotezy, w której zakładano, że wysoki poziom lęku współwystępuje z wąskim zakresem samodzielności wychowanków poza ośrodkiem.

Tabela 4.28. Poziom lęku a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			POZA OŚRODKIEM				
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	5	37	6	48	$\tau = 0,02$ $p = 0,51$
			10,4%	77,1%	12,5%	100,0%	
		średni	12	61	6	79	
			15,2%	77,2%	7,6%	100,0%	
		wysoki	30	136	33	199	
			15,1%	68,3%	16,6%	100,0%	
	ogółem	47	234	45	326		
			14,4%	71,8%	13,8%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	3	1	5	$\tau = 0,14$ $p = 0,04$
			20,0%	60,0%	20,0%	100,0%	
		średni	3	61	7	71	
			4,2%	85,9%	9,9%	100,0%	
		wysoki	2	18	5	25	
			8,0%	72,0%	20,0%	100,0%	
	ogółem	6	82	13	101		
		5,9%	81,2%	12,9%	100,0%		
ogółem	niski	6	40	7	53	$\tau = 0,07$ $p = 0,03$	
		11,3%	75,5%	13,2%	100,0%		
	średni	15	122	13	150		
		10,0%	81,3%	8,7%	100,0%		
	wysoki	32	154	38	224		
		14,3%	68,8%	17,0%	100,0%		
ogółem	53	316	58	427			
		12,4%	74,0%	13,6%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Nie stwierdzono istotnych statystycznie związków pomiędzy poziomem lęku nieletnich, a ich ogólnym zakresem samodzielności ($\tau = -0,04$; $p = 0,24$). Nie

odnotowano również znaczących związków w grupie nieletnich chłopców ($\tau = -0,01$; $p = 0,84$), jak i dziewcząt ($\tau = -0,06$; $p = 0,28$) z MOW. Można zatem przyjąć wniosek, że poziom natężenia lęku wśród wychowanków nie odgrywa istotnej roli w zakresie przejawianej przez nich samodzielności. W rezultacie należy odrzucić część hipotezy, która zakładała ujemną korelację pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.29. Poziom lęku a ogólny zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji	
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem		
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	6	38	8	52	$\tau = -0,01$ $p = 0,84$	
			11,5%	73,1%	15,4%	100,0%		
		średni	17	63	3	83		
			20,5%	75,9%	3,6%	100,0%		
		wysoki	31	164	16	211		
	14,7%		77,7%	7,6%	100,0%			
	ogółem	54	265	27	346			
		15,6%	76,6%	7,8%	100,0%			
	dziewczęta	niski	0	4	1	5		$\tau = -0,07$ $p = 0,28$
			0,0%	80,0%	20,0%	100,0%		
średni		3	67	7	77			
		3,9%	87,0%	9,1%	100,0%			
wysoki		4	20	3	27			
	14,8%	74,1%	11,1%	100,0%				
ogółem	7	91	11	109				
	6,4%	83,5%	10,1%	100,0%				
POZIOM LĘKU	ogółem	niski	6	42	9	57	$\tau = -0,04$ $p = 0,24$	
			10,5%	73,7%	15,8%	100,0%		
		średni	20	130	10	160		
			12,5%	81,3%	6,3%	100,0%		
	wysoki	35	184	19	238			
14,7%		77,3%	8,0%	100,0%				
ogółem	61	356	38	455				
	13,4%	78,2%	8,4%	100,0%				

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie przeprowadzonej analizy materiału empirycznego (zamieszczonego w tab. 4.30) można przyjąć, że nie istnieją istotne statystycznie związki pomiędzy poziomem łęku a stopniem autonomii w przejawianej przez nieletnich samodzielności zarówno w ogólnej populacji badanych ($\tau = -0,03$; $p = 0,47$), jak i chłopców ($\tau = -0,01$; $p = 0,91$) oraz dziewcząt ($\tau = -0,12$; $p = 0,14$). Okazuje się więc, że twierdzenie o współwystępowaniu wysokiego poziomu łęku wraz z niskim poziomem autonomii podopiecznych MOW jest nieuzasadnione, dlatego też należy odrzucić takie brzmienie przyjętej hipotezy.

Tabela 4.30. Poziom łęku a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	chłopcy	niski	10	32	10	52	$\tau = -0,01$ $p = 0,91$
			19,2%	61,5%	19,2%	100,0%	
		średni	7	62	12	81	
			8,6%	76,5%	14,8%	100,0%	
		wysoki	30	142	34	206	
			14,6%	68,9%	16,5%	100,0%	
		ogółem	47	236	56	339	
13,9%	69,6%	16,5%	100,0%				
POZIOM ŁĘKU	dziewczęta	niski	0	5	0	5	$\tau = -0,12$ $p = 0,14$
			0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
		średni	7	64	5	76	
			9,2%	84,2%	6,6%	100,0%	
		wysoki	5	19	3	27	
			18,5%	70,4%	11,1%	100,0%	
	ogółem	12	88	8	108		
	11,1%	81,5%	7,4%	100,0%			
	ogółem	niski	10	37	10	57	$\tau = -0,03$ $p = 0,47$
			17,5%	64,9%	17,5%	100,0%	
		średni	14	126	17	157	
			8,9%	80,3%	10,8%	100,0%	
wysoki		35	161	37	233		
		15,0%	69,1%	15,9%	100,0%		
ogółem	59	324	64	447			
13,2%	72,5%	14,3%	100,0%				

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonej analizy związku poziomu lęku ze stopniem znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW wynika, że istnieją istotne statystycznie, dodatnie korelacje pomiędzy zmiennymi. Oznacza to, że wysokiemu natężeniu lęku towarzyszy wysoki stopień wiedzy na temat własnych potrzeb ($\tau = 0,09$; $p = 0,00$). Opisaną prawidłowość odnieść można także do rozkładu zmiennych w grupie chłopców ($\tau = 0,08$; $p = 0,03$). Nie dowiedziono natomiast istotnego związku wśród dziewcząt ($\tau = -0,00$; $p = 0,85$). Falsyfikacji uległa zatem kolejna część hipotezy, w której zakładano, że wysokie natężenie lęku współwystępować będzie z niskim stopniem znajomości własnych potrzeb.

Tabela 4.31. Poziom lęku a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	5	45	3	53	$\tau = 0,08$ $p = 0,03$
			9,4%	84,9%	5,7%	100,0%	
		średni	10	67	6	83	
			12,0%	80,7%	7,2%	100,0%	
		wysoki	25	161	25	211	
			11,8%	76,3%	11,8%	100,0%	
	ogółem	40	273	34	347		
			11,5%	78,7%	9,8%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	4	1	5	$\tau = -0,01$ $p = 0,85$
			0,0%	80,0%	20,0%	100,0%	
		średni	1	71	5	77	
			1,3%	92,2%	6,5%	100,0%	
wysoki		0	25	2	27		
		0,0%	92,6%	7,4%	100,0%		
ogółem	1	100	8	109			
		0,9%	91,7%	7,3%	100,0%		

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	ogółem	niski	5	49	4	58	$\tau = 0,09$ $p = 0,00$
			8,6%	84,5%	6,9%	100,0%	
		średni	11	138	11	160	
			6,9%	86,3%	6,9%	100,0%	
		wysoki	25	186	27	238	
			10,5%	78,2%	11,3%	100,0%	
ogółem	41	373	42	456			
		9,0%	81,8%	9,2%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Pomiędzy łękiem a stopniem samodzielności w zaspokajaniu potrzeb przez wychowanków MOW nie odnotowuje się istotnych statystycznie związków ($\tau = 0,02$; $p = 0,59$). W grupie nieletnich dziewcząt jak i chłopców również nie stwierdza się znaczących zależności (chłopcy – $\tau = 0,05$; $p = 0,24$; dziewczęta – $\tau = -0,12$; $p = 0,09$). W obliczu takiego rozkładu danych przyjąć należy, że poziom łęku nie odgrywa znaczącej roli w samodzielnym zaspokajaniu potrzeb badanej młodzieży. Nieuprawnione jest zatem twierdzenie, że wysokiemu natężeniu łęku wychowanków towarzyszy niski stopień ich samodzielnego zaspokajania odczuwanych przez siebie potrzeb.

Tabela 4.32. Poziom łęku a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	chłopcy	niski	28	13	12	53	$\tau = 0,05$ $p = 0,24$
			52,8%	24,5%	22,6%	100,0%	
		średni	43	27	13	83	
			51,8%	32,5%	15,7%	100,0%	
		wysoki	92	77	42	211	
			43,6%	36,5%	19,9%	100,0%	
ogółem	163	117	67	347			
		47,0%	33,7%	19,3%	100,0%		

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM LĘKU	dziewczęta	niski	0	1	4	5	$\tau = -0,12$ $p = 0,09$
			0,0%	20,0%	80,0%	100,0%	
		średni	17	40	20	77	
			22,1%	51,9%	26,0%	100,0%	
		wysoki	7	17	3	27	
			25,9%	63,0%	11,1%	100,0%	
	ogółem	24	58	27	109		
		22,0%	53,2%	24,8%	100,0%		
	ogółem	niski	28	14	16	58	$\tau = 0,02$ $p = 0,59$
			48,3%	24,1%	27,6%	100,0%	
		średni	60	67	33	160	
			37,5%	41,9%	20,6%	100,0%	
wysoki		99	94	45	238		
		41,6%	39,5%	18,9%	100,0%		
ogółem	187	175	94	456			
	41,0%	38,4%	20,6%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny dwuzmiennej zawarty w tabeli 4.33 wskazuje na brak istotnych korelacji pomiędzy lękiem a samodzielnością nieletnich w wyznaczaniu własnych dążeń ($\tau = 0,05$; $p = 0,26$). Nie odnotowuje się także znaczących związków w grupie nieletnich chłopców ($\tau = 0,07$; $p = 0,09$) i dziewcząt ($\tau = 0,01$; $p = 0,81$). W świetle przeprowadzonych analiz, można zatem przyjąć, że poziom lęku młodzieży z MOW nie odgrywa znaczącej roli w samodzielnym formułowaniu przez nich celów. Falsyfikacji uległo zatem twierdzenie, że wysokie natężenie odczuwanego przez nieletnich lęku współwystępuje z niskim stopniem samodzielności w wyznaczaniu sobie zadań do wykonania.

Tabela 4.33. Poziom lęku a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów z podziałem na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	chłopcy	niski	20	23	10	53	$\tau = 0,07$ $p = 0,09$
			37,7%	43,4%	18,9%	100,0%	
		średni	18	41	23	82	
			22,0%	50,0%	28,0%	100,0%	
		wysoki	51	94	64	209	
			24,4%	45,0%	30,6%	100,0%	
	ogółem	89	158	97	344		
			25,9%	45,9%	28,2%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	3	2	5	$\tau = 0,01$ $p = 0,81$
			0,0%	60,0%	40,0%	100,0%	
		średni	11	44	22	77	
			14,3%	57,1%	28,6%	100,0%	
		wysoki	5	12	9	26	
			19,2%	46,2%	34,6%	100,0%	
	ogółem	16	59	33	108		
			14,8%	54,6%	30,6%	100,0%	
	ogółem	niski	20	26	12	58	$\tau = 0,05$ $p = 0,26$
			34,5%	44,8%	20,7%	100,0%	
średni		29	85	45	159		
		18,2%	53,5%	28,3%	100,0%		
wysoki		56	106	73	235		
		23,8%	45,1%	31,1%	100,0%		
ogółem	105	217	130	452			
		23,2%	48,0%	28,8%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania wskazują, że istnieje istotna statystycznie, dodatnia korelacja pomiędzy poziomem lęku nieletnich a stopniem ich samodzielności w planowaniu ($\tau = 0,04$; $p = 0,04$). Wynika stąd, że wysoki poziom natężeniu lęku nieletnich współwystępuje z niskim stopniem samodzielności w wyznaczaniu sobie kolejnych kroków do osiągnięcia celu. Nie odnotowano natomiast istotnych koincydencji

w grupie wychowanków i nieletnich chłopców (chłopcy – $\tau = 0,03$; $p = 0,45$; dziewczęta – $\tau = -0,08$; $p = 0,22$). W świetle uzyskanych wyników można przyjąć, że odczuwany przez wychowanków lęk nie sprzyja samodzielności nieletnich w wyznaczaniu kolejnych kroków do osiągnięcia wyznaczonego przez siebie celu, a w związku z tym potwierdzona zostaje część hipotezy, w której zakładano, że wysokiemu natężeniu lęku towarzyszy niski stopień samodzielności w planowaniu.

Tabela 4.34. Poziom lęku a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	13	38	2	53	$\tau = 0,03$ $p = 0,45$
			24,5%	71,7%	3,8%	100,0%	
		średni	13	62	8	83	
			15,7%	74,7%	9,6%	100,0%	
		wysoki	40	151	20	211	
			19,0%	71,6%	9,5%	100,0%	
	ogółem	66	251	30	347		
			19,0%	72,3%	8,6%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	2	3	5	$\tau = -0,08$ $p = 0,22$
			0,0%	40,0%	60,0%	100,0%	
		średni	2	50	25	77	
			2,6%	64,9%	32,5%	100,0%	
wysoki		1	19	7	27		
		3,7%	70,4%	25,9%	100,0%		
ogółem	3	71	35	109			
		2,8%	65,1%	32,1%	100,0%		
POZIOM LĘKU	ogółem	niski	13	40	5	58	$\tau = -0,04$ $p = 0,04$
			22,4%	69,0%	8,6%	100,0%	
		średni	15	112	33	160	
			9,4%	70,0%	20,6%	100,0%	
		wysoki	41	170	27	238	
			17,2%	71,4%	11,3%	100,0%	
ogółem	69	322	65	456			
		15,1%	70,6%	14,3%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza związku natężenia łęku ze stopniem samodzielności w działaniu wychowanków MOW prowadzi do wniosku, że istnieje istotna statystycznie, ujemna korelacja pomiędzy badanymi zmiennymi ($\tau = -0,12$; $p < 0,00$). Świadczy to o tym, że wysokiemu natężeniu łęku wychowanków towarzyszy niski stopień ich samodzielnego działania. Podobną zależność odnotowuje się w grupach nieletnich dziewcząt i chłopców (dziewczęta – $\tau = -0,17$; $p = 0,01$; chłopcy – $\tau = -0,09$; $p = 0,02$).

Łęk odgrywa zatem znaczącą rolę w rozwoju samodzielności w działaniu wśród podopiecznych MOW i potwierdziło się założenie o istnieniu ujemnego związku pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.35. Poziom łęku a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	chłopcy	niski	7	35	11	53	$\tau = -0,09$ $p = 0,02$
			13,2%	66,0%	20,8%	100,0%	
		średni	10	54	19	83	
			12,0%	65,1%	22,9%	100,0%	
		wysoki	40	145	26	211	
			19,0%	68,7%	12,3%	100,0%	
	ogółem	57	234	56	347		
		16,4%	67,4%	16,1%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	2	2	5	$\tau = -0,17$ $p = 0,01$
			20,0%	40,0%	40,0%	100,0%	
		średni	6	57	14	77	
			7,8%	74,0%	18,2%	100,0%	
		wysoki	7	19	1	27	
			25,9%	70,4%	3,7%	100,0%	
ogółem	14	78	17	109			
	12,8%	71,6%	15,6%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM ŁĘKU	ogółem	niski	8	37	13	58	$\tau = -0,12$ $p < 0,00$
			13,8%	63,8%	22,4%	100,0%	
		średni	16	111	33	160	
			10,0%	69,4%	20,6%	100,0%	
		wysoki	47	164	27	238	
			19,7%	68,9%	11,3%	100,0%	
		ogółem	71	312	73	456	
			15,6%	68,4%	16,0%	100,0%	

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań wskazują, że istnieje istotna statystycznie, dodatnia koincydencja pomiędzy przejawianym przez nieletnich poziomem łęku a deklarowanym przez nich stopniem samodzielności w refleksji nad podejmowanym działaniem ($\tau = 0,09$; $p = 0,01$). W związku z tym można przypuszczać, że wysoki poziom łęku jest związany z większym zaangażowaniem wychowanków w refleksję nad samodzielnie podejmowanymi działaniami. Nie odnotowuje się natomiast istotnych związków zarówno wśród nieletnich dziewcząt ($\tau = -0,09$; $p = 0,13$), jak i chłopców ($\tau = 0,01$; $p = 0,72$). Przyjęta część hipotezy, w której zakładano, że wysokie natężenie łęku współwystępuje z niskim stopniem samodzielnej refleksji nad skutkami podejmowanych przez wychowanków MOW działaniami, uległa falsyfikacji.

Tabela 4.36. Poziom lęku a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	3	39	8	50	$\tau = 0,01$ $p = 0,72$
			6,0%	78,0%	16,0%	100,0%	
		średni	9	60	10	79	
			11,4%	75,9%	12,7%	100,0%	
		wysoki	12	159	28	199	
			6,0%	79,9%	14,1%	100,0%	
	ogółem	24	258	46	328		
			7,3%	78,7%	14,0%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	3	2	5	$\tau = -0,09$ $p = 0,13$
			0,0%	60,0%	40,0%	100,0%	
		średni	2	57	17	76	
			2,6%	75,0%	22,4%	100,0%	
		wysoki	2	21	4	27	
			7,4%	77,8%	14,8%	100,0%	
	ogółem	4	81	23	108		
		3,7%	75,0%	21,3%	100,0%		
ogółem	niski	3	42	10	55	$\tau = 0,09$ $p = 0,01$	
		5,5%	76,4%	18,2%	100,0%		
	średni	11	117	27	155		
		7,1%	75,5%	17,4%	100,0%		
	wysoki	14	180	32	226		
		6,2%	79,6%	14,2%	100,0%		
ogółem	28	339	69	436			
		6,4%	77,8%	15,8%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza korelacji zmiennych zawartych w tabeli 4.37 wskazuje na ich istotny statystycznie związek ($\tau = -0,07$; $p = 0,02$). Oznacza to, że wychowankowie wykazujący wysoki poziom lęku unikają ponoszenia odpowiedzialności za podejmowane zadania czy popełnianie błędy. Opisaną zależność odnieść można także do nieletnich chłopców ($\tau = -0,07$; $p = 0,04$). Nie ma natomiast istotnych koincydencji wśród

badanych dziewcząt. Potwierdziła się zatem ta część hipotezy, w której zakładano ujemny związek pomiędzy lękiem a odpowiedzialnością wychowanków z MOW.

Tabela 4.37. Poziom lęku a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	4	38	7	49	$\tau = -0,07$ $p = 0,04$
			8,2%	77,6%	14,3%	100,0%	
		średni	10	57	7	74	
			13,5%	77,0%	9,5%	100,0%	
		wysoki	29	162	9	200	
			14,5%	81,0%	4,5%	100,0%	
	ogółem	43	257	23	323		
		13,3%	79,6%	7,1%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	4	1	5	$\tau = 0,04$ $p = 0,38$
			0,0%	80,0%	20,0%	100,0%	
		średni	13	52	10	75	
			17,3%	69,3%	13,3%	100,0%	
		wysoki	3	22	1	26	
			11,5%	84,6%	3,8%	100,0%	
	ogółem	16	78	12	106		
15,1%		73,6%	11,3%	100,0%			
ogółem	niski	4	42	8	54	$\tau = -0,07$ $p = 0,02$	
		7,4%	77,8%	14,8%	100,0%		
	średni	23	109	17	149		
		15,4%	73,2%	11,4%	100,0%		
	wysoki	32	184	10	226		
		14,2%	81,4%	4,4%	100,0%		
ogółem	59	335	35	429			
	13,8%	78,1%	8,2%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Związek natężenia lęku i siły motywacji do samodzielnej aktywności potwierdza ujemna i istotna statystycznie korelacja ($\tau = -0,01$; $p = 0,03$). Można więc przyjąć, że wysoki poziom lęku nieletnich współwystępuje z niską ich siłą motywacji do

samodzielnej aktywności. Takiej prawidłowości nie odnotowuje się w grupie dziewcząt ($\tau = -0,01$; $p = 0,88$), jak i chłopców ($\tau = 0,05$; $p = 0,26$). Potwierdziło się zatem założenie, że pomiędzy badanymi cechami występować będzie korelacja ujemna.

Tabela 4.38. Poziom lęku a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności z podziałem na płeć

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
POZIOM LĘKU	chłopcy	niski	18	29	6	53	$\tau = 0,05$ $p = 0,26$
			34,0%	54,7%	11,3%	100,0%	
		średni	20	50	13	83	
			24,1%	60,2%	15,7%	100,0%	
		wysoki	46	137	28	211	
			21,8%	64,9%	13,3%	100,0%	
	ogółem	84	216	47	347		
			24,2%	62,2%	13,5%	100,0%	
	dziewczęta	niski	0	5	0	5	$\tau = -0,01$ $p = 0,88$
			0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
		średni	6	46	25	77	
			7,8%	59,7%	32,5%	100,0%	
		wysoki	4	15	8	27	
			14,8%	55,6%	29,6%	100,0%	
	ogółem	10	66	33	109		
			9,2%	60,6%	30,3%	100,0%	
	ogółem	niski	18	34	6	58	$\tau = -0,01$ $p = 0,03$
			31,0%	58,6%	10,3%	100,0%	
średni		26	96	38	160		
		16,3%	60,0%	23,8%	100,0%		
wysoki		50	152	36	238		
		21,0%	63,9%	15,1%	100,0%		
ogółem	94	282	80	456			
		20,6%	61,8%	17,5%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

4.3.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku lęku z samodzielnością wychowanków

Dziewczęta z młodzieżowych ośrodków wychowawczych cechują się wyższym niż chłopcy poziomem przejawianego lęku. Zależność ta zbieżna jest z wynikami innych badań²⁰. Oznacza to, że adolescentki mogą w większym stopniu przejawiać napięcie, nerwowość, zamartwianie się oraz skłonność do przeżywania złości. Dowiedziono również, że dziewczęta charakteryzują się wyższym stopniem depresyjności (obejmujące poczucie beznadziejności, smutku, poczucia osamotnienia) oraz nadwrażliwością ujawniającą się w większych trudnościach w radzeniu sobie ze stresem, a także wykazują uległość wobec innych²¹.

Nieletnim wychowankom MOW wykazującym wysoki poziom lęku towarzyszą: niski stopień samodzielności w działaniu (dziewczęta i chłopcy), niedostateczna odpowiedzialność za podejmowane zadania (chłopcy) oraz słaba motywacja do stawiania się osobą samodzielną. Może to wynikać ze specyfiki funkcjonowania człowieka z zaburzeniami lękowymi, którego cechuje niechęć do podejmowania jakichkolwiek wyzwań, szczególnie nowych i trudnych, brak zaufania do siebie, poczucie niepewności, uczucie zagrożenia oraz obniżona zdolność do przystosowania²². Osoby, u których często występuje lęk, mają tendencję do unikania konfliktów i konfrontacji z innymi. Uległe zachowanie może zredukować to uczucie, ale w przypadku, gdy ludzie godzą się na rzeczy, których wewnątrznie nie akceptują, może pojawić się u nich gniew, złość oraz niechęć²³. Mając to na uwadze, należy spodziewać się, że wychowanek z wysokim poziomem lęku będzie miał niską tolerancję i odporność na pojawiające się trudności oraz tendencję do wycofywania się i ucieczki. Pragnienie sukcesu, a zarazem niewiara we własne możliwości skutkować będzie nieefektywnością w działaniu, a wtedy kolejna bolesna porażka staje się niemal nieunikniona. Konsekwencją tego może być wtórne utrwalenie w nim gotowości do rezygnacji²⁴.

²⁰ D. Synowiec, *Poziom neurotyczności u młodzieży z rodzin rozbitych i pełnych*, Kwartalnik Naukowy Fides Et Ratio 2018, nr 1 (33), s. 222.

²¹ R.R. McCrae, P.T. Costa, *Osobowość dorosłego człowieka*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 66–67.

²² M. Matkowski, *Arkusze samopoznania Raymonda B. Cattella (IPAT – Anxiety Scale-Self-Analysis Form)*, „Przegląd Psychologiczny” 1983, nr 26 (2), s. 412–423.

²³ G.H. Gudjonsson, J.F. Sigurdsson, B. Brynjólfssdóttir, H. Hreinsdóttir, *The relationship of compliance with anxiety, self-esteem, paranoid thinking and anger*, „Psychology, Crime and Law” 2002, nr 8 (2), s. 145–153.

²⁴ M. Jarosz, *Psychologia i psychopatologia życia codziennego*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1975, s. 336–337.

Brak samodzielności w działaniu wśród nieletnich może również wynikać z ujemnej korelacji neurotyzmu z kompetencjami społecznymi²⁵. Oznacza to, że wychowanków z wysokim poziomem lęku cechują niewielkie umiejętności społeczne, np. brak kompetencji nawiązywania i utrzymywania zróżnicowanych kontaktów interpersonalnych, co jak wskazują wyniki przeprowadzonych badań, obniża samodzielność nieletnich.

Wbrew przyjętym założeniom okazało się, że wysokiemu natężeniu lęku u nieletnich towarzyszy szeroki zakres samodzielności poza MOW (dziewczęta), wysoki stopień samodzielności w rozpoznaniu własnych potrzeb (chłopcy), planowaniu oraz refleksji nad podejmowanym działaniem. Wynika z tego, że wychowankowie lepiej radzą sobie z towarzyszącym im lękiem poza placówką. Brak ciągłej kontroli, kar za popełniane błędy, ściśle zaplanowanego dnia może stwarzać większe pole do samodzielnych aktywności dla osoby lękowej, a efektywne radzenie sobie z lękiem może być wyrazem większej samokontroli i samoświadomości²⁶. Neurotycy wykazują się większą wrażliwością na określone potrzeby w ramach związków emocjonalnych, a także interpersonalnych dotyczących przede wszystkim społecznego wsparcia czy poczucia bezpieczeństwa²⁷ – stąd większa świadomość odczuwanych przez siebie potrzeb. Nieletni cechujący się wysokim poziomem lęku są bardziej ostrożni i podejrzliwi, wykazują postawę nadmiernej czujności²⁸, dlatego w ramach swojej ochrony stosują strategię radzenia sobie, która polega na szczegółowym zaplanowaniu podejmowanych przez siebie działań.

4.4. Poczucie umiejscowienia kontroli a samodzielność wychowanków MOW

Rozkład empiryczny poczucia umiejscowienia kontroli wśród młodzieży niedostosowanej społecznie z MOW wskazuje, że dużo częściej deklarują oni zewnętrzne poczucie kontroli (65,7%) aniżeli wewnętrzny status LOC (12,5%). Okazuje się również,

²⁵ P.N. Lopes, P. Salovey, R. Straus, *Emotional intelligence, personality and the Perceived quality of social relationship*, „Personality and Individual Differences” 2003, nr 35 (3), s. 641–658; G. Murray, F. Judd, H. Jackson i in., *The five factor model and accessibility/remoteness: novel evidence for person – environment interaction*, „Personality and Individual Differences” 2005, nr 39 (4), s. 715–725.

²⁶ B. Karolczak-Biernacka, *Stres i lęk w sporcie wyczynowym*, „Kultura Fizyczna” 1996, nr 5–6, s. 5–6.

²⁷ M. Plopa, *Wymiary osobowości według H. Eysencka a dynamika stresu w warunkach długotrwałej izolacji zadaniowej*, „Forum Psychologiczne” 1997, nr 2 (1), s. 55–67.

²⁸ M.W. Eysenck, *The nature of anxiety*, [w:] *Handbook of individual differences: Biological perspectives*, red. A. Gale, M.W. Eysenck, Chichester 1992, John Wiley and Sons, s. 157–178.

że płeć różnicuje na istotnym statystycznie poziomie obie zmienne ($\chi^2 = 36,8$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C < 0,001$). Wśród wychowanek więcej jest osób, które charakteryzuje zewnętrzne (41,8%), aniżeli wewnętrzne (22,7%) poczucie kontroli. Odmienne wartości zmiennych rozkładają się w grupie nieletnich chłopców, bowiem więcej respondentów przejawia wśród nich zewnętrzne umiejscowienie kontroli (73,1%), a 9,3% LOC wewnętrzny.

Tabela 4.39. Zróżnicowanie poczucia umiejscowienia kontroli ze względu na płeć wychowanków

Płeć	POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI			
	LOC_Zew	LOC_Nieustalone	LOC_Wew	Ogółem
chłopcy	258	62	33	353
	73,1%	17,6%	9,3%	100,0%
dziewczęta	46	39	25	110
	41,8%	35,5%	22,7%	100,0%
ogółem	304	101	58	463
	65,7%	21,8%	12,5%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 36,8$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C < 0,001$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Poczucie umiejscowienia kontroli współwystępuje na istotnym statystycznie poziomie z zakresem deklarowanej przez wychowanków MOW samodzielności w placówce ($\tau = 0,06$; $p = 0,05$). Świadczy to o tym, że zewnętrzny status LOC współwystępuje z wąskim zakresem samodzielności nieletnich w ośrodku resocjalizacyjnym. Tę samą współzależność odnotowuje się w grupie nieletnich chłopców ($\tau = 0,09$; $p = 0,01$). Nie stwierdza się istotnych związków pomiędzy badanymi zmiennymi wśród dziewcząt ($\tau = 0,02$; $p = 0,74$). W świetle tych danych można przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano dodatnią korelację pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.40. Poczucie umiejscowienia kontroli a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	42	182	31	255	$\tau = 0,09$ $p = 0,01$
			16,5%	71,4%	12,2%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	5	47	9	61	
			8,2%	77,0%	14,8%	100,0%	
		LOC_Wew	2	27	4	33	
			6,1%	81,8%	12,1%	100,0%	
	Ogółem	49	256	44	349		
	dziewczęta	LOC_Zew	3	35	5	43	$\tau = 0,02$ $p = 0,74$
			7,0%	81,4%	11,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	2	33	4	39	
			5,1%	84,6%	10,3%	100,0%	
		LOC_Wew	2	16	4	22	
9,1%			72,7%	18,2%	100,0%		
Ogółem	7	84	13	104			
ogółem	LOC_Zew	45	217	36	298	$\tau = 0,06$ $p = 0,05$	
		15,1%	72,8%	12,1%	100,0%		
	LOC_Nieustalone	7	80	13	100		
		7,0%	80,0%	13,0%	100,0%		
	LOC_Wew	4	43	8	55		
		7,3%	78,2%	14,5%	100,0%		
Ogółem	56	340	57	453			
			12,4%	75,1%	12,6%	100,0%	

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy poczuciem sprawstwa a zakresem przejawianej przez nieletnich samodzielności poza ośrodkiem ($\tau = 0,13$; $p = 0,00$). Można zatem przyjąć, że zewnętrznemu statusowi LOC towarzyszy wąski zakres przejawianej przez nieletnich samodzielności poza ośrodkiem. Odnotowane zależności odnoszą się również do grupy nieletnich chłopców ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$).

Również i tym razem w grupie dziewcząt nie wskazano na znaczące związki pomiędzy analizowanymi cechami. Można zatem uznać, że potwierdziła się zakładana hipoteza, w której przyjęto, że istnieje dodatnia korelacja pomiędzy poczuciem kontroli a zakresem samodzielności wychowanków MOW poza placówką.

Tabela 4.41. Poczucie umiejscowienia kontroli a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI POZA OŚRODKIEM				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	38	175	28	241	$\tau = 0,12$ $p = 0,00$
			15,8%	72,6%	11,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	8	44	8	60	
			13,3%	73,3%	13,3%	100,0%	
		LOC_Wew	1	21	9	31	
			3,2%	67,7%	29,0%	100,0%	
	Ogółem	47	240	45	332		
			14,2%	72,3%	13,6%	100,0%	
	dziewczęta	LOC_Zew	3	34	5	42	$\tau = 0,06$ $p = 0,42$
			7,1%	81,0%	11,9%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	1	35	2	38	
			2,6%	92,1%	5,3%	100,0%	
LOC_Wew		2	14	6	22		
		9,1%	63,6%	27,3%	100,0%		
Ogółem	6	83	13	102			
		5,9%	81,4%	12,7%	100,0%		
ogółem	LOC_Zew	41	209	33	283	$\tau = 0,13$ $p = 0,00$	
		14,5%	73,9%	11,7%	100,0%		
	LOC_Nieustalone	9	79	10	98		
		9,2%	80,6%	10,2%	100,0%		
	LOC_Wew	3	35	15	53		
		5,7%	66,0%	28,3%	100,0%		
Ogółem	53	323	58	434			
		12,2%	74,4%	13,4%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy danych zawartych w tabeli 4.42 wynika, że poczucie kontroli koreluje na poziomie istotnym statystycznie z ogólnym zakresem samodzielności ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$). Na tej podstawie można sformułować wniosek, że wewnętrznemu statusowi LOC towarzyszy szeroki, ogólny zakres samodzielności wychowanków. Podobna korelacja pomiędzy zmiennymi występuje w grupie chłopców ($\tau = 0,10$; $p = 0,01$), natomiast wśród dziewcząt nie ma znaczących współzależności ($\tau = -0,03$; $p = 0,58$). Otrzymane wyniki badań i analiz statystycznych dowodzą, że należy przyjąć zakładaną część hipotezy.

Tabela 4.42. Poczucie umiejscowienia kontroli a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	47	190	20	257	$\tau = 0,10$ $p = 0,01$
			18,3%	73,9%	7,8%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	7	49	6	62	
			11,3%	79,0%	9,7%	100,0%	
		LOC_Wew	2	28	3	33	
			6,1%	84,8%	9,1%	100,0%	
	Ogółem	56	267	29	352		
			15,9%	75,9%	8,2%	100,0%	
	dziewczęta	LOC_Zew	3	38	5	46	$\tau = -0,03$ $p = 0,58$
			6,5%	82,6%	10,9%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	1	34	4	39	
			2,6%	87,2%	10,3%	100,0%	
LOC_Wew		3	20	2	25		
		12,0%	80,0%	8,0%	100,0%		
Ogółem	7	92	11	110			
		6,4%	83,6%	10,0%	100,0%		

	Płeć	Kategorie	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	ogółem	LOC_Zew	50	228	25	303	$\tau = 0,12$ $p = 0,00$
			16,5%	75,2%	8,3%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	8	83	10	101	
			7,9%	82,2%	9,9%	100,0%	
		LOC_Wew	5	48	5	58	
			8,6%	82,8%	8,6%	100,0%	
		Ogółem	63	359	40	462	
			13,6%	77,7%	8,7%	100,0%	

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Poczucie umiejscowienia kontroli nie współwystępuje na istotnym statystycznie poziomie ze stopniem autonomii wychowanków w MOW ($\tau = 0,01$; $p = 0,79$). Brak związku pomiędzy cechami odnosi się zarówno do chłopców ($\tau = 0,04$; $p = 0,43$), jak i dziewcząt ($\tau = -0,04$; $p = 0,66$). W świetle tych danych przyjmuje się, że falsyfikacji uległa sformułowana hipoteza, a poczucie sprawstwa nie odgrywa znaczącej roli w doświadczanej przez wychowanków autonomii.

Tabela 4.43. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	39	172	39	250	$\tau = 0,04$ $p = 0,43$
			15,6%	68,8%	15,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	6	43	12	61	
			9,8%	70,5%	19,7%	100,0%	
		LOC_Wew	5	21	7	33	
			15,2%	63,6%	21,2%	100,0%	
		Ogółem	50	236	58	344	
			14,5%	68,6%	16,9%	100,0%	

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	dziewczęta	LOC_Zew	5	36	4	45	$\tau = -0,04$ $p = 0,66$
			11,1%	80,0%	8,9%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	4	31	4	39	
			10,3%	79,5%	10,3%	100,0%	
		LOC_Wew	3	21	1	25	
			12,0%	84,0%	4,0%	100,0%	
	Ogółem	12	88	9	109		
		11,0%	80,7%	8,3%	100,0%		
	ogółem	LOC_Zew	44	208	43	295	$\tau = 0,01$ $p = 0,79$
			14,9%	70,5%	14,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	10	74	16	100	
			10,0%	74,0%	16,0%	100,0%	
		LOC_Wew	8	42	8	58	
			13,8%	72,4%	13,8%	100,0%	
Ogółem	62	324	67	453			
	13,7%	71,5%	14,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zebranych w kolejnej tabeli danych pozwala na stwierdzenie, że istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy poczuciem sprawstwa nieletnich a stopniem znajomości ich potrzeb ($\tau = 0,10$; $p < 0,00$). Okazuje się, że zewnętrzny status LOC współwystępuje z niskim stopniem znajomości potrzeb. Opisaną tendencję odnieść można do chłopców ($\tau = 0,10$; $p < 0,00$), natomiast już nie do dziewcząt ($\tau = 0,04$; $p = 0,45$). Można zatem przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano dodatnią korelację pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.44. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	34	206	17	257	$\tau = 0,10$ $p < 0,00$
			13,2%	80,2%	6,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	4	46	12	62	
			6,5%	74,2%	19,4%	100,0%	
		LOC_Wew	2	25	6	33	
			6,1%	75,8%	18,2%	100,0%	
	Ogółem	40	277	35	352		
		11,4%	78,7%	9,9%	100,0%		
	dziewczęta	LOC_Zew	0	43	3	46	$\tau = 0,04$ $p = 0,45$
			0,0%	93,5%	6,5%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	1	37	1	39	
			2,6%	94,9%	2,6%	100,0%	
		LOC_Wew	0	21	4	25	
			0,0%	84,0%	16,0%	100,0%	
	Ogółem	1	101	8	110		
		0,9%	91,8%	7,3%	100,0%		
	ogółem	LOC_Zew	34	249	20	303	$\tau = 0,10$ $p < 0,00$
			11,2%	82,2%	6,6%	100,0%	
LOC_Nieustalone		5	83	13	101		
		5,0%	82,2%	12,9%	100,0%		
LOC_Wew		2	46	10	58		
		3,4%	79,3%	17,2%	100,0%		
Ogółem	41	378	43	462			
	8,9%	81,8%	9,3%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania wskazują, że pomiędzy poczuciem umiejscowienia kontroli a samodzielnością w zaspokajaniu potrzeb istnieje istotny statystycznie związek ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$). Wynika z tego, że zewnętrznemu statusowi LOC towarzyszy niski poziom zaspokajania potrzeb, a wewnętrznemu statusowi LOC przypisywany jest wysoki poziom zaspokajania potrzeb. Podobna prawidłowość ujawniła się wśród chłopców ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$), natomiast nie pojawiła się w grupie dziewcząt ($\tau =$

-0,02; $p = 0,81$). Mimo to w ogólnej populacji potwierdziła się zakładana część hipotezy i można uznać, że status LOC odgrywa ważną rolę w samodzielnym zaspokajaniu potrzeb.

Tabela 4.45. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	133	81	43	257	$\tau = 0,12$ $p = 0,00$
			51,8%	31,5%	16,7%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	21	25	16	62	
			33,9%	40,3%	25,8%	100,0%	
		LOC_Wew	12	12	9	33	
			36,4%	36,4%	27,3%	100,0%	
	Ogółem	166	118	68	352		
		47,2%	33,5%	19,3%	100,0%		
	dziewczęta	LOC_Zew	9	24	13	46	$\tau = -0,02$ $p = 0,81$
			19,6%	52,2%	28,3%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	10	21	8	39	
			25,6%	53,8%	20,5%	100,0%	
		LOC_Wew	5	13	7	25	
			20,0%	52,0%	28,0%	100,0%	
	Ogółem	24	58	28	110		
		21,8%	52,7%	25,5%	100,0%		
	ogółem	LOC_Zew	142	105	56	303	$\tau = 0,12$ $p = 0,00$
			46,9%	34,7%	18,5%	100,0%	
LOC_Nieustalone		31	46	24	101		
		30,7%	45,5%	23,8%	100,0%		
LOC_Wew		17	25	16	58		
		29,3%	43,1%	27,6%	100,0%		
Ogółem	190	176	96	462			
	41,1%	38,1%	20,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład dwuzmiennej zawarty w tabeli 4.46 wskazuje, że istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy poczuciem umiejscowienia kontroli a stopniem samodzielności w wyznaczaniu celów ($\tau = 0,19$; $p < 0,00$). Oznacza to, że wewnętrzny

status LOC współwystępuje z wysokim stopniem samodzielności w określaniu celów. Tendencja ta ujawniła się zarówno wśród chłopców ($\tau = 0,18$; $p < 0,00$), jak i dziewcząt ($\tau = 0,14$; $p = 0,06$). Otrzymane współczynniki potwierdzają przyjętą hipotezę.

Tabela 4.46. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	84	112	58	254	$\tau = 0,18$ $p < 0,00$
			33,1%	44,1%	22,8%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	6	29	27	62	
			9,7%	46,8%	43,5%	100,0%	
		LOC_Wew	4	15	14	33	
			12,1%	45,5%	42,4%	100,0%	
	Ogółem	94	156	99	349		
			26,9%	44,7%	28,4%	100,0%	
	dziewczęta	LOC_Zew	10	24	12	46	$\tau = 0,14$ $p = 0,06$
			21,7%	52,2%	26,1%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	4	22	13	39	
			10,3%	56,4%	33,3%	100,0%	
LOC_Wew		2	13	9	24		
		8,3%	54,2%	37,5%	100,0%		
Ogółem	16	59	34	109			
		14,7%	54,1%	31,2%	100,0%		
ogółem	LOC_Zew	94	136	70	300	$\tau = 0,19$ $p < 0,00$	
		31,3%	45,3%	23,3%	100,0%		
	LOC_Nieustalone	10	51	40	101		
		9,9%	50,5%	39,6%	100,0%		
	LOC_Wew	6	28	23	57		
		10,5%	49,1%	40,4%	100,0%		
Ogółem	110	215	133	458			
		24,0%	46,9%	29,0%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zawartych w tabeli 4.47 pozwala na stwierdzenie, że poczucie umiejscowienia kontroli koreluje na istotnym statystycznie poziomie z samodzielnością w planowaniu ($\tau = 0,15$; $p < 0,00$). Status umiejscowienia sprawstwa wykazuje istotny związek ze stopniem samodzielności w wyznaczaniu kolejnych kroków do osiągnięcia celu w grupie chłopców ($\tau = 0,13$; $p = < 0,00$), natomiast nie u dziewcząt ($\tau = -0,03$; $p = 0,70$). W świetle uzyskanych danych można zatem przyjąć wniosek, że wewnętrznemu poczuciu umiejscowienia kontroli towarzyszy wysoki stopień samodzielności w planowaniu, co potwierdza kolejną część przyjętej hipotezy.

Tabela 4.47. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	56	188	13	257	$\tau = 0,13$ $p < 0,00$
			21,8%	73,2%		100,0%	
		LOC_Nieustalone	6	47	9	62	
			9,7%	75,8%	14,5%	100,0%	
		LOC_Wew	3	22	8	33	
			9,1%	66,7%	24,2%	100,0%	
	Ogółem	65	257	30	352		
			18,5%	73,0%	8,5%	100,0%	
	dziewczęta	LOC_Zew	0	31	15	46	$\tau = -0,03$ $p = 0,70$
			0,0%	67,4%	32,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	2	25	12	39	
			5,1%	64,1%	30,8%	100,0%	
		LOC_Wew	1	16	8	25	
			4,0%	64,0%	32,0%	100,0%	
Ogółem	3	72	35	110			
		2,7%	65,5%	31,8%	100,0%		

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	ogółem	LOC_Zew	56	
18,5%	72,3%	9,2%				100,0%	
LOC_Nieustalone	8	72			21	101	
	7,9%	71,3%			20,8%	100,0%	
LOC_Wew	4	38			16	58	
	6,9%	65,5%			27,6%	100,0%	
Ogółem	68	329		65	462		
	14,7%	71,2%		14,1%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zebrane w kolejnej tabeli dane świadczą o istnieniu ważnych statystycznie związków pomiędzy badanymi cechami. Świadczy to o tym, że zewnętrznemu umiejscowieniu kontroli wychowanków MOW towarzyszy niski stopień samodzielności w działaniu i na odwrót. Opisany związek potwierdzony został współczynnikami korelacji ($\tau = 0,13$; $p < 0,00$). Prawidłowość tę odnieść można do grupy nieletnich chłopców ($\tau = 0,14$; $p < 0,00$). W grupie dziewcząt istotnych korelacji nie odnotowuje się ($\tau = 0,04$; $p = 0,57$). Potwierdza się zatem kolejna część hipotezy.

Tabela 4.48. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	54	
20,9%	65,9%	13,2%				100,0%	
LOC_Nieustalone	5	43			14	62	
	8,1%	69,4%			22,6%	100,0%	
LOC_Wew	0	24			9	33	
	0,0%	72,7%			27,3%	100,0%	
Ogółem	59	237		57	353		
	16,7%	67,1%		16,1%	100,0%		

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	dziewczęta	LOC_Zew	7	34	5	46	$\tau = 0,04$ $p = 0,57$
			15,2%	73,9%	10,9%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	2	28	9	39	
			5,1%	71,8%	23,1%	100,0%	
		LOC_Wew	5	16	4	25	
			20,0%	64,0%	16,0%	100,0%	
	Ogółem	14	78	18	110		
		12,7%	70,9%	16,4%	100,0%		
	ogółem	LOC_Zew	61	204	39	304	$\tau = 0,13$ $p < 0,00$
			20,1%	67,1%	12,8%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	7	71	23	101	
			6,9%	70,3%	22,8%	100,0%	
		LOC_Wew	5	40	13	58	
			8,6%	69,0%	22,4%	100,0%	
Ogółem	73	315	75	463			
	15,8%	68,0%	16,2%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Wewnętrznyemu poczuciu kontroli młodzieży przebywającej w badanych ośrodkach resocjalizacyjnych towarzyszy wysoki stopień samodzielności w refleksji nad podejmowanym działaniem. Świadczy o tym wartość dodatniej i istotnej statystycznie korelacji pomiędzy badanymi cechami ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$). Prawidłowość tę odnieść można zarówno do dziewcząt ($\tau = 0,17$; $p = 0,02$), jak i do chłopców ($\tau = 0,06$; $p = 0,06$). W związku z powyższym należy przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano dodatni związek pomiędzy zmiennymi.

Tabela 4.49. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	22	185	32	239	$\tau = 0,06$ $p = 0,06$
			9,2%	77,4%	13,4%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	3	49	9	61	
			4,9%	80,3%	14,8%	100,0%	
		LOC_Wew	0	26	7	33	
			0,0%	78,8%	21,2%	100,0%	
	Ogółem	25	260	48	333		
		7,5%	78,1%	14,4%	100,0%		
	dziewczęta	LOC_Zew	2	37	7	46	$\tau = 0,17$ $p = 0,02$
			4,3%	80,4%	15,2%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	1	29	9	39	
			2,6%	74,4%	23,1%	100,0%	
		LOC_Wew	1	16	7	24	
			4,2%	66,7%	29,2%	100,0%	
	Ogółem	4	82	23	109		
		3,7%	75,2%	21,1%	100,0%		
	ogółem	LOC_Zew	24	222	39	285	$\tau = 0,12$ $p = 0,00$
			8,4%	77,9%	13,7%	100,0%	
LOC_Nieustalone		4	78	18	100		
		4,0%	78,0%	18,0%	100,0%		
LOC_Wew		1	42	14	57		
		1,8%	73,7%	24,6%	100,0%		
Ogółem	29	342	71	442			
	6,6%	77,4%	16,1%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Pomiędzy poczuciem umiejscowienia kontroli a stopniem odpowiedzialności za podejmowane działanie istnieje istotna statystycznie korelacja ($\tau = 0,10$; $p < 0,00$). Oznacza to, że zewnętrznemu poczuciu sprawstwa towarzyszy niski stopień odpowiedzialności za podejmowane aktywności. Z analizy danych wynika, że prawidłowość ta odnosi się zarówno do nieletnich dziewcząt ($\tau = 0,21$; $p = 0,00$), jak

i chłopców ($\tau = 0,11$; $p = 0,01$). Na podstawie zebranego materiału empirycznego przyjęto, że potwierdzona została następująca część hipotezy dotyczącej poczucia kontroli i samodzielności.

Tabela 4.50. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć

	Płeć	Kategorie	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	38	182	16	236	$\tau = 0,11$ $p = 0,01$
			16,1%	77,1%	6,8%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	4	52	4	60	
			6,7%	86,7%	6,7%	100,0%	
		LOC_Wew	2	27	4	33	
	6,1%		81,8%	12,1%	100,0%		
	Ogółem	44	261	24	329		
			13,4%	79,3%	7,3%	100,0%	
	dziewczęta	LOC_Zew	10	35	1	46	$\tau = 0,21$ $p = 0,00$
			21,7%	76,1%	2,2%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	3	29	6	38	
			7,9%	76,3%	15,8%	100,0%	
		LOC_Wew	3	15	5	23	
	13,0%		65,2%	21,7%	100,0%		
	Ogółem	16	79	12	107		
		15,0%	73,8%	11,2%	100,0%		
ogółem	LOC_Zew	48	217	17	282	$\tau = 0,10$ $p < 0,00$	
		17,0%	77,0%	6,0%	100,0%		
	LOC_Nieustalone	7	81	10	98		
		7,1%	82,7%	10,2%	100,0%		
	LOC_Wew	5	42	9	56		
8,9%		75,0%	16,1%	100,0%			
Ogółem	60	340	36	436			
		13,8%	78,0%	8,3%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zebranych danych pozwala na stwierdzenie, że pomiędzy poczuciem kontroli wychowanków a siłą ich motywacji do podejmowania samodzielnych

aktywności istnieje istotny związek ($\tau = 0,12$; $p < 0,00$), na co wskazuje następujący wniosek: wewnętrzny status LOC współwystępuje z wysoką siłą motywacji do samodzielności. Opisana zależność zachodzi wśród chłopców ($\tau = 0,10$; $p = 0,01$), ale już nie pojawia się wśród dziewcząt ($\tau = 0,02$; $p = 0,76$). Stwierdzona korelacja dla całej populacji potwierdza słuszność ostatniej części hipotezy dotyczącej poczucia kontroli i samodzielności.

Tabela 4.51. Poczucie umiejscowienia kontroli a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć

Płeć	Kategorie	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji	
		niska	średnia	wysoka	ogółem		
POCZUCIE UMIEJSCOWIENIA KONTROLI	chłopcy	LOC_Zew	70	158	30	258	$\tau = 0,10$ $p = 0,01$
			27,1%	61,2%	11,6%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	14	40	8	62	
			22,6%	64,5%	12,9%	100,0%	
		LOC_Wew	3	21	9	33	
			9,1%	63,6%	27,3%	100,0%	
	Ogółem	87	219	47	353		
		24,6%	62,0%	13,3%	100,0%		
	dziewczęta	LOC_Zew	5	28	13	46	$\tau = 0,02$ $p = 0,76$
			10,9%	60,9%	28,3%	100,0%	
		LOC_Nieustalone	3	23	13	39	
			7,7%	59,0%	33,3%	100,0%	
LOC_Wew		2	16	7	25		
		8,0%	64,0%	28,0%	100,0%		
Ogółem	10	67	33	110			
	9,1%	60,9%	30,0%	100,0%			
ogółem	LOC_Zew	75	186	43	304	$\tau = 0,12$ $p < 0,00$	
		24,7%	61,2%	14,1%	100,0%		
	LOC_Nieustalone	17	63	21	101		
		16,8%	62,4%	20,8%	100,0%		
	LOC_Wew	5	37	16	58		
		8,6%	63,8%	27,6%	100,0%		
Ogółem	97	286	80	463			
	21,0%	61,8%	17,3%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

4.4.1. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku poczucia umiejscowienia kontroli z samodzielnością wychowanków

Młodzież z ośrodków resocjalizacyjnych charakteryzuje się w większości zewnętrznym umiejscowieniem kontroli, przy czym chłopcy są w większym stopniu zewnątrzsterowni niż dziewczęta. Dominujący zewnętrzny status poczucia kontroli wśród młodzieży niedostosowanej społecznie potwierdzają rezultaty innych badań²⁹. Ma to swoje źródła m.in. w niekorzystnych doświadczeniach socjalizacyjnych w środowisku naturalnym nieletniego oraz wychowywaniu się w instytucji totalnej o kontrolująco-restrykcyjnym klimacie wychowawczym³⁰. Omawiana cecha sprawia, że wychowankowie MOW niezależnie od rezultatów podejmowanych przez siebie czynności nie mają poczucia sprawstwa. Należy też zwrócić uwagę, że ze względu na wysokie poziomy lęku u nieletnich zewnętrzny status LOC może pełnić rolę mechanizmu obronnego, chroniącego ich przed trudnościami³¹.

W toku przeprowadzonych badań okazało się, że zewnętrznemu umiejscowieniu kontroli towarzyszy niski poziom wszystkich wyróżnionych cech samodzielności (za wyjątkiem autonomii). Związek poczucia kontroli z samodzielnością potwierdził się też w innych badaniach³². Oznacza to, że nieletni przebywający w MOW przekonani są o tym, że nie mają wpływu³³ na wydarzające się w ich życiu sytuacje, a sprawczość przypisują czynnikom zewnętrznym, tj.: losowi, środowisku, miejscu, wychowawcy, dyrekcji, sądowi. Wychowankowie nie wykazują się samodzielnością, ponieważ z jednej strony zewnętrzne poczucie kontroli przejawiające się m.in.: niepewnością, koncentracją na niepowodzeniach, agresywną strategią radzenia sobie³⁴, potrzebą

²⁹ H. Kupiec, M. Zięciak, *Osobowościowe korelaty kompetencji społecznych nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Colloquium Pedagogica – Nauki o Polityce i Administracji” 2023, nr 2 (50), s. 132; P. Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.

³⁰ M. Staniaszek, *Diagnoza klimatu społecznego młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2018, nr 21 (1), s. 175–197.

³¹ A. Wolska, *Model czynników ryzyka popełnienia przestępstwa agresywnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.

³² A. Odej, S. Tokarski, *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności*, „Studia Psychologica” 2009, nr 9, s. 244.

³³ P.G. Zimbardo, L.F. Ruch, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1996, s. 267–309.

³⁴ D. Borecka-Biernat, *Agresywna strategia radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych a poczucie umiejscowienia kontroli oraz jej uzależnienie od postaw rodzicielskich*, „Prace Naukowe A.J.D. Pedagogika” 2007, nr 16, s. 117–132.

bierności czy unikania poniżenia³⁵ nie pozwala na to, a z drugiej strony organizacja funkcjonowania MOW nie sprzyja rozwojowi wewnętrznego statusu LOC. Dotychczas przeprowadzone badania dowodzą, że pobyt w placówce izolacyjnej przyczynia się do większej demoralizacji młodzieży i wzmacnia w nich wrogie nastawienie do ludzi³⁶, ogranicza umiejętność rozwiązywania problemów, podejmowania decyzji, pomysłowość, pozbawia inicjatywy, zdolności kierowania własnym życiem oraz brania za nie odpowiedzialności³⁷, ponieważ wychowawcy koncentrują się głównie na utrzymywaniu dyscypliny i kontrolowaniu młodzieży³⁸. W efekcie nieletni są biernymi odbiorcami zaplanowanych przez wychowawców oddziaływań, a zakres ich swobody w podejmowaniu decyzji jest ograniczony.

4.5. Kompetencje społeczne a samodzielność nieletnich z MOW

Analiza danych zebranych w tabeli 4.52 ukazuje zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych i płci młodzieży niedostosowanej społecznie z MOW. Wśród nieletnich chłopców znalazło się więcej młodzieży z wysokim (14,7%), aniżeli z niskim (12,5%) poziomem kompetencji społecznych. Wśród wychowanek występuje przewaga dziewcząt cechujących się wysokimi umiejętnościami społecznymi (niski – 5,4%; wysoki – 22,5%). Zróżnicowanie wartości zmiennych i uzyskane istotne statystycznie korelacje ($\chi^2 = 7,14$; $df = 2$; $p < 0,03$; $C = 0,12$), pozwalają na sformułowanie wniosku, że dziewczęta przebywające w MOW charakteryzują się wyższymi od chłopców kompetencjami społecznymi.

³⁵ W. Chaim, *Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb, lęku i mechanizmów obronnych*, „Studia Philosophiae Christianae” 1996, nr 32 (2), s. 275–283; W. Domachowski, *Poczucie umiejscowienia kontroli jako wymiar osobowości*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej*, red. W. Domachowski, S. Kowalik, J. Mikulska, PWN, Warszawa 1984, s. 37–53.

³⁶ Raport NIK, *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, Warszawa 2009, s. 5.

³⁷ H. Karaszewska, *Trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego. Pomoc postpenitencjarna, czyli o tym jak państwo wspiera osoby opuszczające zakład karny i zabezpiecza się przed zjawiskiem recydywy*, [w:] *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych*, red. E. Włodarczyk, J. Cytlak, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2011, s. 242.

³⁸ A. Karłyk-Ćwik, *Rola, typy i zadania pedagogów resocjalizacyjnych a samoocena poziomu ich kompetencji zawodowych*, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2008, nr 1–2, s. 44.

Tabela 4.52. Zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych wychowanków ze względu na ich płeć

Płeć	POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	46	268	54	368
	12,5%	72,8%	14,7%	100,0%
dziewczęta	6	80	25	111
	5,4%	72,1%	22,5%	100,0%
ogółem	52	348	79	479
	10,9%	72,7%	16,5%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 7,14; df = 2; p < 0,03 C = 0,12$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania dowodzą, że istnieje związek pomiędzy kompetencjami społecznymi a zakresem samodzielności wychowanków w MOW. Otrzymane w toku obliczeń statystycznych współczynniki korelacji pomiędzy badanymi cechami ($\tau = 0,06; p = 0,04$) pozwalają na stwierdzenie, że niskim kompetencjom społecznym nieletnich, towarzyszy wąski zakres ich samodzielności w placówce. Tendencję tę można z powodzeniem odnieść do grupy nieletnich chłopców, u których poziom i siła związku pomiędzy badanymi zmiennymi również okazują się istotne ($\tau = 0,09; p = 0,01$). Nie odnotowano natomiast istotnych różnic w grupie dziewcząt.

Potwierdza się zatem ta część hipotezy, w której przyjęto, że wysokie kompetencje społeczne wychowanków MOW współwystępują z szerszym zakresem ich samodzielności w placówce.

Tabela 4.53. Poziom kompetencji społecznych a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	12	29	3	44	$\tau = 0,09$ $p = 0,01$
			27,3%	65,9%	6,8%	100,0%	
		średni	36	196	34	266	
			13,5%	73,7%	12,8%	100,0%	
		wysoki	5	39	10	54	
	9,3%	72,2%	18,5%	100,0%			
	ogółem	53	264	47	364		
		14,6%	72,5%	12,9%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	4	1	6	$\tau = -0,08$ $p = 0,12$
			16,7%	66,7%	16,7%	100,0%	
		średni	4	61	12	77	
			5,2%	79,2%	15,6%	100,0%	
		wysoki	2	20	0	22	
	9,1%	90,9%	0,0%	100,0%			
	ogółem	7	85	13	105		
6,7%		81,0%	12,4%	100,0%			
Ogółem	niski	13	33	4	50	$\tau = 0,06$ $p = 0,04$	
		26,0%	66,0%	8,0%	100,0%		
	średni	40	257	46	343		
		11,7%	74,9%	13,4%	100,0%		
	wysoki	7	59	10	76		
9,2%	77,6%	13,2%	100,0%				
ogółem	60	349	60	469			
	12,8%	74,4%	12,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny poziomu kompetencji społecznych i deklarowanego przez nieletnich zakresu samodzielności w domu wskazuje, że pomiędzy badanymi cechami również istnieje istotny statystycznie związek ($\tau = 0,10$; $p = 0,00$). Okazuje się, że wysokim kompetencjom społecznym towarzyszy szeroki zakres samodzielności poza placówką. Wśród nieletnich chłopców i dziewcząt wskazuje się na podobną współzależność (chłopcy – $\tau = 0,17$; $p = 0,00$; dziewczęta – $\tau = 0,12$; $p = 0,06$).

Należy uznać, że potwierdziła się kolejna z przyjętych części hipotezy, w której zakładano, że wysokie kompetencje nieletnich mają kluczowe znaczenie w ich usamodzielnianiu również poza placówką.

Tabela 4.54. Poziom kompetencji społecznych a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI POZA OŚRODKIEM				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	12	26	3	41	$\tau = 0,17$ $p = 0,00$
			29,3%	63,4%	7,3%	100,0%	
		średni	35	183	33	251	
			13,9%	72,9%	13,1%	100,0%	
		wysoki	4	40	8	52	
			7,7%	76,9%	15,4%	100,0%	
	ogółem	51	249	44	344		
			14,8%	72,4%	12,8%	100,0%	
	dziewczęta	niski	2	3	0	5	$\tau = 0,12$ $p = 0,06$
			40,0%	60,0%	0,0%	100,0%	
		średni	4	65	8	77	
			5,2%	84,4%	10,4%	100,0%	
wysoki		1	15	5	21		
		4,8%	71,4%	23,8%	100,0%		
ogółem	7	83	13	103			
		6,8%	80,6%	12,6%	100,0%		
ogółem	niski	14	29	3	46	$\tau = 0,10$ $p = 0,00$	
		30,4%	63,0%	6,5%	100,0%		
	średni	39	248	41	328		
		11,9%	75,6%	12,5%	100,0%		
	wysoki	5	55	13	73		
		6,8%	75,3%	17,8%	100,0%		
ogółem	58	332	57	447			
		13,0%	74,3%	12,8%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie współczynników korelacji obliczonych dla poziomu kompetencji społecznych i ogólnego zakresu samodzielności wychowanków MOW, ukazuje istotną statystycznie, dodatnią zależność obu zmiennych ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$). Należy

zatem przyjmując, że wysokiemu poziomowi kompetencji społecznych wychowanków towarzyszy szeroki, ogólny zakres samodzielności i odwrotnie. Współzależność tę odnieść można również do nieletnich chłopców ($\tau = 0,13$; $p = 0,00$). Wśród dziewcząt wskazuje się jednak na odmienny kierunek związku pomiędzy zmiennymi ($\tau = -0,11$; $p = 0,03$). Przyjmuje się więc, że niskim umiejętnościom społecznym dziewcząt towarzyszy szerszy ogólny zakres ich samodzielności. W rezultacie ta część hipotezy, która zakładała dodatni związek pomiędzy kompetencjami społecznymi a ogólnym zakresem samodzielności, została potwierdzona. Wyjątkiem i interesująco poznawczym aspektem są otrzymane współzależności pomiędzy badanymi cechami wśród dziewcząt.

Tabela 4.55. Poziom kompetencji społecznych a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	12	31	2	45	$\tau = 0,13$ $p = 0,00$
			26,7%	68,9%	4,4%	100,0%	
		średni	40	207	21	268	
			14,9%	77,2%	7,8%	100,0%	
		wysoki	6	42	6	54	
			11,1%	77,8%	11,1%	100,0%	
	ogółem	58	280	29	367		
		15,8%	76,3%	7,9%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	4	1	6	$\tau = -0,11$ $p = 0,03$
			16,7%	66,7%	16,7%	100,0%	
		średni	2	68	10	80	
			2,5%	85,0%	12,5%	100,0%	
wysoki		4	21	0	25		
		16,0%	84,0%	0,0%	100,0%		
ogółem	7	93	11	111			
	6,3%	83,8%	9,9%	100,0%			

	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
			POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	ogółem	niski	13	
25,5%	68,6%	5,9%				100,0%	
średni	42	275			31	348	
	12,1%	79,0%			8,9%	100,0%	
wysoki	10	63			6	79	
	12,7%	79,7%			7,6%	100,0%	
ogółem	65	373		40	478		
	13,6%	78,0%		8,4%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że istnieje związek pomiędzy poziomem kompetencji społecznych nieletnich a stopniem ich autonomii ($\tau = 0,10$; $p = 0,00$). W świetle tych danych można przyjąć, że niewystarczające umiejętności społeczne współwystępują z niewielką niezależnością wychowanków MOW i odwrotnie. Wśród chłopców odnotowuje się podobną zależność ($\tau = 0,1$; $p = 0,00$), podczas gdy w grupie dziewcząt nie ma istotnych związków pomiędzy badanymi cechami ($\tau = -0,09$; $p = 0,30$).

Potwierdzono zatem przyjętą w części metodologicznej część hipotezy dotyczącą związku kompetencji społecznych i stopnia autonomii wychowanków w MOW.

Tabela 4.56. Poziom kompetencji społecznych a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	11	
25,6%	60,5%	14,0%				100,0%	
średni	33	187			39	259	
	12,7%	72,2%			15,1%	100,0%	
wysoki	8	31			15	54	
	14,8%	57,4%			27,8%	100,0%	
ogółem	52	244		60	356		
	14,6%	68,5%		16,9%	100,0%		

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	dziewczęta	niski	0	4	1	5	$\tau = -0,09$ $p = 0,30$
			0,0%	80,0%	20,0%	100,0%	
		średni	9	64	7	80	
			11,3%	80,0%	8,8%	100,0%	
		wysoki	3	21	1	25	
			12,0%	84,0%	4,0%	100,0%	
	ogółem	12	89	9	110		
		10,9%	80,9%	8,2%	100,0%		
	ogółem	niski	11	30	7	48	$\tau = 0,10$ $p = 0,00$
			22,9%	62,5%	14,6%	100,0%	
		średni	42	251	46	339	
			12,4%	74,0%	13,6%	100,0%	
		wysoki	11	52	16	79	
			13,9%	65,8%	20,3%	100,0%	
ogółem	64	333	69	466			
	13,7%	71,5%	14,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane w przeprowadzonych analizach wyniki potwierdzają związek kompetencji społecznych z kolejną cechą samodzielności poddaną badaniu. Okazuje się, że wyższe kompetencje społeczne wychowanków współwystępują z wysokim stopniem ich samodzielności w znajomości własnych potrzeb ($\tau = 0,15$; $p = 0,00$). Podobny związek pomiędzy zmiennymi odnotowuje się wśród chłopców ($\tau = 0,16$; $p = 0,00$). Natomiast w grupie dziewcząt stwierdza się, że ich niewielkim umiejętnościom społecznym towarzyszy większa świadomość odczuwanych potrzeb ($\tau = -0,05$; $p = 0,05$).

Potwierdziła się zatem część hipotezy, w której zakładano dodatnią korelację pomiędzy kompetencjami społecznymi nieletnich, a stopniem ich samodzielności wyrażanej w znajomości własnych potrzeb. Należy jednak zaznaczyć, że falsyfikacji uległo to założenie w odniesieniu do wychowanek.

Tabela 4.57. Poziom kompetencji społecznych a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	9	36	1	46	$\tau = 0,16$ $p = 0,00$
			19,6%	78,3%	2,2%	100,0%	
		średni	30	207	29	266	
			11,3%	77,8%	10,9%	100,0%	
		wysoki	3	45	6	54	
			5,6%	83,3%	11,1%	100,0%	
	ogółem	42	288	36	366		
		11,5%	78,7%	9,8%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	5	1	6	$\tau = -0,05$ $p = 0,05$
			0,0%	83,3%	16,7%	100,0%	
		średni	1	72	7	80	
			1,3%	90,0%	8,8%	100,0%	
		wysoki	0	25	0	25	
			0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	ogółem	1	102	8	111		
		0,9%	91,9%	7,2%	100,0%		
	ogółem	niski	9	41	2	52	$\tau = 0,15$ $p = 0,00$
			17,3%	78,8%	3,8%	100,0%	
średni		31	279	36	346		
		9,0%	80,6%	10,4%	100,0%		
wysoki		3	70	6	79		
		3,8%	88,6%	7,6%	100,0%		
ogółem	43	390	44	477			
	9,0%	81,8%	9,2%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny zmiennych zawarty w tabeli 4.58 zawiera korelacje poziomu kompetencji społecznych ze stopniem zaspokajania potrzeb przez badanych wychowanków z MOW. Analiza danych potwierdza istotny statystycznie związek pomiędzy badanymi cechami ($\tau = 0,11$; $p = 0,00$), dlatego przyjmuje się, że wyższe kompetencje społeczne nieletnich współwystępują z wyższym stopniem zaspokajania odczuwanych przez nich potrzeb i odwrotnie. Wystąpienie tych zależności odnosi się

do grupy nieletnich chłopców ($\tau = 0,13$; $p = 0,00$), natomiast do dziewcząt już nie ($\tau = -0,04$; $p = 0,61$).

Słuszne okazuje się założenie o dodatniej korelacji pomiędzy kompetencjami społecznymi wychowanków MOW a stopniem ich samodzielności w zaspokajaniu potrzeb. Trzeba zatem uznać, że potwierdziła się kolejna część przyjętej w rozdziale III hipotezy, a także należy pamiętać o braku związku badanych cech wśród dziewcząt.

Tabela 4.58. Poziom kompetencji społecznych a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	26	16	4	46	$\tau = 0,11$ $p = 0,00$
			56,5%	34,8%	8,7%	100,0%	
		średni	125	92	49	266	
			47,0%	34,6%	18,4%	100,0%	
		wysoki	19	19	16	54	
			35,2%	35,2%	29,6%	100,0%	
	ogółem	170	127	69	366		
			46,4%	34,7%	18,9%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	4	1	6	$\tau = -0,04$ $p = 0,61$
			16,7%	66,7%	16,7%	100,0%	
		średni	16	44	20	80	
			20,0%	55,0%	25,0%	100,0%	
		wysoki	7	11	7	25	
			28,0%	44,0%	28,0%	100,0%	
	ogółem	24	59	28	111		
			21,6%	53,2%	25,2%	100,0%	
	ogółem	niski	27	20	5	52	$\tau = 0,11$ $p = 0,00$
			51,9%	38,5%	9,6%	100,0%	
średni		141	136	69	346		
		40,8%	39,3%	19,9%	100,0%		
wysoki		26	30	23	79		
		32,9%	38,0%	29,1%	100,0%		
ogółem	194	186	97	477			
		40,7%	39,0%	20,3%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z rozkładu empirycznego dwuzmiennej z tabeli 4.59 wynika, że poziom kompetencji społecznych nieletnich wykazuje związek ze stopniem ich samodzielności. Okazuje się, że wysoki poziom umiejętności społecznych wychowanków współwystępuje z wysokim stopniem ich samodzielności w wyznaczaniu własnych celów ($\tau = 0,12$; $p = 0,00$). Tendencja ta ujawniła się w grupie chłopców ($\tau = 0,13$; $p = 0,00$), natomiast nie znalazła swojego uzasadnienia wśród wychowanek ($\tau = 0,01$; $p = 0,89$).

Potwierdziła się zatem kolejna część sformułowanej hipotezy o związku kompetencji społecznych z samodzielnością i można ją odnieść zarówno do ogólnej populacji nieletnich, jak i chłopców.

Tabela 4.59. Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	22	17	7	46	$\tau = 0,13$ $p = 0,00$
			47,8%	37,0%	15,2%	100,0%	
		średni	62	120	82	264	
			23,5%	45,5%	31,1%	100,0%	
		wysoki	10	25	18	53	
			18,9%	47,2%	34,0%	100,0%	
	ogółem	94	162	107	363		
			25,9%	44,6%	29,5%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	3	2	6	$\tau = 0,01$ $p = 0,89$
			16,7%	50,0%	33,3%	100,0%	
		średni	14	39	26	79	
			17,7%	49,4%	32,9%	100,0%	
wysoki		1	18	6	25		
		4,0%	72,0%	24,0%	100,0%		
ogółem	16	60	34	110			
		14,5%	54,5%	30,9%	100,0%		

POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			ogółem	niski	23	20	
44,2%	38,5%	17,3%			100,0%		
średni	76	159		108	343		
	22,2%	46,4%		31,5%	100,0%		
wysoki	11	43		24	78		
	14,1%	55,1%		30,8%	100,0%		
ogółem	110	222	141	473			
	23,3%	46,9%	29,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analizując zebrane w tabeli 4.60 dane, można przyjąć, że wysokiemu poziomowi kompetencji społecznych nieletnich towarzyszy wysoki stopień deklarowanej przez nich samodzielności w planowaniu. Prawidłowość tę potwierdzają współczynniki korelacji ($\tau = 0,14$; $p < 0,00$), które mimo tego, że w grupie nieletnich chłopców przyjmują nieco inne wartości ($\tau = 0,12$; $p < 0,00$), to także uzasadniają opisaną wyżej tendencję (jej kierunek i związek). Wśród wychowanek MOW istotne współzależności nie występują. Niemniej jednak potwierdziła się ta część hipotezy, w której przyjęto, że wysokie kompetencje społeczne towarzyszą rozwiniętej samodzielności w planowaniu.

Tabela 4.60. Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć

POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			chłopcy	niski	16	28	
34,8%	60,9%	4,3%			100,0%		
średni	47	202		17	266		
	17,7%	75,9%		6,4%	100,0%		
wysoki	6	33		15	54		
	11,1%	61,1%		27,8%	100,0%		
ogółem	69	263	34	366			
	18,9%	71,9%	9,3%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	dziewczęta	niski	0	6	0	6	$\tau = 0,01$ $p = 0,88$
			0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
		średni	2	50	28	80	
			2,5%	62,5%	35,0%	100,0%	
		wysoki	1	17	7	25	
			4,0%	68,0%	28,0%	100,0%	
	ogółem	3	73	35	111		
		2,7%	65,8%	31,5%	100,0%		
	ogółem	niski	16	34	2	52	$\tau = 0,14$ $p < 0,00$
			30,8%	65,4%	3,8%	100,0%	
		średni	49	252	45	346	
			14,2%	72,8%	13,0%	100,0%	
		wysoki	7	50	22	79	
			8,9%	63,3%	27,8%	100,0%	
ogółem	72	336	69	477			
	15,1%	70,4%	14,5%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Stopień samodzielności w działaniu to kolejna zmienna poddana korelacji z poziomem kompetencji społecznych badanych adolescentów (tab. 4.61).

Analiza otrzymanych wartości współczynników korelacji pozwala na stwierdzenie, że pomiędzy badanymi cechami istnieje istotny statystycznie związek ($\tau = 0,11$; $p < 0,00$). Zależność ta wskazuje, że wysokiemu poziomowi kompetencji społecznych wychowanków towarzyszy wysoki stopień ich samodzielności w działaniu. Sformułowana zależność potwierdza się w grupie nieletnich chłopców ($\tau = 0,12$; $p < 0,00$). Tymczasem wśród dziewcząt otrzymane współczynniki korelacji nie osiągnęły znaczącego poziomu istotności statystycznej ($\tau = 0,05$; $p = 0,43$).

Prawdziwa okazała się zatem kolejna część hipotezy, w której zakładano dodatni związek kompetencji społecznych i samodzielności w działaniu.

Tabela 4.61. Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	13	29	4	46	$\tau = 0,12$ $p < 0,00$
			28,3%	63,0%	8,7%	100,0%	
		średni	48	181	39	268	
			17,9%	67,5%	14,6%	100,0%	
		wysoki	4	34	16	54	
			7,4%	63,0%	29,6%	100,0%	
	ogółem	65	244	59	368		
			17,7%	66,3%	16,0%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	4	1	6	$\tau = 0,05$ $p = 0,43$
			16,7%	66,7%	16,7%	100,0%	
		średni	10	59	11	80	
			12,5%	73,8%	13,8%	100,0%	
		wysoki	3	16	6	25	
			12,0%	64,0%	24,0%	100,0%	
	ogółem	14	79	18	111		
			12,6%	71,2%	16,2%	100,0%	
	ogółem	niski	14	33	5	52	$\tau = 0,11$ $p < 0,00$
			26,9%	63,5%	9,6%	100,0%	
średni		58	240	50	348		
		16,7%	69,0%	14,4%	100,0%		
wysoki		7	50	22	79		
		8,9%	63,3%	27,8%	100,0%		
ogółem	79	323	77	479			
		16,5%	67,4%	16,1%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Otrzymane podczas obliczeń statystycznych wartości współczynników korelacji ($\tau = 0,17$; $p = 0,00$), pozwalają na sformułowanie następującego wniosku: wysokie kompetencje społeczne nieletnich współwystępują z wysokim stopniem ich refleksji nad samodzielnym działaniem. Prawidłowość tę można zastosować do opisu nieletnich chłopców, o czym świadczą otrzymane wartości korelacji – $\tau = 0,20$; $p = 0,00$. Poziom kompetencji społecznych nie odgrywa natomiast istotnego znaczenia w refleksji nad samodzielną aktywnością w grupie dziewcząt.

Potwierdziła się w związku z powyższym ta część hipotezy, w której zakładano dodatni związek pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.62. Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	8	30	4	42	$\tau = 0,20$ $p = 0,00$
			19,0%	71,4%	9,5%	100,0%	
		średni	18	200	35	253	
			7,1%	79,1%	13,8%	100,0%	
		wysoki	1	38	12	51	
			2,0%	74,5%	23,5%	100,0%	
	ogółem	27	268	51	346		
		7,8%	77,5%	14,7%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	2	3	5	$\tau = 0,08$ $p = 0,30$
			0,0%	40,0%	60,0%	100,0%	
		średni	3	66	10	79	
			3,8%	83,5%	12,7%	100,0%	
		wysoki	1	14	10	25	
			4,0%	56,0%	40,0%	100,0%	
	ogółem	4	82	23	109		
		3,7%	75,2%	21,1%	100,0%		
	ogółem	niski	8	32	7	47	$\tau = 0,17$ $p = 0,00$
			17,0%	68,1%	14,9%	100,0%	
średni		21	266	45	332		
		6,3%	80,1%	13,6%	100,0%		
wysoki		2	52	22	76		
		2,6%	68,4%	28,9%	100,0%		
ogółem	31	350	74	455			
	6,8%	76,9%	16,3%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład wartości współczynników korelacji zawartych w tabeli 4.63 wskazuje, że nie występują wśród młodzieży z badanych ośrodków resocjalizacyjnych istotne statystycznie związki pomiędzy poziomem kompetencji społecznych a stopniem ich

odpowiedzialności za podejmowane działanie ($\tau = 0,02$; $p = 0,54$). Istotnych koincydencji nie ma również wśród nieletnich chłopców ($\tau = 0,01$; $p = 0,82$) i dziewcząt ($\tau = 0,04$; $p = 0,52$). Oznacza to, że poziom kompetencji społecznych nie odgrywa roli w natężeniu stopnia odpowiedzialności za realizowane aktywności.

W związku z tym falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której przyjęto założenie, że istnieje dodatnia korelacja pomiędzy opisywanymi cechami.

Tabela 4.63. Poziom kompetencji społecznych a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	5	33	3	41	$\tau = 0,01$ $p = 0,82$
			12,2%	80,5%	7,3%	100,0%	
		średni	38	193	18	249	
			15,3%	77,5%	7,2%	100,0%	
		wysoki	5	44	3	52	
			9,6%	84,6%	5,8%	100,0%	
	ogółem	48	270	24	342		
		14,0%	78,9%	7,0%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	3	1	5	$\tau = 0,04$ $p = 0,52$
			20,0%	60,0%	20,0%	100,0%	
średni		12	59	7	78		
		15,4%	75,6%	9,0%	100,0%		
wysoki		3	17	4	24		
		12,5%	70,8%	16,7%	100,0%		
ogółem	16	79	12	107			
	15,0%	73,8%	11,2%	100,0%			
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	ogółem	niski	6	36	4	46	$\tau = 0,02$ $p = 0,54$
			13,0%	78,3%	8,7%	100,0%	
		średni	50	252	25	327	
			15,3%	77,1%	7,6%	100,0%	
		wysoki	8	61	7	76	
			10,5%	80,3%	9,2%	100,0%	
ogółem	64	349	36	449			
	14,3%	77,7%	8,0%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny dwuzmiennej zawarty w tabeli 4.64 ukazuje istotny związek pomiędzy kompetencjami społecznymi wychowanków, a ich siłą motywacji do podejmowania samodzielnych aktywności ($\tau = 0,12$; $p < 0,00$). Pozwala to na sformułowanie wniosku, że wysokiemu poziomowi kompetencji społecznych towarzyszy większa siła motywacji do samodzielnych działań. Opisana zależność znajduje swoje uzasadnienie wśród chłopców ($\tau = 0,12$; $p < 0,00$), ale już nie ujawnia się w grupie dziewcząt ($\tau = 0,02$; $p = 0,71$).

Na podstawie przeprowadzonych badań należy uznać, że sformułowana teza o związku kompetencji społecznych i motywacji potwierdziła się.

Tabela 4.64. Poziom kompetencji społecznych a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	chłopcy	niski	22	21	3	46	$\tau = 0,12$ $p < 0,00$
			47,8%	45,7%	6,5%	100,0%	
		średni	64	170	34	268	
			23,9%	63,4%	12,7%	100,0%	
		wysoki	9	35	10	54	
			16,7%	64,8%	18,5%	100,0%	
	ogółem	95	226	47	368		
		25,8%	61,4%	12,8%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	6	0	6	$\tau = 0,02$ $p = 0,71$
			0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
		średni	8	46	26	80	
			10,0%	57,5%	32,5%	100,0%	
wysoki		2	16	7	25		
		8,0%	64,0%	28,0%	100,0%		
ogółem	10	68	33	111			
	9,0%	61,3%	29,7%	100,0%			

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
			POZIOM KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH	ogółem	niski	22	
42,3%	51,9%	5,8%				100,0%	
średni	72	216			60	348	
	20,7%	62,1%			17,2%	100,0%	
wysoki	11	51			17	79	
	13,9%	64,6%			21,5%	100,0%	
ogółem	105	294		80	479		
	21,9%	61,4%		16,7%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

4.5.1. Interpretacja i dyskusja nad związkiem pomiędzy kompetencjami społecznymi i samodzielnością wychowanków

Nieletni w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych deklarują wysokie kompetencje społeczne (dziewczeta wyższe niż chłopcy). Dotychczasowe badania nie dostarczają jednoznacznych informacji na temat ich rzeczywistego poziomu wśród wychowanków. Niektórzy badacze wskazują, że jest on niższy³⁹ w porównaniu z rówieśnikami ze szkół publicznych⁴⁰, natomiast inni, że wysoki⁴¹. Jest to ważne, ponieważ niski poziom rozwoju kompetencji społecznych jest jednym z czynników, które

³⁹ A. Wojnarska, *Kompetencje komunikacyjne nieletnich*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, s. 202; H. Kupiec, *Rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej*, „Resocjalizacja Polska”, 2012, nr 3, s. 7-8; G. Kudlak, *Kompetencje społeczne nieletnich przestępców*, [w:] *Institutionalna resocjalizacja nieletnich. Wyzwania i perspektywy rozwoju*, red. G. Kudlak, Difin, Warszawa 2016, s. 152; Z. Bartkiewicz, *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013; M. Mielczarek, *Kompetencje interpersonalne młodzieży niedostosowanej społecznie. Perspektywa społeczno-zawodowa*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2019, nr 18, s. 283-289.

⁴⁰ P. Huget, *Poczucie kompetencji społecznych młodzieży z zaburzeniami w zachowaniu jako czynnik wpływający na skuteczność mediacji rodzinnych*, [w:] *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów wieku adolescencji*, red. M. Leśniak, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009, s. 113-122.

⁴¹ H. Kupiec, *Zmiany w poziomie kompetencji społecznych jako wskaźnik (nie)efektywności resocjalizacji nieletnich*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 2, s. 97-109; H. Kupiec, *Empatia i kompetencje społeczne młodzieży niedostosowanej społecznie – wyniki badań empirycznych*, [w:] *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka*, red. M. Bargel, jr. E. Janigová E. Jarosz, M. Jůzl, Institut mezioborových studií, Brno 2013, s. 337.

przyczyniają się do podejmowania się przez młodzież niedostosowaną społecznie zachowań niepożądanych⁴². Do uzyskanych wyników należy podchodzić z pewną ostrożnością, mając na uwadze, że badani nieletni mogli zawyżać posiadane przez siebie umiejętności z uwagi na odnoszenie się w swoich deklaracjach do funkcjonowania w placówce, w której przebywają na co dzień. Wychowankowie nie mają pojęcia, że dobre, udane relacje nawiązywane w ośrodku są wynikiem stosowanego nadzoru i kontroli przez wychowawców. Uzyskane w przeprowadzonych badaniach wyniki potwierdzają obecną w literaturze przedmiotu tezę, że dziewczęta mają lepiej rozwinięte kompetencje społeczne niż chłopcy⁴³. Wynika to najprawdopodobniej z wpływów kultury na nieco odmiennie warunki socjalizacji i wychowania, w której dużo więcej uwagi poświęca się na rozwijanie empatii u dziewcząt niż u chłopców⁴⁴. Według Michaela Argyle'a różnice w rozwoju kompetencji społecznych pomiędzy płciami mogą wynikać z cech wrodzonych, wykształconych ewolucyjnie i wzmacnianych wychowaniem⁴⁵.

Wysoki poziom kompetencji społecznych nieletnich współwystępuje z większością (z wyjątkiem odpowiedzialności) cech samodzielności wychowanków w placówce, jak i poza nią. Rezultaty badań przeprowadzonych przez autorkę są zbieżne z wynikami badań innych autorów, które wskazują, że kompetencje warunkują samodzielne dążenie i osiąganie celów życiowych⁴⁶. Kompetencje społeczne stanowią złożoną strukturę, w której wyróżnia się 3 aspekty:

- a) poznawczy, tj. planowanie własnego udziału w sytuacjach społecznych;
- b) rozwiązywanie problemów / konfliktów;
- c) trafne spostrzeżenie i interpretowanie wskazówek płynących z otoczenia (potrzeb innych ludzi), najważniejsze dla możliwości analizowania sytuacji społecznych.

⁴² A. Wojnarska, *Kompetencje...*, s. 202.

⁴³ M. Margalit, S. Eysenck, *Prediction of coherence in adolescence: Gender differences in social skills, personality, and family climate*, „Journal of Research in Personality” 1990, nr 24 (4), s. 510–521.

⁴⁴ E. Zawisza, M. Lubińska-Bogacka, *Empatia jako filar rozwoju społecznego dziecka. Różnice w rozwoju kompetencji społecznych u dziewcząt i chłopców*, [w:] *Przygotowanie do wykonywania zawodu nauczyciela: w stronę edukacji spersonalizowanej*, red. S. Kowal, M. Mądry-Kupiec, Wydawnictwo internetowe e-bookowo, Będzin 2015, s. 185–198.

⁴⁵ M. Argyle, *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa 2002, s. 142–146.

⁴⁶ M. Bandach, *Trening umiejętności społecznych jako forma podnoszenia kompetencji społecznych*, „Economics and Management” 2013, nr 4, s. 86.

Ustalone w przeprowadzonych badaniach zależności mogą wynikać ze złożonej struktury kompetencji społecznych, na które składają się wymienione powyżej trzy aspekty.

Angażowaniu się w nowe sytuacje sprzyja również aspekt motywacyjny – jest to chęć i gotowość do podejmowania wyzwań interpersonalnych. Dobre wykorzystanie posiadanych zdolności warunkuje z kolei aspekt behawioralny⁴⁷.

Kompetencje komunikacyjne pozwalają na dialog z innymi: wymianę doświadczeń, rozumienie różnic, rozmowę poszukującą źródeł doświadczanego sensu, namysł nad innością oraz dialog wewnętrzny⁴⁸, co sprzyja refleksji nad podejmowanym przez człowieka działaniem.

4.6. Demoralizacja a samodzielność podopiecznych MOW

4.6.1. Poziom internalizacji przekonań antyspołecznych a samodzielność nieletnich z MOW

Analiza poziomu demoralizacji w zakresie antyspołecznych przekonań wychowanków MOW wskazuje, że wśród nieletnich dziewcząt więcej jest wychowanków deklarujących niski (29,6%) aniżeli wysoki (7,4%) poziom tej cechy. Inny rozkład danych odnotowuje się u chłopców. W tej grupie przeważa młodzież cechująca się wysokim (15,8%), w przeciwieństwie do niskiego (14%), poziomem demoralizacji w przekonaniach. W wyniku przeprowadzonych badań okazuje się więc, że płeć różnicuje na istotnym statystycznie poziomie natężenie antyspołecznych przekonań wychowanków MOW $\chi^2 = 16,0$; $df = 2$; $p < 0,00$ $C = 0,19$. W związku z powyższym można przyjąć wniosek, że chłopcy przebywający w placówkach resocjalizacyjnych, w większym stopniu niż dziewczęta cechują się antyspołecznymi przekonaniem.

⁴⁷ P. Smółka, *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wolters Kluwer Polska, Kraków 2008.

⁴⁸ R. Kwaśnica, *Ku dialogowi w pedagogice*, [w:] *Ku dialogowi w pedagogice: VI Forum Pedagogów Wrocław, październik 1993*, red. R. Kwaśnica, J. Semków, Wrocław 1993, s. 11–27.

Tabela 4.65. Zróżnicowanie poziomu demoralizacji w przekonaniach wychowanków ze względu na ich płeć

Płeć	POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	48	240	54	342
	14,0%	70,2%	15,8%	100,0%
dziewczęta	32	68	8	108
	29,6%	63,0%	7,4%	100,0%
ogółem	80	308	62	450
	17,8%	68,4%	13,8%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 16,0$; $df = 2$; $p < 0,00$; $C = 0,19$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny danych zawartych w tabeli 4.66 wskazuje, że pomiędzy poziomem demoralizacji wyrażonych w przekonaniach a zakresem samodzielności wychowanków na terenie placówki, nie występują istotne statystycznie związki ($\tau = -0,01$; $p = 0,76$). Współczynniki korelacji zarówno w grupie dziewcząt ($\tau = 0,06$; $p = 0,32$), jak i chłopców ($\tau = -0,02$; $p = 0,63$) również nie osiągnęły wystarczającego poziomu istotności statystycznej.

W związku z powyższym falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której zakładano, że wysoki poziom internalizacji, antyspołecznych przekonań nieletnich współwystępuje z węższym zakresem samodzielności w placówce. Można zatem przyjąć, że natężenie antyspołecznych przekonań wychowanków nie odgrywa istotnej roli w zakresie doświadczanej przez nich samodzielności w MOW.

Tabela 4.66. Poziom demoralizacji w przekonaniach a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	8	30	9	47	$\tau = -0,02$ $p = 0,63$
			17,0%	63,8%	19,1%	100,0%	
		średni	31	181	26	238	
			13,0%	76,1%	10,9%	100,0%	
		wysoki	10	35	8	53	
			18,9%	66,0%	15,1%	100,0%	
	ogółem	49	246	43	338		
		14,5%	72,8%	12,7%	100,0%		
	dziewczęta	niski	3	24	2	29	$\tau = 0,06$ $p = 0,32$
			10,3%	82,8%	6,9%	100,0%	
		średni	3	52	10	65	
			4,6%	80,0%	15,4%	100,0%	
		wysoki	1	6	1	8	
			12,5%	75,0%	12,5%	100,0%	
	ogółem	7	82	13	102		
6,9%		80,4%	12,7%	100,0%			
ogółem	niski	11	54	11	76	$\tau = -0,01$ $p = 0,76$	
		14,5%	71,1%	14,5%	100,0%		
	średni	34	233	36	303		
		11,2%	76,9%	11,9%	100,0%		
	wysoki	11	41	9	61		
		18,0%	67,2%	14,8%	100,0%		
ogółem	56	328	56	440			
	12,7%	74,5%	12,7%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Inaczej prezentuje się rozkład wartości zmiennych w zakresie deklarowanej samodzielności nieletnich poza ośrodkiem (tab. 4.67).

Okazuje się, że pomiędzy poziomem demoralizacji wyrażanej w przekonaniach a zakresem przejawianej poza ośrodkiem samodzielności istnieje ujemna, lecz istotna statystycznie korelacja ($\tau = -0,04$; $p = 0,01$). Świadczy to o następującej prawidłowości: wysokiemu poziomowi przekonań antyspołecznych towarzyszy wąski zakres

samodzielności poza placówką resocjalizacyjną. Nie odnotowuje się natomiast znaczących związków w grupie chłopców ($\tau = -0,03$; $p = 0,37$) czy dziewcząt ($\tau = -0,03$; $p = 0,57$).

Na podstawie powyższych analiz można przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano ujemny związek pomiędzy badanymi cechami.

Tabela 4.67. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI POZA OŚRODKIEM				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	7	28	11	46	$\tau = -0,03$ $p = 0,37$
			15,2%	60,9%	23,9%	100,0%	
		średni	34	163	27	224	
			15,2%	72,8%	12,1%	100,0%	
		wysoki	6	38	5	49	
			12,2%	77,6%	10,2%	100,0%	
	ogółem	47	229	43	319		
			14,7%	71,8%	13,5%	100,0%	
	dziewczęta	niski	2	22	4	28	$\tau = -0,03$ $p = 0,57$
			7,1%	78,6%	14,3%	100,0%	
		średni	3	52	9	64	
			4,7%	81,3%	14,1%	100,0%	
wysoki		1	7	0	8		
		12,5%	87,5%	0,0%	100,0%		
ogółem	6	81	13	100			
		6,0%	81,0%	13,0%	100,0%		
ogółem	niski	9	50	15	74	$\tau = -0,04$ $p = 0,01$	
		12,2%	67,6%	20,3%	100,0%		
	średni	37	215	36	288		
		12,8%	74,7%	12,5%	100,0%		
	wysoki	7	45	5	57		
		12,3%	78,9%	8,8%	100,0%		
ogółem	53	310	56	419			
		12,6%	74,0%	13,4%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy rozkładu dwuzmiennej z tabeli 4.68 wynika, że natężenie antyspołecznych przekonań nie różnicuje na istotnym statystycznie poziomie ogólnego zakresu

samodzielności wychowanków ($\tau = 0,02$; $p = 0,59$). Zarówno w grupie nieletnich dziewcząt ($\tau = 0,07$; $p = 0,18$), jak i chłopców ($\tau = 0,02$; $p = 0,65$) także nie wskazuje się na istotne koincydencje.

Przyjmuje się więc, że poziom demoralizacji w przekonaniach nie odgrywa znaczącej roli w rozwoju samodzielności. Wniosek ten prowadzi do falsyfikacji tej części hipotezy, w której założono, że wraz z natężeniem przekonań antyspołecznych zawęży się ogólny zakres samodzielności nieletnich.

Tabela 4.68. Poziom demoralizacji w przekonaniach a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	8	35	4	47	$\tau = 0,02$ $p = 0,65$
			17,0%	74,5%	8,5%	100,0%	
		średni	35	188	17	240	
			14,6%	78,3%	7,1%	100,0%	
		wysoki	9	38	7	54	
			16,7%	70,4%	13,0%	100,0%	
	ogółem	52	261	28	341		
			15,2%	76,5%	8,2%	100,0%	
	dziewczęta	niski	3	28	1	32	$\tau = 0,07$ $p = 0,18$
			9,4%	87,5%	3,1%	100,0%	
		średni	3	56	9	68	
			4,4%	82,4%	13,2%	100,0%	
wysoki		1	6	1	8		
		12,5%	75,0%	12,5%	100,0%		
ogółem	7	90	11	108			
		6,5%	83,3%	10,2%	100,0%		
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	ogółem	niski	11	63	5	79	$\tau = 0,02$ $p = 0,59$
			13,9%	79,7%	6,3%	100,0%	
		średni	38	244	26	308	
			12,3%	79,2%	8,4%	100,0%	
		wysoki	10	44	8	62	
			16,1%	71,0%	12,9%	100,0%	
ogółem	59	351	39	449			
		13,1%	78,2%	8,7%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że kolejną zmienną nieróżnicującą poziomu natężenia antyspołecznych przekonań jest stopień przejawianej przez wychowanków MOW autonomii ($\tau = -0,02$; $p = 0,69$). Zarówno w grupie nieletnich chłopców, jak i dziewcząt obliczone dla badanych zmiennych wartości współczynników korelacji nie osiągnęły wymaganego poziomu istotności statystycznej (chłopcy – $\tau = -0,03$; $p = 0,51$, dziewczęta – $\tau = -0,00$; $p = 0,97$).

Okazuje się więc, że poziom antyspołecznych przekonań nie odgrywa znaczącej roli w stopniu przejawianej przez wychowanków MOW autonomii. W związku z tym tę część hipotezy, w której przyjęto, że wysokie natężenie przekonań antyspołecznych współwystępuje z niskim stopniem niezależności, należy odrzucić.

Tabela 4.69. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	8	31	8	47	$\tau = -0,03$ $p = 0,51$
			17,0%	66,0%	17,0%	100,0%	
		średni	31	160	41	232	
			13,4%	69,0%	17,7%	100,0%	
		wysoki	8	37	9	54	
			14,8%	68,5%	16,7%	100,0%	
	ogółem	47	228	58	333		
		14,1%	68,5%	17,4%	100,0%		
	dziewczęta	niski	3	27	2	32	$\tau = -0,00$ $p = 0,97$
			9,4%	84,4%	6,3%	100,0%	
		średni	6	57	5	68	
			8,8%	83,8%	7,4%	100,0%	
wysoki		2	3	2	7		
		28,6%	42,9%	28,6%	100,0%		
ogółem	11	87	9	107			
	10,3%	81,3%	8,4%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	ogółem	niski	11	
13,9%	73,4%	12,7%				100,0%	
średni	37	217			46	300	
	12,3%	72,3%			15,3%	100,0%	
wysoki	10	40			11	61	
	16,4%	65,6%			18,0%	100,0%	
ogółem	58	315		67	440		
	13,2%	71,6%		15,2%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zebrane w tabeli 4.70 dane wskazują, że pomiędzy poziomem demoralizacji w przekonaniach a stopniem znajomości potrzeb istnieje istotna, ujemna korelacja ($\tau = -0,02$; $p = 0,01$). Świadczy to o następującej prawidłowości: wysokie natężenie antyspołecznych przekonań współwystępuje z niskim stopniem znajomości własnych potrzeb i odwrotnie. Nie odnotowuje się jednak istotnych korelacji w grupach nieletnich chłopców ($\tau = -0,03$; $p = 0,43$) i dziewcząt ($\tau = -0,04$; $p = 0,28$).

Potwierdziła się w związku z powyższym ta część hipotezy, w której zakładano, dodatni związek pomiędzy natężeniem antyspołecznych przekonań nieletnich a deklarowanym przez nich stopniem świadomości własnych potrzeb.

Tabela 4.70. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień znajomości potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	7	
14,6%	68,8%	16,7%				100,0%	
średni	27	188			24	239	
	11,3%	78,7%			10,0%	100,0%	
wysoki	6	45			3	54	
	11,1%	83,3%			5,6%	100,0%	
ogółem	40	266		35	341		
	11,7%	78,0%		10,3%	100,0%		

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	dziewczęta	niski	0	31	1	32	$\tau = 0,04$ $p = 0,28$
			0,0%	96,9%	3,1%	100,0%	
		średni	1	61	6	68	
			1,5%	89,7%	8,8%	100,0%	
		wysoki	0	7	1	8	
			0,0%	87,5%	12,5%	100,0%	
	ogółem	1	99	8	108		
		0,9%	91,7%	7,4%	100,0%		
	ogółem	niski	7	64	9	80	$\tau = -0,02$ $p = 0,01$
			8,8%	80,0%	11,3%	100,0%	
		średni	28	249	30	307	
			9,1%	81,1%	9,8%	100,0%	
wysoki		6	52	4	62		
		9,7%	83,9%	6,5%	100,0%		
ogółem	41	365	43	449			
	9,1%	81,3%	9,6%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych zawartych w kolejnej tabeli pozwala na stwierdzenie, że pomiędzy poziomem antyspołecznych przekonań nieletnich a stopniem samodzielności w zaspokajaniu potrzeb istnieje istotny statystycznie ujemny związek ($\tau = -0,11$; $p = 0,00$). Uzyskane wartości korelacji wskazują, że wysokiemu natężeniu antyspołecznych przekonań towarzyszy niski stopień samodzielności w odpowiadaniu na odczuwane przez siebie potrzeby. W grupach nieletnich chłopców ($\tau = -0,06$; $p = 0,12$) i dziewcząt ($\tau = -0,13$; $p = 0,06$) żadna z obliczonych korelacji nie osiągnęła wymaganego poziomu istotności statystycznej, a zatem siła związku pomiędzy zmiennymi jest zbyt słaba, aby mogła być znacząca dla przeprowadzonych badań.

Niemniej jednak można przyjąć, że potwierdziła się ta część hipotezy, w której zakładano ujemny związek pomiędzy poziomem demoralizacji wyrażonej w przekonaniach a stopniem samodzielności nieletnich w zaspokajaniu ich potrzeb.

Tabela 4.71. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień zaspokojenia potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	14	20	14	48	$\tau = -0,06$ $p = 0,12$
			29,2%	41,7%	29,2%	100,0%	
		średni	121	77	41	239	
			50,6%	32,2%	17,2%	100,0%	
		wysoki	28	17	9	54	
			51,9%	31,5%	16,7%	100,0%	
	ogółem	163	114	64	341		
		47,8%	33,4%	18,8%	100,0%		
	dziewczęta	niski	7	14	11	32	$\tau = -0,13$ $p = 0,06$
			21,9%	43,8%	34,4%	100,0%	
		średni	14	41	13	68	
			20,6%	60,3%	19,1%	100,0%	
		wysoki	3	3	2	8	
			37,5%	37,5%	25,0%	100,0%	
	ogółem	24	58	26	108		
		22,2%	53,7%	24,1%	100,0%		
	ogółem	niski	21	34	25	80	$\tau = -0,11$ $p = 0,00$
			26,3%	42,5%	31,3%	100,0%	
średni		135	118	54	307		
		44,0%	38,4%	17,6%	100,0%		
wysoki		31	20	11	62		
		50,0%	32,3%	17,7%	100,0%		
ogółem	187	172	90	449			
	41,6%	38,3%	20,0%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie danych informujących o rozkładzie wartości zmiennych i związków pomiędzy poziomem demoralizacji w przekonaniach a stopniem samodzielności nieletnich w określaniu celów (tab. 4.72), pozwala na stwierdzenie, że badane cechy ze sobą nie współwystępują ($\tau = -0,03$; $p = 0,50$). Nie odnotowano znaczących związków wśród chłopców ($\tau = -0,02$; $p = 0,61$) jak i dziewcząt ($\tau = 0,04$; $p = 0,57$).

Oznacza to, że wśród nieletnich natężenie przekonań antyspołecznych nie odgrywa istotnej roli w samodzielnym wyznaczaniu przez nich celów. Należy w związku z tym odrzucić tę część hipotezy, w której zakładano ujemny związek pomiędzy badanymi zmiennymi.

Tabela 4.72. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	9	18	20	47	$\tau = -0,02$ $p = 0,61$
			19,1%	38,3%	42,6%	100,0%	
		średni	67	112	59	238	
			28,2%	47,1%	24,8%	100,0%	
		wysoki	13	20	20	53	
			24,5%	37,7%	37,7%	100,0%	
	ogółem	89	150	99	338		
			26,3%	44,4%	29,3%	100,0%	
	dziewczęta	niski	3	22	6	31	$\tau = 0,04$ $p = 0,57$
			9,7%	71,0%	19,4%	100,0%	
		średni	10	33	25	68	
			14,7%	48,5%	36,8%	100,0%	
wysoki		3	2	3	8		
		37,5%	25,0%	37,5%	100,0%		
ogółem	16	57	34	107			
		15,0%	53,3%	31,8%	100,0%		
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	ogółem	niski	12	40	26	78	$\tau = -0,03$ $p = 0,50$
			15,4%	51,3%	33,3%	100,0%	
		średni	77	145	84	306	
			25,2%	47,4%	27,5%	100,0%	
		wysoki	16	22	23	61	
			26,2%	36,1%	37,7%	100,0%	
ogółem	105	207	133	445			
		23,6%	46,5%	29,9%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny danych zawartych w kolejnej tabeli wskazuje, że pomiędzy natężeniem przekonań antyspołecznych a stopniem samodzielności w planowaniu istnieje istotna statystycznie, ujemna korelacja ($\tau = -0,13$; $p < 0,00$). Można zatem przyjąć, że niski poziom antyspołecznych przekonań towarzyszy wysokiemu poziomowi samodzielności w wyznaczaniu kolejnych kroków do osiągnięcia celu. Opisana prawidłowość zachodzi w grupie chłopców ($\tau = -0,10$; $p = 0,01$), ale już nie wśród dziewcząt ($\tau = -0,08$; $p = 0,26$).

Przyjęty w części metodologicznej ujemny związek pomiędzy zmiennymi potwierdził się.

Tabela 4.73. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	7	27	14	48	$\tau = -0,10$ $p = 0,01$
			14,6%	56,3%	29,2%	100,0%	
		średni	45	180	14	239	
			18,8%	75,3%	5,9%	100,0%	
		wysoki	11	41	2	54	
			20,4%	75,9%	3,7%	100,0%	
	ogółem	63	248	30	341		
		18,5%	72,7%	8,8%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	18	13	32	$\tau = -0,08$ $p = 0,26$
			3,1%	56,3%	40,6%	100,0%	
		średni	2	47	19	68	
			2,9%	69,1%	27,9%	100,0%	
wysoki		0	6	2	8		
		0,0%	75,0%	25,0%	100,0%		
ogółem	3	71	34	108			
	2,8%	65,7%	31,5%	100,0%			

POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			ogółem	niski	8	45	
10,0%	56,3%	33,8%			100,0%		
średni	47	227		33	307		
	15,3%	73,9%		10,7%	100,0%		
wysoki	11	47		4	62		
	17,7%	75,8%		6,5%	100,0%		
ogółem	66	319	64	449			
	14,7%	71,0%	14,3%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zebranych danych wskazuje, że poziom demoralizacji wyrażony w antyspołecznych przekonaniach wychowanków nie wykazuje istotnego statystycznie związku ze stopniem samodzielności w podejmowanych przez nich działaniach ($\tau = -0,01$; $p = 0,75$). Nie zachodzą także znaczące związki pomiędzy zmiennymi w grupie nieletnich chłopców ($\tau = -0,04$; $p = 0,29$), jak i dziewcząt ($\tau = 0,09$; $p = 0,14$).

Można zatem przyjąć, że natężenie przekonań antyspołecznych nie ma znaczenia w samodzielnym działaniu. Falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której przyjęto, że wyższemu poziomowi demoralizacji wyrażanej w antyspołecznych przekonaniach towarzyszy mniejsza zdolność do samodzielnego działania.

Tabela 4.74. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć

POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			chłopcy	niski	4	36	
8,3%	75,0%	16,7%			100,0%		
średni	42	160		38	240		
	17,5%	66,7%		15,8%	100,0%		
wysoki	11	34		9	54		
	20,4%	63,0%		16,7%	100,0%		
ogółem	57	230	55	342			
	16,7%	67,3%	16,1%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	dziewczęta	niski	5	24	3	32	$\tau = 0,09$ $p = 0,14$
			15,6%	75,0%	9,4%	100,0%	
		średni	9	48	11	68	
			13,2%	70,6%	16,2%	100,0%	
		wysoki	0	6	2	8	
			0,0%	75,0%	25,0%	100,0%	
	ogółem	14	78	16	108		
		13,0%	72,2%	14,8%	100,0%		
	ogółem	niski	9	60	11	80	$\tau = -0,01$ $p = 0,75$
			11,3%	75,0%	13,8%	100,0%	
		średni	51	208	49	308	
			16,6%	67,5%	15,9%	100,0%	
wysoki		11	40	11	62		
		17,7%	64,5%	17,7%	100,0%		
ogółem	71	308	71	450			
	15,8%	68,4%	15,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku przeprowadzonych badań dowiedziono, że poziom internalizacji przekonań antyspołecznych wśród wychowanków MOW, współwystępuje z ich stopniem samodzielności w refleksji nad podejmowanym działaniem ($\tau = -0,12$; $p < 0,00$). Związek ten wskazuje na następującą prawidłowość: wysokiemu natężeniu antyspołecznych przekonań towarzyszy niska samodzielność wyrażana w refleksji nad podejmowanym działaniem. Taka sama tendencja zachodzi zarówno u dziewcząt ($\tau = -0,20$; $p = 0,01$), jak i u chłopców ($\tau = -0,12$; $p < 0,00$).

W związku z powyższym należy uznać, że potwierdziła się hipoteza, w której przyjęto ujemny związek pomiędzy zmiennymi.

Tabela 4.75. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	3	29	13	45	$\tau = -0,12$ $p < 0,00$
			6,7%	64,4%	28,9%	100,0%	
		średni	13	182	33	228	
			5,7%	79,8%	14,5%	100,0%	
		wysoki	8	42	2	52	
			15,4%	80,8%	3,8%	100,0%	
	ogółem	24	253	48	325		
		7,4%	77,8%	14,8%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	23	7	31	$\tau = -0,20$ $p = 0,00$
			3,2%	74,2%	22,6%	100,0%	
		średni	2	51	15	68	
			2,9%	75,0%	22,1%	100,0%	
		wysoki	1	7	0	8	
			12,5%	87,5%	0,0%	100,0%	
	ogółem	4	81	22	107		
		3,7%	75,7%	20,6%	100,0%		
	ogółem	niski	4	52	20	76	$\tau = -0,11$ $p < 0,00$
			5,3%	68,4%	26,3%	100,0%	
średni		15	233	48	296		
		5,1%	78,7%	16,2%	100,0%		
wysoki		9	49	2	60		
		15,0%	81,7%	3,3%	100,0%		
ogółem	28	334	70	432			
	6,5%	77,3%	16,2%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych dotycząca poziomu demoralizacji nieletnich i stopnia odpowiedzialności wychowanków za podejmowane działanie wskazuje na ich istotny statystycznie, ujemny związek ($\tau = -0,08$; $p = 0,00$). Należy uznać, że wysokie natężenie antyspołecznych przekonań współwystępuje z małą odpowiedzialnością za

podejmowane postępowanie. Prawidłowości te można odnieść do dziewcząt ($\tau = -0,23$; $p < 0,00$), jak i chłopców ($\tau = -0,16$; $p = 0,00$).

Przyjmuje się, że sformułowana dla tej części analiz hipoteza potwierdziła się.

Tabela 4.76. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji	
			niski	średni	wysoki	ogółem		
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	5	33	6	44	$\tau = -0,16$ $p = 0,00$	
			11,4%	75,0%	13,6%	100,0%		
		średni	31	180	13	224		
			13,8%	80,4%	5,8%	100,0%		
		wysoki	6	43	3	52		
			11,5%	82,7%	5,8%	100,0%		
	ogółem	42	256	22	320			
		13,1%	80,0%	6,9%	100,0%			
	dziewczęta	niski	2	20	8	30		$\tau = -0,23$ $p < 0,00$
			6,7%	66,7%	26,7%	100,0%		
		średni	10	53	4	67		
			14,9%	79,1%	6,0%	100,0%		
wysoki		4	4	0	8			
		50,0%	50,0%	0,0%	100,0%			
ogółem	16	77	12	105				
	15,2%	73,3%	11,4%	100,0%				
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	ogółem	niski	7	53	14	74	$\tau = -0,08$ $p = 0,00$	
			9,5%	71,6%	18,9%	100,0%		
		średni	41	233	17	291		
			14,1%	80,1%	5,8%	100,0%		
		wysoki	10	47	3	60		
			16,7%	78,3%	5,0%	100,0%		
ogółem	58	333	34	425				
	13,6%	78,4%	8,0%	100,0%				

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład dwuzmiennej w tabeli 4.77 pozwala na stwierdzenie, że pomiędzy poziomem negatywnych przekonań o ludziach i świecie a siłą motywacji do samodzielnej aktywności istnieje istotna statystycznie, ujemna korelacja ($\tau = -0,09$; $p = 0,01$). Przyjmuje się na tej podstawie, że wysokiemu natężeniu antyspołecznych przekonań towarzyszy niska siła motywacji do realizowania samodzielnych działań. Nie odnotowuje się natomiast istotnych związków w grupach dziewcząt ($\tau = -0,11$; $p = 0,12$), jak i chłopców ($\tau = -0,04$; $p = 0,26$).

Reasumując, potwierdziła się ostatnia część ze sformułowanej hipotezy na temat związku demoralizacji wyrażanej w antyspołecznych przekonaniach i siły motywacji do samodzielności.

Tabela 4.77. Poziom demoralizacji w przekonaniach a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	chłopcy	niski	8	34	6	48	$\tau = -0,04$ $p = 0,26$
			16,7%	70,8%	12,5%	100,0%	
		średni	63	144	33	240	
			26,3%	60,0%	13,8%	100,0%	
		wysoki	15	33	6	54	
			27,8%	61,1%	11,1%	100,0%	
	ogółem	86	211	45	342		
		25,1%	61,7%	13,2%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	21	11	32	$\tau = -0,11$ $p = 0,12$
			0,0%	65,6%	34,4%	100,0%	
		średni	7	42	19	68	
			10,3%	61,8%	27,9%	100,0%	
wysoki		2	4	2	8		
		25,0%	50,0%	25,0%	100,0%		
ogółem	9	67	32	108			
	8,3%	62,0%	29,6%	100,0%			

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
			POZIOM DEMORALIZACJI W PRZEKONANIACH	ogółem	niski	8	
10,0%	68,8%	21,3%				100,0%	
średni	70	186			52	308	
	22,7%	60,4%			16,9%	100,0%	
wysoki	17	37			8	62	
	27,4%	59,7%			12,9%	100,0%	
ogółem	95	278		77	450		
	21,1%	61,8%		17,1%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

4.6.2. Poziom nasilenia zachowań antyspołecznych a samodzielność nieletnich z MOW

Niezależnie od płci, wśród wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych dominują osoby z wysokim poziomem demoralizacji w zachowaniu (niski – 12,7%; wysoki – 17,7%). Rozkład wartości zmiennych i otrzymane współczynniki korelacji wskazują na brak istotnych statystycznie różnic pod względem badanej cechy pomiędzy chłopcami a dziewczętami ($\chi^2 = 2,34$; $df = 2$; $p = 0,31$; $C = 0,07$). W związku z powyższym należy przyjąć wniosek, że płeć wychowanków nie różnicuje poziomu demoralizacji w demonstrowanym przez nich antyspołecznym zachowaniu.

Tabela 4.78. Zróżnicowanie poziomu demoralizacji w zachowaniach wychowanków ze względu na ich płeć

Płeć	POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH			
	niski	średni	wysoki	ogółem
chłopcy	48	240	66	354
	13,6%	67,8%	18,6%	100,0%
dziewczęta	11	83	16	110
	10,0%	75,5%	14,5%	100,0%
ogółem	59	323	82	464
	12,7%	69,6%	17,7%	100,0%
Test statystyczny	$\chi^2 = 2,34; df = 2; p = 0,31; C = 0,07$			

Legenda: χ^2 – test istotności statystycznej; df – liczba stopni swobody; p – poziom istotności statystycznej; C – współczynnik kontyngencji Pearsona.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych z tabeli 4.79 wskazuje, że pomiędzy poziomem demoralizacji w zachowaniu a zakresem samodzielności wychowanków w MOW istnieje istotny statystycznie związek ($\tau = 0,06; p = 0,05$). W rezultacie pozwala to na sformułowanie interesującego z poznawczego punktu widzenia wniosku: wysokiemu poziomowi demoralizacji w zachowaniu nieletnich, towarzyszy szeroki zakres ich samodzielności w MOW. Prawidłowość ta odnosi się także do grupy chłopców ($\tau = 0,07; p = 0,05$), podczas gdy wśród dziewcząt otrzymane współczynniki korelacji nie osiągnęły wymaganego poziomu istotności statystycznej ($\tau = 0,06; p = 0,26$).

Przyjmuje się więc, że falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której zakładano, że wysoki poziom nasilenia antyspołecznych zachowań wychowanków, współwystępuje z wąskim zakresem ich samodzielności w MOW.

Tabela 4.79. Poziom demoralizacji w zachowaniach a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI W MOW				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	12	29	6	47	$\tau = 0,07$ $p = 0,05$
			25,5%	61,7%	12,8%	100,0%	
		średni	27	179	32	238	
			11,3%	75,2%	13,4%	100,0%	
		wysoki	12	47	6	65	
			18,5%	72,3%	9,2%	100,0%	
	ogółem	51	255	44	350		
			14,6%	72,9%	12,6%	100,0%	
	dziewczęta	niski	3	7	0	10	$\tau = 0,06$ $p = 0,26$
			30,0%	70,0%	0,0%	100,0%	
		średni	3	65	12	80	
			3,8%	81,3%	15,0%	100,0%	
		wysoki	1	12	1	14	
			7,1%	85,7%	7,1%	100,0%	
	ogółem	7	84	13	104		
			6,7%	80,8%	12,5%	100,0%	
ogółem	niski	15	36	6	57	$\tau = 0,06$ $p = 0,05$	
		26,3%	63,2%	10,5%	100,0%		
	średni	30	244	44	318		
		9,4%	76,7%	13,8%	100,0%		
	wysoki	13	59	7	79		
		16,5%	74,7%	8,9%	100,0%		
ogółem	58	339	57	454			
		12,8%	74,7%	12,6%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład empiryczny dwuzmiennych, zawarty w kolejnej tabeli, wskazuje na brak istotnego zróżnicowania pomiędzy badanymi cechami. Poziom demoralizacji w zachowaniu nieletnich nie ma związku z zakresem samodzielności wychowanków poza placówką ($\tau = 0,03$; $p = 0,46$). Nie odnotowuje się także istotnych różnic w grupie dziewcząt ($\tau = -0,05$; $p = 0,34$), jak i chłopców ($\tau = 0,05$; $p = 0,23$). Można zatem przyjąć, że poziom demoralizacji nieletnich, wyrażany w podejmowanych przez nich

antyspołecznych zachowaniach, nie odgrywa znaczącej roli w samodzielności wychowanków poza placówką resocjalizacyjną. W związku z tym odrzuca się kolejną część hipotezy, w której zakładano, że wysokiemu natężeniu zachowań antyspołecznych towarzyszy wąski zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem.

Tabela 4.80. Poziom demoralizacji w zachowaniach a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	ZAKRES SAMODZIELNOŚCI POZA OŚRODKIEM				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	11	25	7	43	$\tau = 0,05$ $p = 0,23$
			25,6%	58,1%	16,3%	100,0%	
		średni	28	173	25	226	
			12,4%	76,5%	11,1%	100,0%	
		wysoki	8	41	11	60	
			13,3%	68,3%	18,3%	100,0%	
	ogółem	47	239	43	329		
		14,3%	72,6%	13,1%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	7	2	9	$\tau = -0,05$ $p = 0,34$
			0,0%	77,8%	22,2%	100,0%	
		średni	4	66	9	79	
			5,1%	83,5%	11,4%	100,0%	
wysoki		2	10	2	14		
		14,3%	71,4%	14,3%	100,0%		
ogółem	6	83	13	102			
	5,9%	81,4%	12,7%	100,0%			
ogółem	niski	11	32	9	52	$\tau = 0,03$ $p = 0,46$	
		21,2%	61,5%	17,3%	100,0%		
	średni	32	239	34	305		
		10,5%	78,4%	11,1%	100,0%		
	wysoki	10	51	13	74		
		13,5%	68,9%	17,6%	100,0%		
ogółem	53	322	56	431			
	12,3%	74,7%	13,0%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Brak istotnych związków pomiędzy zmiennymi prezentuje także tabela 4.81. Okazuje się, że poziom demoralizacji w zachowaniu wychowanków MOW, także nie

wykazuje związek z ogólnym zakresem ich samodzielności ($\tau = -0,02$; $p = 0,61$). Nie odnotowano także znaczących związków pomiędzy wartościami zmiennych w grupie wychowanek ($\tau = -0,03$; $p = 0,61$), jak i chłopców ($\tau = -0,01$; $p = 0,78$).

Można zatem przyjąć, że w ogólnym zakresie deklarowanej przez nieletnich samodzielności poziom antyspołecznych zachowań nie odgrywa znaczącej roli. Falsyfikacji uległa zatem kolejna część hipotezy, w której przyjęto, że poziom antyspołecznych zachowań wśród nieletnich współwystępuje z ich ogólnym zakresem samodzielności.

Tabela 4.81. Poziom demoralizacji w zachowaniach a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	8	34	6	48	$\tau = -0,01$ $p = 0,78$
			16,7%	70,8%	12,5%	100,0%	
		średni	37	184	18	239	
			15,5%	77,0%	7,5%	100,0%	
		wysoki	10	51	5	66	
			15,2%	77,3%	7,6%	100,0%	
	ogółem	55	269	29	353		
		15,6%	76,2%	8,2%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	11	0	11	$\tau = -0,03$ $p = 0,61$
			0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
		średni	4	70	9	83	
			4,8%	84,3%	10,8%	100,0%	
wysoki		3	11	2	16		
		18,8%	68,8%	12,5%	100,0%		
ogółem	7	92	11	110			
	6,4%	83,6%	10,0%	100,0%			

POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	Płeć	Poziom	OGÓLNY ZAKRES SAMODZIELNOŚCI				Współczynnik korelacji
			wąski	umiarkowany	szeroki	ogółem	
			ogółem	niski	8	45	
13,6%	76,3%	10,2%			100,0%		
średni	41	254		27	322		
	12,7%	78,9%		8,4%	100,0%		
wysoki	13	62		7	82		
	15,9%	75,6%		8,5%	100,0%		
ogółem	62	361	40	463			
	13,4%	78,0%	8,6%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone korelacje poziomu nasilenia zachowań antyspołecznych ze stopniem posiadanej przez badaną młodzież autonomii wskazują na brak pomiędzy tymi zmiennymi istotnego statystycznie związku ($\tau = -0,01$; $p = 0,76$). Znaczących koincydencji nie odnotowuje się w grupie dziewcząt ($\tau = -0,01$; $p = 0,91$) i chłopców ($\tau = 0,01$; $p = 0,82$). W świetle uzyskanych danych przyjmuje się, że podejmowane przez nieletnich antyspołeczne zachowania nie odgrywają znaczącej roli w natężeniu deklarowanej przez nich autonomii w MOW. Z tego względu należy odrzucić tę część hipotezy, w której założono, że wysoki poziom zachowań antyspołecznych współwystępuje z niskim stopniem niezależności.

Tabela 4.82. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć

POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			chłopcy	niski	7	28	
14,9%	59,6%	25,5%			100,0%		
średni	37	159		37	233		
	15,9%	68,2%		15,9%	100,0%		
wysoki	6	49		9	64		
	9,4%	76,6%		14,1%	100,0%		
ogółem	50	236	58	344			
	14,5%	68,6%	16,9%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ AUTONOMII				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	dziewczęta	niski	1	8	2	11	$\tau = -0,01$ $p = 0,91$
			9,1%	72,7%	18,2%	100,0%	
		średni	9	68	5	82	
			11,0%	82,9%	6,1%	100,0%	
		wysoki	2	12	2	16	
			12,5%	75,0%	12,5%	100,0%	
	ogółem	12	88	9	109		
		11,0%	80,7%	8,3%	100,0%		
	ogółem	niski	8	36	14	58	$\tau = -0,01$ $p = 0,76$
			13,8%	62,1%	24,1%	100,0%	
		średni	46	227	42	315	
			14,6%	72,1%	13,3%	100,0%	
wysoki		8	61	11	80		
		10,0%	76,3%	13,8%	100,0%		
ogółem	62	324	67	453			
	13,7%	71,5%	14,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy kolejnych korelacji wynika, że wysoki poziom nasilenia zachowań antyspołecznych współwystępuje z wysokim stopniem znajomości potrzeb przez wychowanków ($\tau = 0,04$; $p = 0,01$). Opisana prawidłowość ujawniła się w grupie chłopców ($\tau = 0,05$; $p = 0,02$), natomiast wśród dziewcząt nie odnotowuje się istotnych związków pomiędzy zmiennymi ($\tau = 0,04$; $p = 0,27$).

Kolejna część przyjętej w części metodologicznej hipotezy została odrzucona. Przeprowadzone badania dowiodły, że choć istnieje pomiędzy badanymi zmiennymi związek, to jednak przyjmuje on inny kierunek. Błędne jest zatem założenie, że wysokiemu nasileniu zachowań antyspołecznych wychowanków MOW towarzyszy niski stopień ich samodzielności w rozpoznawaniu własnych potrzeb.

Tabela 4.83. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZNAJOMOŚCI POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	12	33	3	48	$\tau = 0,05$ $p = 0,02$
			25,0%	68,8%	6,3%	100,0%	
		średni	22	190	27	239	
			9,2%	79,5%	11,3%	100,0%	
		wysoki	8	51	6	65	
			12,3%	78,5%	9,2%	100,0%	
	ogółem	42	274	36	352		
			11,9%	77,8%	10,2%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	10	0	11	$\tau = 0,04$ $p = 0,27$
			9,1%	90,9%	0,0%	100,0%	
		średni	0	76	7	83	
			0,0%	91,6%	8,4%	100,0%	
		wysoki	0	15	1	16	
			0,0%	93,8%	6,3%	100,0%	
	ogółem	1	101	8	110		
			0,9%	91,8%	7,3%	100,0%	
	ogółem	niski	13	43	3	59	$\tau = 0,04$ $p = 0,01$
			22,0%	72,9%	5,1%	100,0%	
średni		22	266	34	322		
		6,8%	82,6%	10,6%	100,0%		
wysoki		8	66	7	81		
		9,9%	81,5%	8,6%	100,0%		
ogółem	43	375	44	462			
		9,3%	81,2%	9,5%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku przeprowadzonych badań dowiedziono, że poziom demoralizacji w zachowaniu nieletnich nie wykazuje na istotnym statystycznie poziomie związku ze stopniem samodzielności w zaspokajaniu odczuwanych przez nich potrzeb ($\tau = 0,04$; $p = 0,23$). Znaczących różnic nie odnotowuje się zarówno wśród dziewcząt ($\tau = 0,10$; $p = 0,13$), jak i chłopców ($\tau = 0,03$; $p = 0,49$). Okazuje się więc, że poziom podejmowanych przez wychowanków antyspołecznych zachowań nie ma większego

znaczenia w samodzielnym zaspokajaniu przez nich potrzeb. Przyjęte założenie o współwystępowaniu wysokiego poziomu nasileniem zachowań antyspołecznych z niskim stopniem samodzielności w zaspokajaniu potrzeb okazuje się nieprawdziwe, dlatego tak sformułowaną część hipotezy należy odrzucić.

Tabela 4.84. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	27	12	9	48	$\tau = 0,03$ $p = 0,49$
			56,3%	25,0%	18,8%	100,0%	
		średni	111	80	48	239	
			46,4%	33,5%	20,1%	100,0%	
		wysoki	28	26	11	65	
			43,1%	40,0%	16,9%	100,0%	
	ogółem	166	118	68	352		
		47,2%	33,5%	19,3%	100,0%		
	dziewczęta	niski	2	6	3	11	$\tau = 0,10$ $p = 0,13$
			18,2%	54,5%	27,3%	100,0%	
		średni	21	42	20	83	
			25,3%	50,6%	24,1%	100,0%	
		wysoki	1	10	5	16	
			6,3%	62,5%	31,3%	100,0%	
	ogółem	24	58	28	110		
		21,8%	52,7%	25,5%	100,0%		
	ogółem	niski	29	18	12	59	$\tau = 0,04$ $p = 0,23$
			49,2%	30,5%	20,3%	100,0%	
średni		132	122	68	322		
		41,0%	37,9%	21,1%	100,0%		
wysoki		29	36	16	81		
		35,8%	44,4%	19,8%	100,0%		
ogółem	190	176	96	462			
	41,1%	38,1%	20,8%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy rozkładu danych i otrzymanych współczynników korelacji zawartych w tabeli 4.85 wynika, że pomiędzy nasileniem zachowań antyspołecznych

a samodzielnością w wyznaczaniu celów istnieje istotny statystycznie, dodatni związek ($\tau = 0,07$; $p = 0,05$). Świadczy to o tym, że wysoki poziom demoralizacji w zachowaniu nieletnich współwystępuje z wysokim stopniem samodzielności w wyznaczaniu celów do osiągnięcia i odwrotnie. Tendencję tę odnieść można do grupy chłopców ($\tau = 0,09$; $p = 0,03$), natomiast nie wskazuje się znaczących korelacji wśród wychowanek MOW, ponieważ otrzymane dla tej grupy wartości nie osiągnęły wystarczającego poziomu istotności statystycznej ($\tau = 0,07$; $p = 0,25$).

Falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której zakładano, że wysokiemu natężeniu zachowań antyspołecznych towarzyszy niski stopień samodzielności w określaniu własnych celów.

Tabela 4.85. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanek MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	14	21	13	48	$\tau = 0,09$ $p = 0,03$
			29,2%	43,8%	27,1%	100,0%	
		średni	65	106	67	238	
			27,3%	44,5%	28,2%	100,0%	
		wysoki	13	28	22	63	
			20,6%	44,4%	34,9%	100,0%	
	ogółem	92	155	102	349		
		26,4%	44,4%	29,2%	100,0%		
	dziewczęta	niski	1	9	1	11	$\tau = 0,07$ $p = 0,25$
			9,1%	81,8%	9,1%	100,0%	
		średni	13	42	27	82	
			15,9%	51,2%	32,9%	100,0%	
wysoki		2	8	6	16		
		12,5%	50,0%	37,5%	100,0%		
ogółem	16	59	34	109			
	14,7%	54,1%	31,2%	100,0%			

POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W OKREŚLANIU WŁASNYCH CELÓW				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			ogółem	niski	15	30	
25,4%	50,8%	23,7%			100,0%		
średni	78	148		94	320		
	24,4%	46,3%		29,4%	100,0%		
wysoki	15	36		28	79		
	19,0%	45,6%		35,4%	100,0%		
ogółem	108	214	136	458			
	23,6%	46,7%	29,7%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy danych zebranych w tabeli 4.86 można sformułować następujący wniosek: poziom demoralizacji w zachowaniu nieletnich nie odgrywa znaczącej roli w samodzielnym planowaniu. Otrzymane współczynniki korelacji pomiędzy badanymi zmiennymi wykluczają istotne statystycznie zależności ($\tau = -0,02$; $p = 0,52$). Nie odnotowuje się też znaczących związków wśród dziewcząt ($\tau = -0,03$; $p = 0,65$), jak i chłopców ($\tau = -0,01$; $p = 0,69$). Nie potwierdziła się ta część hipotezy, w której przyjęto, że wysokiemu nasileniu zachowań antyspołecznych wśród wychowanków MOW, towarzyszy niski stopień ich samodzielności w planowaniu.

Tabela 4.86. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć

POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
			chłopcy	niski	13	30	
27,1%	62,5%	10,4%			100,0%		
średni	37	179		23	239		
	15,5%	74,9%		9,6%	100,0%		
wysoki	14	49		2	65		
	21,5%	75,4%		3,1%	100,0%		
ogółem	64	258	30	352			
	18,2%	73,3%	8,5%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W PLANOWANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	dziewczęta	niski	0	7	4	11	$\tau = -0,03$ $p = 0,65$
			0,0%	63,6%	36,4%	100,0%	
		średni	2	55	26	83	
			2,4%	66,3%	31,3%	100,0%	
		wysoki	1	10	5	16	
			6,3%	62,5%	31,3%	100,0%	
	ogółem	3	72	35	110		
		2,7%	65,5%	31,8%	100,0%		
	ogółem	niski	13	37	9	59	$\tau = -0,02$ $p = 0,52$
			22,0%	62,7%	15,3%	100,0%	
		średni	39	234	49	322	
			12,1%	72,7%	15,2%	100,0%	
		wysoki	15	59	7	81	
			18,5%	72,8%	8,6%	100,0%	
ogółem	67	330	65	462			
	14,5%	71,4%	14,1%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład wartości zmiennych i współczynniki korelacji zawarte w kolejnej tabeli wskazują na istotny statystycznie związek poziomu nasilenia zachowań antyspołecznych wśród nieletnich ze stopniem ich samodzielności w działaniu ($\tau = 0,02$; $p = 0,00$). Prowadzi to do następującego wniosku: wysokie nasilenie zachowań demoralizujących wśród nieletnich współwystępuje z wysokim stopniem ich samodzielności w działaniu. Opisana zależność odnosi się do grupy dziewcząt ($\tau = 0,10$; $p = 0,06$), natomiast brakuje istotnych związków pomiędzy badanymi cechami wśród chłopców. W związku z powyższym należy odrzucić tę część hipotezy, w której zakładano, że wysokie nasilenie zachowań antyspołecznych współwystępuje z niskim stopniem samodzielności w działaniu.

Tabela 4.87. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W DZIAŁANIU				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	7	33	8	48	$\tau = 0,00$ $p = 0,97$
			14,6%	68,8%	16,7%	100,0%	
		średni	43	159	38	240	
			17,9%	66,3%	15,8%	100,0%	
		wysoki	10	45	11	66	
			15,2%	68,2%	16,7%	100,0%	
	ogółem	60	237	57	354		
		16,9%	66,9%	16,1%	100,0%		
	dziewczęta	niski	2	8	1	11	$\tau = 0,10$ $p = 0,06$
			18,2%	72,7%	9,1%	100,0%	
		średni	12	58	13	83	
			14,5%	69,9%	15,7%	100,0%	
		wysoki	0	12	4	16	
			0,0%	75,0%	25,0%	100,0%	
	ogółem	14	78	18	110		
		12,7%	70,9%	16,4%	100,0%		
	ogółem	niski	9	41	9	59	$\tau = 0,02$ $p = 0,00$
			15,3%	69,5%	15,3%	100,0%	
średni		55	217	51	323		
		17,0%	67,2%	15,8%	100,0%		
wysoki		10	57	15	82		
		12,2%	69,5%	18,3%	100,0%		
ogółem	74	315	75	464			
	15,9%	67,9%	16,2%	100,0%			

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania wskazują na słabą, lecz istotną statystycznie, ujemną korelację pomiędzy poziomem demoralizacji w zachowaniu nieletnich dziewcząt a stopniem ich samodzielności w refleksji nad podejmowanym przez nie działaniem ($\tau = -0,19$; $p = 0,01$). Na tej podstawie można przyjąć, że wysokie natężenie zachowań antyspołecznych wśród wychowanek współwystępuje z niskim poziomem ich refleksji nad podejmowanymi aktywnościami. Nie odnotowuje się natomiast istotnych

statystycznie związków w ogólnej badanej populacji wychowanków MOW ($\tau = -0,01$; $p = 0,76$), jak i chłopców ($\tau = 0,01$; $p = 0,80$). Należy w związku z powyższym uznać, że falsyfikacji uległa ta część hipotezy, w której zakładano współwystępowanie wysokiego poziomu demoralizacji w zachowaniu nieletnich z niskim stopniem ich samodzielności w refleksji nad podejmowanymi aktywnościami. Należy jednak pamiętać, że wśród nieletnich dziewcząt sformułowana teza znalazła swoje uzasadnienie.

Tabela 4.88. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI W REFLEKSJI NAD PODEJMOWANYM DZIAŁANIEM				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	6	31	7	44	$\tau = 0,01$ $p = 0,80$
			13,6%	70,5%	15,9%	100,0%	
		średni	14	179	33	226	
			6,2%	79,2%	14,6%	100,0%	
		wysoki	5	50	9	64	
			7,8%	78,1%	14,1%	100,0%	
		ogółem	25	260	49	334	
			7,5%	77,8%	14,7%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	5	5	11	$\tau = -0,19$ $p = 0,01$
			9,1%	45,5%	45,5%	100,0%	
		średni	2	65	15	82	
			2,4%	79,3%	18,3%	100,0%	
		wysoki	1	12	3	16	
			6,3%	75,0%	18,8%	100,0%	
		ogółem	4	82	23	109	
			3,7%	75,2%	21,1%	100,0%	
	ogółem	niski	7	36	12	55	$\tau = -0,01$ $p = 0,76$
			12,7%	65,5%	21,8%	100,0%	
średni		16	244	48	308		
		5,2%	79,2%	15,6%	100,0%		
wysoki		6	62	12	80		
		7,5%	77,5%	15,0%	100,0%		
ogółem		29	342	72	443		
		6,5%	77,2%	16,3%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

W świetle uzyskanych danych i przeprowadzonych analiz wskazuje się, że w grupie nieletnich chłopców i dziewcząt z MOW poziom demoralizacji w zachowaniu współwystępuje na poziomie istotnym statystycznie ze stopniem odpowiedzialności za podejmowane przez nieletnich działania (chłopcy – $\tau = -0,02$; $p = 0,00$; dziewczęta – $\tau = -0,06$; $p = 0,00$). Przyjmuje się zatem w tych grupach następującą prawidłowość: wysoki poziom demoralizacji w zachowaniu wychowanków, współwystępuje z niskim stopniem odpowiedzialności za podejmowane przez nich działania. Nie można jednak odnieść opisanej zależności do całej badanej populacji. Wartość współczynników korelacji nie osiągnęła tam wymaganego poziomu istotności statystycznej ($\tau = -0,03$; $p = 0,26$). Reasumując, można przyjąć, że falsyfikacji uległa część hipotezy, w której zakładano, że wysokie nasilenie zachowań antyspołecznych współwystępuje z niskim stopniem odpowiedzialności nieletnich za swoje czyny. Sformułowana hipoteza okazała się jednak prawdziwa zarówno dla grupy nieletnich chłopców, jak i dziewcząt.

Tabela 4.89. Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działania ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	5	32	6	43	$\tau = -0,02$ $p = 0,00$
			11,6%	74,4%	14,0%	100,0%	
		średni	30	181	13	224	
			13,4%	80,8%	5,8%	100,0%	
		wysoki	8	51	4	63	
			12,7%	81,0%	6,3%	100,0%	
	ogółem	43	264	23	330		
		13,0%	80,0%	7,0%	100,0%		
	dziewczęta	niski	0	8	3	11	$\tau = -0,06$ $p = 0,00$
			0,0%	72,7%	27,3%	100,0%	
		średni	13	62	6	81	
			16,0%	76,5%	7,4%	100,0%	
wysoki		3	9	3	15		
		20,0%	60,0%	20,0%	100,0%		
ogółem	16	79	12	107			
	15,0%	73,8%	11,2%	100,0%			

	Płeć	Poziom	STOPIEŃ ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA PODEJMOWANE DZIAŁANIE				Współczynnik korelacji
			niski	średni	wysoki	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	ogółem	niski	5	40	9	54	$\tau = -0,03$ $p = 0,26$
			9,3%	74,1%	16,7%	100,0%	
		średni	43	243	19	305	
			14,1%	79,7%	6,2%	100,0%	
		wysoki	11	60	7	78	
			14,1%	76,9%	9,0%	100,0%	
		ogółem	59	343	35	437	
			13,5%	78,5%	8,0%	100,0%	

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że pomiędzy nasileniem zachowań antyspołecznych chłopców z MOW a siłą ich motywacji do samodzielnej aktywności występuje istotny statystycznie związek ($\tau = 0,09$; $p = 0,02$). Dodatnia korelacja pomiędzy zmiennymi pozwala na sformułowanie następującego wniosku: wysoki poziom demoralizacji w zachowaniu nieletnich chłopców współwystępuje z wysoką siłą motywacji do samodzielnego podejmowania różnych aktywności. Nie odnotowuje się natomiast istotnych związków pomiędzy badanymi cechami w całej badanej populacji niedostosowanych społecznie ($\tau = 0,04$; $p = 0,24$), jak i wśród samych dziewcząt ($\tau = -0,08$; $p = 0,21$). Falsyfikacji uległa zatem ta część hipotezy, w której zakładano związek pomiędzy wysokim nasileniem zachowań antyspołecznych a słabą siłą motywacji do samodzielnych aktywności. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że sformułowana teza znajduje swoje uzasadnienie w grupie nieletnich chłopców.

Tabela 4.90. Poziom demoralizacji w zachowaniach a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć

	Płeć	Poziom	SIŁA MOTYWACJI DO SAMODZIELNEJ AKTYWNOŚCI				Współczynnik korelacji
			niska	średnia	wysoka	ogółem	
POZIOM DEMORALIZACJI W ZACHOWANIACH	chłopcy	niski	16	31	1	48	$\tau = 0,09$ $p = 0,02$
			33,3%	64,6%	2,1%	100,0%	
		średni	58	149	33	240	
			24,2%	62,1%	13,8%	100,0%	
		wysoki	16	38	12	66	
			24,2%	57,6%	18,2%	100,0%	
	ogółem	90	218	46	354		
			25,4%	61,6%	13,0%	100,0%	
	dziewczęta	niski	1	8	2	11	$\tau = -0,08$ $p = 0,21$
			9,1%	72,7%	18,2%	100,0%	
		średni	5	49	29	83	
			6,0%	59,0%	34,9%	100,0%	
		wysoki	4	10	2	16	
			25,0%	62,5%	12,5%	100,0%	
	ogółem	10	67	33	110		
			9,1%	60,9%	30,0%	100,0%	
	ogółem	niski	17	39	3	59	$\tau = 0,04$ $p = 0,24$
			28,8%	66,1%	5,1%	100,0%	
średni		63	198	62	323		
		19,5%	61,3%	19,2%	100,0%		
wysoki		20	48	14	82		
		24,4%	58,5%	17,1%	100,0%		
ogółem	100	285	79	464			
		21,6%	61,4%	17,0%	100,0%		

Legenda: p – poziom istotności statystycznej, τ – miara związku pomiędzy zmiennymi.

Źródło: opracowanie własne.

4.6.3. Interpretacja i dyskusja nad wynikami dotyczącymi związku demoralizacji z samodzielnością podopiecznych MOW

Przekonania stanowią jeden z istotnych elementów struktury osobowości, w którym przedmiotem analizy jest sposób myślenia o sobie i o świecie. Pełnią ważną funkcję regulacyjną, wpływają na zachowanie, mają znaczenie dla funkcjonowania społecznego, pozwalają przewidywać reakcje na odrzucenie społeczne, cele stawiane sobie i innym, wpływają na ocenę wydarzeń i ludzi – przypisywane im przyczyny zachowań i intencje⁴⁹. Można zatem przyjąć, że wychowankowie MOW, którzy postrzegają świat jako przewidywalny, sprawiedliwy, a ludzi wspierających, będą w większym stopniu skłonni do samodzielności oraz odpowiedzialni za podejmowane przez siebie działania.

Konstruowanie pozytywnego obrazu siebie odbywa się poprzez refleksję nad własnymi zasobami i potencjałami, a w sytuacji gdy tej refleksji brakuje, powstaje obraz siebie naznaczony opozycyjnością wobec narzuconych społecznie wzorów⁵⁰. Myślenie o sobie jak o człowieku, który konstruktywnie radzi sobie z przeciwnościami losu, wiara w siebie i poczucie sprawczości prawdopodobnie sprawia, że nieletni kładą większy nacisk na odpowiednie planowanie swoich działań, na myślenie o możliwościach do zastosowania planach oraz na dokonywanie wyborów zgodnych z normami społecznymi. Z literatury wynika, że silne przekonania dezadaptacyjne u wychowanków MOW prowadzą do zachowań pozanormatywnych (*świat i inni ludzie zasługują na „złe traktowanie”*), co stanowi mechanizm nieprzystosowania⁵¹.

Wychowankowie MOW mogą bardziej zaangażować się w życie społeczne, gdy ich przekonania antyspołeczne są mniejsze. Tym bardziej, że jak wskazują badania, zafałszowany lub negatywny obraz siebie i świata z reguły ogranicza motywację do rzeczywistej zmiany⁵², zmniejsza aktywność człowieka; powoduje, że unika on nowych zadań i wyzwań. Wychowanek MOW charakteryzujący się niższymi

⁴⁹ L.A. Pervin, *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.

⁵⁰ B. Ostafińska-Molik, *Postrzeganie siebie i własnego zachowania w kontekście zaburzeń adaptacyjnych młodzieży*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 314.

⁵¹ E. Wysocka, B. Ostafińska-Molik, *Nastawienie życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie i prawidłowo przystosowanej – analiza porównawcza*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2014, nr 1 (22), s. 250.

⁵² Tamże.

przekonaniami dezadaptacyjnymi lepiej zna siebie⁵³, ma większą wiedzę w związku z odczuwanymi przez siebie potrzebami oraz ma zdolności do ich właściwego zaspokajania. Z jednej strony zakres samodzielności nieletnich poza placówką może być efektem pozostawiania im przez bliskich większej swobody i autonomii z uwagi na ich wiarę lub przekonanie, że dobrze radzą sobie w środowisku społecznym lub też braku kontroli rodzicielskiej. Z drugiej strony ograniczające samodzielność nadzór i kontrola sprawowane w ośrodku, niezależnie od przekonań wychowawców, odbywają się nad podopiecznymi na zbliżonym poziomie.

Wysokiemu poziomowi antyspołecznych zachowań nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych towarzyszy szeroki zakres samodzielności w MOW, wyższa samodzielność w rozpoznawaniu własnych potrzeb, określaniu celów i podejmowaniu działań.

Być może młodzież częściej podejmująca zachowania ryzykowne w czasie pobytu w ośrodku resocjalizacyjnym ma więcej swobody, ponieważ potrafi skuteczniej wynegocjować ją w interakcjach z wychowawcami. Ponadto uczniowie, którzy są bardziej zdemoralizowani, podejmując negatywne zachowania w odpowiedzi na wymagania i nakazy związane z ich rolami społecznymi, zyskują pewność siebie i rozwijają umiejętność podejmowania ryzyka. W ośrodkach resocjalizacyjnych występują mniej lub bardziej rozwinięte struktury drugiego życia, w których pomiędzy nieletnimi a wychowawcami trwa swoistego rodzaju walka o wpływy. Wychowankowie silniejsi fizycznie, skłonni do podejmowania zachowań ryzykownych, otrzymują zazwyczaj więcej przywilejów od wychowawców (m.in.: częstsze przepustki, używki, możliwość posiadania prywatnych sprzętów audio w pokoju) za cenę „współpracy” z nimi w utrzymaniu ładu i porządku.

Wśród dziewcząt i chłopców wysoki poziom demoralizacji w zachowaniu współwystępuje z niskim stopniem odpowiedzialności za podejmowane działanie. Oznacza to, że młodzież nie bierze pod uwagę konsekwencji swoich działań, nie uczy się na własnych błędach, rzadko wyciąga wnioski z własnych doświadczeń i nie analizuje zysków i strat podejmowanej przez siebie aktywności. Wnioski te zbieżne są z dotychczas przeprowadzonymi wynikami badań wśród młodzieży niedostosowanej

⁵³ J. Siemionow, *Zmiana przekonań utrudniających adaptację społeczną u wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego*, Difin, Warszawa 2016, s. 39.

społecznie⁵⁴, chociaż odnaleźć można i takie, które wskazują na wysoką odpowiedzialność nieletnich⁵⁵.

Niską samodzielność w refleksji u bardziej zdemoralizowanych dziewcząt można wytłumaczyć tym, że zdolność do refleksji człowiek osiąga dopiero w okresie późnej adolescencji – „nie jest dana, lecz kształtuje się za sprawą intelektu i wolicjonalnej aktywności podmiotu”⁵⁶. Podejmowanie namysłu nad samodzielnie podejmowanym działaniem staje się możliwe dopiero w wyniku rozwoju procesów poznawczych, w tym również kształtowania się myślenia hipotetyczno-dedukcyjnego oraz abstrakcyjnego. Można zatem przypuszczać, że badane dziewczęta nie są jeszcze na tym etapie dorastania. Warto również zwrócić uwagę, że większość dziewcząt, które uczestniczyły w badaniach charakteryzowała się krótkim okresem pobytu w placówce, a refleksyjność nieletnich zwiększa się wraz z długością pobytu w MOW⁵⁷.

Chłopcy przebywający w ośrodkach resocjalizacyjnych, którzy wykazują wysoki poziom antyspołecznych zachowań, cechują się silną motywacją do podejmowania aktywności. Prawdopodobnie jest to wynikiem nasilonych potrzeb dowartościowania, samodoskonalenia czy niezależności⁵⁸, które według przeprowadzonych badań są motywatorami samodzielnej aktywności. Młodzież niedostosowana społecznie charakteryzuje się raczej słabą motywacją do usamodzielniania się⁵⁹, dlatego można przypuszczać, że bardziej zdemoralizowanym wychowankom, niechętnym do podporządkowania się nakazom otoczenia, trudniej zaakceptować ograniczenia.

4.7. Zalecenia dla praktyki wychowawczej i resocjalizacyjnej

W trakcie pobytu młodzieży niedostosowanej społecznie w MOW należy szczególną uwagę zwrócić na rozwój wewnętrznego umiejscowienia poczucia kontroli wychowanków oraz podwyższanie ich kompetencji społecznych.

Poczucie kontroli jest cechą, która w wysokim stopniu zależna jest od czynników zewnętrznych, tj. postawy rodziców, oddziaływań wychowawczych i edukacyjnych czy własnego doświadczenia. W związku z tym organizując działania zmierzające

⁵⁴ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków...*, s. 199.

⁵⁵ I. Mudrecka, *Poczucie odpowiedzialności młodzieży skonfliktowanej z prawem. Studium pedagogiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, s. 212.

⁵⁶ M. Jarymowicz, *Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne. Studia empiryczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 60.

⁵⁷ M. Zięciak, *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków...*, s. 195.

⁵⁸ Tamże, s. 197.

⁵⁹ Tamże.

do rozwoju wśród nieletnich wewnątrzsterowności, należałoby pozostawiać nieletnim większą autonomię w takich sferach aktywności, które związane są z realizacją ich potrzeb i są znaczące w funkcjonowaniu społecznym, np. w inicjowaniu oraz kontrolowaniu przebiegu nawiązywanych interakcji społecznych czy decydowaniu o podejmowanych aktywnościach w czasie wolnym. Można by powierzać uczniom odpowiedzialne i ważne zadania, a także zapewnić wyzwania, w których uczniowie mogą samodzielnie planować, wykonywać i oceniać.

Wychowawca w proponowanych oddziaływaniach powinien praktykować akceptację i autonomię w wychowaniu, być towarzyszem w rozwoju, osobą formułującą informacje zwrotne, udzielającą wsparcia emocjonalnego i informacyjnego, wysyłającą pozytywne wzmocnienia. Pedagog resocjalizujący powinien postrzegać niepowodzenia swojego wychowanka jako ważną okazję do rozmowy, podczas której pomagałby mu zidentyfikować czynniki odpowiedzialne za jego błąd. Najbardziej pożądaną w wychowaniu resocjalizującym jest postawa dialogiczna wychowawcy, z którą korespondują umiejętności motywacyjne, komunikacyjne, organizatorskie, a także zdolność do refleksji.

Niezbędna w omawianym procesie byłaby także współpraca z opiekunami wychowanka. Jej celem byłoby zweryfikowanie i w miarę możliwości korekta postaw wychowawczych utrudniających osiągnięcie samodzielności (np. nadmiernie chroniąca, nadmiernie wymagająca, unikająca/ odrzucająca), a także pomoc nieletniemu w podtrzymywaniu pozytywnych relacji z bliskimi.

Rozwijanie kompetencji społecznych może się odbywać poprzez organizowanie Treningu Umiejętności Społecznych (TUS). W trakcie sesji grupowych TUS podopieczni MOW ćwiczą i utrwalają zdobywane przez siebie umiejętności. Po tym etapie następuje systematyczne rozwijanie tych kompetencji w rzeczywistych sytuacjach życiowych poza ośrodkiem przy uwzględnianiu zasady stopniowania trudności. Umożliwiłoby to ocenę opanowania określonych umiejętności i planowanie dalszego rozwoju, aby uczniowie rozwijali te umiejętności, które sprawiają im największe trudności. Dodatkowym walorem treningów byłaby udowodniona w badaniach naukowych zmiana lokalizacji kontroli w kierunku wewnętrznego LOC⁶⁰.

W pracy z młodzieżą przebywającą w MOW ważne są: podnoszenie ich samooceny, pomoc w redukcji lęku oraz praca nad zmianą podkulturowych przekonań.

⁶⁰ A.W. Harrell, S.H. Mercer, M.E. DeRosier, *Poprawa dostosowania społeczno-behawioralnego nastolatków: skuteczność interwencji grupowej umiejętności społecznych*, „Journal of Child and Family Studies” 2009, nr 18, s. 378.

Poprzez wyznaczanie wspólnie wychowankami adekwatnych do ich potrzeb zasobów oraz możliwości – celów i zadań – można byłoby skutecznie wspierać nieletnich w zwiększaniu ich poczucia własnej wartości. Ważne byłoby przy tym umiejętne formułowanie i przekazywanie informacji zwrotnych wraz z dowartościowaniem wychowanków. Skutecznymi metodami obniżającymi lęk są techniki relaksacyjne, medytacja i uważność (*mindfulness*) oraz ćwiczenia oddechowe. W zmianie przekonań pomoże terapia poznawczo-behawioralna, tj. indywidualna praca z psychologiem lub terapeutą. Uważny wychowawca również przyczynia się do zmiany zinternalizowanych przekonań antyspołecznych, stosując np. techniki dialogu motywującego lub organizując wychowankom pozytywne doświadczenia w kontakcie z mądrymi i dobrymi ludźmi.

W resocjalizacji nieletnich należy zwrócić szczególną uwagę na struktury drugiego życia i próby wykorzystywania przez kadrę MOW silniejszych wychowanków do utrzymywania w placówkach porządku i spokoju.

Należałoby w tym celu systematycznie prowadzić indywidualne rozmowy z wychowankami i rozwijać swoją uważność na podopiecznych MOW. Mogą się one okazać pomocne w sprawnym wykrywaniu stosowanych form przemocy lub wprowadzanych zasad więziennych. Przy założeniu, że współpraca wychowawców z bardziej zdemoralizowanymi wychowankami wynika z lęku, braku wiedzy lub w konsekwencji wypalenia zawodowego należałoby kadrze pedagogicznej zapewnić superwizję, wsparcie psychologiczne, konsultacje w zakresie stosowanych metod pracy, a także motywować do rozwijania swojej wiedzy i umiejętności podczas szkoleń.

PODSUMOWANIE

Przygotowanie wychowanków do samodzielności życiowej po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej może mieć związek z czynnikami wewnętrznymi, takimi jak cechy osobowościowe nieletnich, jak i zewnętrznymi (np. postawy wychowawcze rodziców/wychowawców, oddziaływania resocjalizacyjne stosowane w MOW, kompetencje wychowawców czy filozofia funkcjonowania placówki resocjalizacyjnej). Celem niniejszej publikacji jest rozpoznanie deklarowanych przez nieletnich przebywających w MOW cech samodzielności oraz wyjaśnienie związków, jakie mogą zachodzić pomiędzy istotnymi cechami osobowości wychowanków, tj.: samooceną, lękiem, poczuciem umiejscowienia kontroli, kompetencjami społecznymi i demoralizacją a zakresem i stopniem ich samodzielności. Wyniki przeprowadzonych badań skłaniają do sformułowania wniosków przedstawionych poniżej.

Cechy samodzielności wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych zróżnicowane są ze względu na płeć. Dziewczeta deklarują szerszy niż chłopcy zakres samodzielności ogólnej, większy stopień samodzielności w wyznaczaniu celów oraz planowaniu. Mają też silniejszą motywację do podejmowania niezależnych aktywności. Chłopcy natomiast wyróżniają się większą autonomią niż dziewczęta. Uzyskane różnice prawdopodobnie powstają z różnic w podejściu do wychowania dziewcząt i chłopców, wynikających z wzorców kulturowych oraz podatności kobiet na oddziaływania kontroli społecznej, które wzmacniają w nich większą uległość oraz dbałość o rozwój kompetencji społecznych.

Wysoki poziom samooceny wśród nieletnich współwystępuje z szerszym zakresem samodzielności (ogólnej i poza ośrodkiem), większą samodzielnością w zaspokajaniu potrzeb oraz podejmowaniu samodzielnej aktywności. Chłopcy cechujący się wysokim poczuciem własnej wartości wykazują się również większą samodzielnością w refleksji nad podejmowanym działaniem i określaniu celów własnych dążeń. Tym samym potwierdza się teza wynikająca z innych badań, że samoocena pełni znaczącą rolę w rozwoju samodzielności.

Dominujący wśród niedostosowanej społecznie młodzieży wysoki poziom lęku (dziewczeta wykazują wyższy poziom tej zmiennej niż chłopcy) towarzyszy mniejszej

.....

samodzielności w działaniu, odpowiedzialności za podejmowane aktywności oraz słabszej motywacji do angażowania się w niezależne od innych aktywności. Wbrew przyjętym założeniom wysokie natężenie lęku nieletnich współwystępuje z szerszym zakresem samodzielności poza ośrodkiem, większą samodzielnością w znajomości potrzeb, planowaniu oraz refleksji.

Młodzież z ośrodków resocjalizacyjnych charakteryzuje się w większości zewnętrznym umiejscowieniem kontroli, przy czym chłopcy są w większym stopniu niż dziewczęta zewnętrznosterowni. Nieletnim z zewnętrznym LOC towarzyszy niski poziom większości wyróżnionych w badaniu cech samodzielności (za wyjątkiem autonomii). Podobnie wysokie kompetencje społeczne (dziewczęta wyższe od chłopców) współwystępują ze wszystkimi (poza odpowiedzialnością) badanymi zmiennymi samodzielności.

Niskiemu poziomowi demoralizacji w antyspołecznych przekonaniach adolescentów towarzyszy szerszy zakres samodzielności poza ośrodkiem resocjalizacyjnym, większa samodzielność w znajomości i zaspokajaniu potrzeb, planowaniu, refleksji, odpowiedzialności za podejmowane działania, a także większa siła motywacji do samodzielnej aktywności.

Wysoka demoralizacja w antyspołecznych zachowaniach podopiecznych placówek resocjalizacyjnych współwystępuje z szerszym zakresem samodzielności w ośrodku większą samodzielności rozpoznawania własnych potrzeb, określania celów i podejmowaniu działań. Wśród dziewcząt i chłopców wysoki poziom demoralizacji w zachowaniu towarzyszy niskiej odpowiedzialności za podejmowane działanie. W wyniku przeprowadzonych badań okazało się też, że wśród bardziej zde-moralizowanych dziewcząt występuje niska samodzielność w refleksji, a u chłopców z wysokim poziomem zachowań antyspołecznych ujawnia się silna motywacja do podejmowania samodzielnych aktywności.

Podsumowując dotychczasowe ustalenia spośród pięciu badanych cech osobowości (samoocena, lęk, poczucie kontroli, kompetencje społeczne, demoralizacji w przekonaniach i zachowaniu), determinantami rozwoju samodzielności nieletnich są kompetencje społeczne i wewnętrzne poczucie kontroli. Dokładnie obrazuje to zestawienie badanych zmiennych zawarte w tabeli A1.

Autorka zamierza kontynuować badania nad samodzielnością młodzieży i ma nadzieję, że przedstawione w niniejszej pracy wnioski będą inspirowały także innych badaczy do zgłębiania tej problematyki, a sformułowane zalecenia pedagogiczne okażą się interesujące dla dyrektorów i kadry pedagogicznej młodzieżowych ośrodków wychowawczych oraz innych placówek resocjalizacyjnych.

Tabela A1. Zestawienie związków cech osobowości nieletnich z zakresem i stopniem ich samodzielności

Kategorie zmiennej zależnej	Samooocena	Lęk	Poczucie kontroli	Kompetencje społeczne	Demoralizacja	
					zachowanie	przekonania
ZAKRES SAMODZIELNOŚCI	w MOW		O+	O+	O+	
	w domu	O+	CH+	CH+	CH+	
	Ogólnie	O+	CH+	CH+	CH+	CH-
STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI	Autonomia		O+	O+		
	Znajomość potrzeb	O+	O+	O+	O+	O+
	Zaspokojenie potrzeb	CH+	CH+	CH+	CH+	CH+
		DZ+		DZ-		O-
	Określanie celów	CH+		O+	O+	O+
				CH+	CH+	CH+

Kategorie zmiennej zależnej	Samoocena	Lęk	Poczucie kontroli	Kompetencje społeczne	Demoralizacja	
					zachowanie	przekonania
Planowanie		O-	O+ CH+	O+ CH+		O- CH-
	O+ CH+	O- CH- DZ-	O+ CH+	O+ CH+	O+ DZ+	
Refleksja	CH+	O-	O+ CH+ DZ+	O+ CH+	DZ-	O- DZ- CH-
		O- CH-	O+ CH+ DZ+		DZ- CH-	O- DZ- CH-
Sila motywacji		O-	O+ CH+	O+ CH+	CH+	O-

STOPIEŃ SAMODZIELNOŚCI

Legenda: + korelacja dodatnia; - korelacja ujemna; O - ogólnie; DZ - dziewczęta; CH - chłopcy.
Źródło: opracowanie własne.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson A., Hattie J., Hamilton R.J., *Locus of control, self-efficacy, and motivation in different schools: is moderation the key to success?*, „Educational Psychology” 2005, nr 25 (5), s. 517–535.
- Argyle M., *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna*, Zysk i S-ka, Poznań 2012.
- Bandach M., *Trening umiejętności społecznych jako forma podnoszenia kompetencji społecznych*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2013, nr 5 (4), s. 82–97.
- Baran B., Bielawiec A., *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1994.
- Barani K., *Poczucie umiejscowienia kontroli a styl adaptacji w pierwszej klasie gimnazjum*, „Psychologia Rozwojowa” 2006, nr 11 (3), s. 123–133.
- Barczykowska A., *(Nie)obecni – o roli rodziców w procesie resocjalizacji*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 35, s. 275–296.
- Bartkowicz Z., *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Bartkowicz Z., *Agresywność, kompetencje społeczne i samoocena resocjalizowanych nieletnich a ich przestępczość w okresie dorosłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Bartkowicz Z., Chudnicki A., *Konflikty z prawem byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 10, s. 137–148.
- Baumeister R.F., Smart L., Boden J.M., *Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of self-esteem*, „Psychological Review” 1996, nr 103, s. 5–33.
- Bazylak J., *Zależność między postawą religijną a samodzielnością*, „Novum” nr 1973, nr 5, 20–36.
- Beck A.T., Davis D.D., Freeman A., *Terapia poznawcza zaburzeń osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

- Beck J.S., *Terapia poznawczo-behawioralna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Bejger H., *Usamodzielnienie wychowanków*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 2011, nr 3, s. 29–32.
- Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M., *Efektywność resocjalizacji nieletnich prowadzonej w środowisku zamkniętym w Polsce*, „Chowanna” 2019, nr 2 (53), s. 49–68.
- Bobrowski J.K., Greń J., Ostaszewski K., Pisarska A., *Czynniki warunkujące picie alkoholu wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkohol i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 317–336.
- Boguszewski R., *Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży*. [w:] *Młodzież 2016. Raport badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2016.
- Borecka-Biernat D., *Agresywna strategia radzenia sobie młodzieży w społecznych sytuacjach trudnych a poczucie umiejscowienia kontroli oraz jej uzależnienie od postaw rodzicielskich*, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika” 2007, nr 16, s. 117–132.
- Buczel A., *Samodzielnność jako cecha osobowości*, „Studia Philosophiae Christianae” 1993, nr 29 (1), s. 115–125.
- Bunio-Mroczek P., Warzywoda-Kruszyńska W., *Wczesne rodzicielstwo jako zagrożenie biedą i wykluczeniem*, Instytut Socjologii UŁ, Łódź 2010.
- Burdach M., *Wartości życiowe i rodzinne wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, „Konteksty Społeczne” 2021, t. 9, nr 1 (17), s. 60–74.
- Butler-Sweeney J., *The relationship among locus of control, coping style, self-esteem and cultural identification in female adolescents*. *Seton Hall University Dissertations and Thesis (ETDs)*, Seton Hall University, New Jersey 2007.
- Cazan A.M., Dumitrescu S.A., *Exploring the relationship between adolescent resilience, self-perception and locus of control*, „Romanian Journal of Experimental Applied Psychology” 2016, nr 7 (1), s. 367–371.
- Centrum Informatyczne Edukacji, *Wykaz szkół i placówek oświatowych według typów*. Po-branez: <https://cie.men.gov.pl/sio-strona-glowna/podstawowe-informacje-dotyca-ce-wykazu-szko-i-placowek-oswiatowych/wykaz-wg-typow> (dostęp: 25.01.2018).
- Chaim W., *Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb, lęku i mechanizmów obronnych*, „Studia Philosophiae Christianae” 1996, nr 32 (2), s. 275–283.
- Chrost M., *Refleksyjność w wychowaniu. Proces poznawania siebie*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2017, nr 2, s. 131–144.
- Ciechanowska D. (red.), *Studiowanie dla społeczeństwa wiedzy*. Wydawnictwo Edukacyjne „Akapił”, Toruń 2009.

- Ciupińska B., *Readaptacja społeczna młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne i wychowawczo-resocjalizacyjne*. [W:] *W stronę readaptacji społecznej*, red. A. Fidelus, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009.
- Creswell J.W., *Projektowanie badań naukowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Cronbach L.J., *Educational Psychology*, Brace and World, New York Harcourt 1954.
- Czajka B., *Problemy usamodzielnianych wychowanków*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2004, nr 7.
- Dąbrowska A., *Zasoby osobiste i społeczne a dobrostan psychiczny wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2023.
- Denek K., Bereźnicki F., Świrko-Pilipczuk J. (red.), *Proces kształcenia i jego uwarunkowania*. Agencja Wydawnicza „Kwadra”, Szczecin 2003.
- Dewey J., *Jak myślimy*, PWN, Warszawa 1988.
- Domachowski W., *Poczucie umiejscowienia kontroli jako wymiar osobowości*. [W:] *Z zagadnień psychologii społecznej*, red. W. Domachowski, S. Kowalik, J. Mikulska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Drwał R.L., *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań*. [W:] *Materiały do nauczania psychologii*, red. L. Wołoszynowa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Drwał R.L., *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań*. [W:] *Materiały do nauczania psychologii*, t. 3, red. E. Paszkiewicz, PWN, Warszawa 1978.
- Drwał R.L., *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*, PWN, Warszawa 1995.
- Dryll E., *Interakcja wychowawcza*, PAN, Warszawa 2001.
- Działalność resocjalizacyjna Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych, Najwyższa Izba Kontroli, 2017. Pobrane z: [id,15816,vp,18331.pdf](https://www.niz.gov.pl/attachment/download/15816/vp/18331.pdf) (nik.gov.pl) (dostęp: 15.08.2023).
- Dziewanowska M., (2015). *Prawo i narzędzia systemowe w procesie readaptacji i usamodzielniania wychowanek i wychowanków opuszczających placówki resocjalizacyjne z uwzględnieniem specyfiki Warszawy*. [W:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Fundacja Po Dru-gie, Warszawa 2015.
- Dzwonkowska I., *Relation of shyness and sociability to self-esteem and loneliness*, „Polish Psychological Bulletin” 2002, nr 33, s. 39–42.
- Dzwonkowska I., *Nieśmiałość i jej korelaty*, „Przegląd Psychologiczny” 2003, nr 46 (3), s. 307–322.

- Dzwonkowska I., *Współczucie wobec samego siebie (self-compassion) jako moderator wpływu samooceny globalnej na afektywne funkcjonowanie ludzi*, „Psychologia Społeczna” 2011, nr 1 (16), s. 67–80.
- Erikson E.H., *Tożsamość a cykl życia*, tł. M. Żywicki, Zys i S-ka, Poznań 2004.
- Eysenck M.W., *The nature of anxiety*. [W:] *Handbook of individual differences: Biological perspectives*, red. A. Gale, M.W. Eysenck, John Wiley and Sons, Chichester 1992.
- Fidelus A., Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009.
- Filipczuk H., *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1980.
- Florczykiewicz J., *Interpretacja wartości i norm społecznych przez młodzież – analiza porównawcza*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, nr 35 (2), s. 249–266.
- Fundacja Robinson Crusoe, *Potrzeby w usamodzielnianiu wychowanków Rodzinnych Domów Dziecka i Rodzin Zastępczych – raport z badań*, Warszawa 2007.
- Garczyński S., *Potrzeby psychiczne*, Nasza księgarnia, Warszawa 1972.
- Gaszczyńska-Płuciennik M., *Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „Opieka–Wychowanie–Terapia” 2004, nr 3 (4), s. 9–13.
- Gudjonsson G.H., Sigurdsson J.F., Brynjólfssdóttir B., Hreinsdóttir H., *The relationship of compliance with anxiety, self-esteem, paranoid thinking and anger*, „Psychology, Crime and Law” 2002, nr 8 (2), s. 145–153.
- Golczyńska-Grondas A., *Biografie dorosłych wychowanków domów dziecka – próba analizy socjologicznej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Socjologica” 2012, nr 44 (1), s. 206–215.
- Golczyńska-Grondas A., *Usamodzielnianie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – podstawowe problemy, implikacje dla praktyki*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2015, nr 30 (3) s. 77–95.
- Golczyńska-Grondas A., *Chybotliwa Łódź. Losy wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Analiza socjologiczna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016.
- Gordon T., *Wychowanie w samodyscyplinie*, Pax, Warszawa 1997.
- Gordon T., *Cele wychowania*. [W:] *Współczesne teorie i nurty wychowania. Podręcznik akademicki*, red. B. Śliwerski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.
- Gottfredson M.R., Hirchi T., *A general theory of crime*, Stanford University Press Stanford 1990.
- Górniewicz J., Rubacha K., *Droga do samorealizacji czyli w poszukiwaniu tożsamości*, Wydawnictwo C&T, Toruń 1993.
- Granosik M., *Proces: Trajektoria nierozwiązanych problemów*. [W:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu

- Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG, 2023.
- Granosik M., Gulczyńska A., Szczepanik R., *Klimat społeczny instytucji wychowawczych i jego uwarunkowania. Perspektywa pracowników i wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) i socjoterapii (MOS)*. [W:] *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie: perspektywa pedagogiczna*, red. J.E. Kowalska, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014.
- Greń J., Bobrowski J.K., Ostaszewski K., Pisarska A., *Rozpowszechnianie używania substancji psychoaktywnych wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 317–336.
- Greń J., Pisarska A., *Picie alkoholu wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapii i wychowawczych oraz związane z tym problemy*, „Serwis Informacyjny UZAŁŻNIENIA” 2021, nr 4 (96), s. 28–33.
- Grześkowiak A., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, red. A. Krukowski, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1991.
- Gudbrandsson B., *Dzieci w instytucjach opiekuńczych: zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach Europejskich*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2006, nr 5 (4), s. 36–67.
- Han-Ilgiewicz N., *Dziecko w konflikcie z prawem karnym*, PWN, Warszawa 1971.
- Harrell A.W., Mercer S.H., DeRosier M.E., *Improving the social-behavioral adjustment of adolescents: The effectiveness of a social skills group intervention*, „Journal of Child and Family Studies”, nr 18, s. 378–387.
- Haug-Schnabel G., Schmid-Steinbrunner B., *Dziecko z charakterem. Jak wspierać psychikę dziecka, aby ustrzec je przed lękiem, ucieczką w przemoc lub uzależnienia*, Media Rodzina, Poznań 2008.
- Hirschi T., *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley 1969.
- Huget P., *Poczucie kompetencji społecznych młodzieży z zaburzeniami w zachowaniu jako czynnik wpływający na skuteczność mediacji rodzinnych*. [W:] *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów wieku adolescencji*, red. M. Leśniak, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009.
- Informacja o wynikach kontroli „Funkcjonowanie młodzieżowych ośrodków wychowawczych”. Delegatura w Szczecinie. Pobrane z: <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/21/093/> (dostęp 15.08.2023).

- Jabłonowska M., *Edukacyjny wymiar samodzielności poznawczej. Szkice teoretyczne i dociekania empiryczne w kontekście zdolności uczniów gimnazjum*, Akademia Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2016.
- James B., *Leczenie dzieci po urazach psychicznych*, PARPA, Warszawa 2003.
- Janik S., *Działalność resocjalizacyjna Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych w Polsce*, „Disputationes Scientifcae Universitatis Catholicae in Ružomberok” 2018, nr 18 (4), s. 15–30.
- Jaros A., *Samodzielne. Proces usamodzielniania w doświadczeniach biograficznych byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 16, s. 141–156.
- Jarosz M., *Psychologia i psychopatologia życia codziennego*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1975.
- Jarymowicz M., *Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne. Studia empiryczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Jasiecki M., *Zależność–niezależność emocjonalna a wybór celów życiowych*, „Zeszyty Naukowe UJ: Prace Psychologiczno-Pedagogiczne” 1977, nr 27, s. 47–65.
- Jedlicki W., *Co sądzić o freudyzmie i psychoanalizie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1961.
- Jedynak S., Kojkoł J. (red.), *Encyklopedia filozofii wychowania*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2009.
- Jerszow M., *Usamodzielnienie pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomicznego-Społecznego Studia i Prace” 2019, nr 2 (38), s. 77–91.
- Juros A., Biały A., *Wychowankowie opuszczający rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze w woj. lubelskim*. [W:] *Rodzinne formy opieki zastępczej. Teoria i praktyka*, red. A. Roguska, M. Danielak-Chomać, B. Kulig, Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Szansa” i Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce, Warszawa–Siedlce 2011.
- Kamiński A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*. [W:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, red. R. Wroczyński, T. Pilch, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Kamiński A., *Stosowanie substancji psychoaktywnych przez podopiecznych młodzieżowych ośrodków wychowawczych*. [W:] *Uzależnienia jako wyzwanie dla współczesnego pedagoga resocjalizacyjnego*, red. A. Kamiński, M. Dobijański, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Pracowników Resocjalizacji oraz Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Warszawa 2018.
- Kaniowska T., *Analiza zasadności umieszczania nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii*, Ośrodek Rozwoju

- Edukacji, Warszawa 2010. Pobrano z: <https://www.ore.edu.pl/wpcontent/plugins/downloadattachments/includes/download.php?id=6353>, (dostęp 03.02.2018).
- Kaniowska T., *Bariery w procesie readaptacji nieletnich*. Warszawa 2014.
- Karaszevska H., *Trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego. Pomoc postpenitencjarna, czyli o tym jak państwo wspiera osoby opuszczające zakład karny i zabezpiecza się przed zjawiskiem recydywy*. [W:] *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych*, red. E. Włodarczyk, J. Cytlak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza, Poznań 2011.
- Karłyk-Ćwik A., *Rola, typy i zadania pedagogów resocjalizacyjnych a samoocena poziomu ich kompetencji zawodowych*, „Opieka Wychowanie Terapia” 2008, nr 1 (2), s. 38–45.
- Karłyk-Ćwik A., *Klimat Społeczny Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych – diagnoza i perspektywy rozwoju*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2017, nr 28, s. 192–208.
- Karolczak-Biernacka B., *Stres i lęk w sporcie wyczynowym*, „Kultura Fizyczna” 1996, nr 5 (6), s. 5–10.
- Keijsers L., Branje S.J.T., Frijns T., Finkenauer C., Meeus W., *Gender Differences in Keeping Secrets From Parents in Adolescence*, „Developmental Psychology” 2010, nr 46 (1), s. 293–298.
- Kędzierski, P., Kulesza J., *Analiza przyczyn umieszczania dzieci i młodzieży w placówkach resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych*, Pracownia Resocjalizacji, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno- Pedagogicznej, Warszawa 2008. Pobrano z: <https://www.dbp.wroc.pl/biblioteki/wroclaw/dsie-raporty-edukacyjne/kategoria/7-raporty-z-2008-r?download=24:analiza-przyczyn-umieszczania-dzieci-i-młodzieży-w-placówkach-resocjalizacyjnych-i-socjoterap> (dostęp: 04.03.2018).
- Kładoczny P., Wolny M., *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym. Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2019, nr 9, s. 47–62.
- Kobylarczyk-Kaczmarek M., Ogińska-Bulik N., *Trauma u młodzieży. Konsekwencje i uwarunkowania*, Difin, Warszawa 2023.
- Konaszewski K., *Plany życiowe nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Probacja” 2017, nr 4, s. 105–114.
- Konaszewski K., Kwadrans Ł., *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Uwarunkowania środowiskowe*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018.
- Konaszewski K., Sosnowski T., *Czynniki warunkujące samoocenę nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 13, s. 175–191.

- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2009.
- Konopczyński M., *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Pedagogium, Warszawa 2013.
- Konopczyński M., *Wstęp*. [W:] *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, red. I. Mudrecka, Warszawa 2017.
- Kornas-Biela D., *Oblicza macierzyństwa*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996.
- Kozaczuk F., *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2005.
- Kozielecki J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
- Kozłowski P., *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.
- Kranc M., *Metodyka procesu resocjalizacji w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018.
- Kranc M., *Rola terapii w procesie instytucjonalnej resocjalizacji nieletnich*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2017, nr 70, s. 160–174.
- Krasowicz G., Kurzyp-Wojnarska A., *Kwestionariusz do badania poczucia umiejscowienia kontroli*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1990.
- Kruszewski T., *Uwarunkowania powodzenia społecznego usamodzielnianych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych (wnioski z obserwacji i propozycja działań)*, „Szkoła Specjalna” 2005, nr 66 (2), s. 102–112.
- Kucharski T., Palkij M., *Charakterystyka porównawcza wybranych cech osobowości młodocianych matek i uczennic liceum ogólnokształcącego*. [W:] *Środowisko – młodzież – zdrowie: pedagogiczne wymiary zagrożeń i rozwoju młodzieży*, red. J.A. Malinowski, A. Zandeki, Akapit, Toruń 2007.
- Kudlak G., *Kompetencje społeczne nieletnich przestępców*. [W:] *Instytucjonalna resocjalizacja nieletnich. Wyzwania i perspektywy rozwoju*, red. G. Kudlak, Difin, Warszawa 2016.
- Kula K., *Program profilaktyczno-terapeutyczny „Szansa”*. [W:] *Dobre praktyki resocjalizacyjne w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich w Polsce*, red. M. Bernasiewicz, M. Noszyk-Bernasiewicz, Uniwersytet Śląski, Katowice 2018.
- Kulas H., *Samoocena młodzieży*, Wydawnictwo Szkole i Pedagogiczne, Warszawa 1986.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, wyd. 2, Warszawa 1993.
- Kupiec H., *Rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 383–398.

- Kupiec H., *Kontrola społeczna nad młodzieżą w dużym mieście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2007.
- Kupiec H., *Empatia i kompetencje społeczne młodzieży niedostosowanej społecznie – wyniki badań empirycznych*. [W:] *Sociální pedagogika v kontextu životních etap člověka*, red. M. Bargel, jr., E. Janigová, E. Jarosz, M. Jůzl, Institut mezioborových studií, Brno 2013.
- Kupiec H., *Samokontrola zachowań a natężenie lęku u wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4, s. 243–255.
- Kupiec H., *Zmiany w poziomie kompetencji społecznych jako wskaźnik (nie)efektywności resocjalizacji nieletnich*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 4 (2), s. 97–109.
- Kupiec H., *Płeć jako moderator samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7 (1), s. 117–134.
- Kupiec H., *Lęk i agresja jako katalizatory ekskluzji społecznej wychowanków placówek resocjalizacyjnych*. [W:] *Pedagogika społeczna wobec problemu wykluczenia społecznego. Diagnoza – fenomenologia – rozwiązania*, red. A. Knocińska, P. Frąckowiak, S. Jabłońska, GSW Milenium, Gniezno 2016.
- Kupiec H., *Socjodemograficzne zróżnicowanie preferencji aksjologicznych wychowanków placówek resocjalizacyjnych i szkół państwowych*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 7 (1), s. 61–76.
- Kupiec H., *Tożsamość nieletnich a motywacja do zmiany w warunkach placówki resocjalizacyjnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2019.
- Kupiec H., Zięciak M., *Osobowościowe korelaty kompetencji społecznych nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, „Colloquium Pedagogika – Nauki o Polityce i Administracji” 2023, nr 15 (2), s. 119–138.
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Kuszak K., *Dynamika rozwoju samodzielności dziecka w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006.
- Kwaśnica R., *Ku dialogowi w pedagogice*. [W:] *Ku dialogowi w pedagogice: VI Forum Pedagogów Wrocław, październik 1993*, Wrocław 1993.
- Lalek D., Pilch T. (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Żak, Warszawa 1999.
- Latusek A. (red.), *Praktyczny słownik wyrazów i zwrotów bliskoznacznych*, Kraków 2004.
- Leary M.R., MacDonald G., *Individual differences in self-esteem. A review and theoretical integration*. [W:] *Handbook of self and identity*, red. M.R. Leary, J.P. Tangney, New York 2003.

- Liberska H., *Wybrane aspekty psychologiczne funkcjonowania młodzieży wychowywanej w rodzinach pełnych i niepełnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, nr 10, s. 231–246.
- Lipkowski O., *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja*, PZWS, Warszawa 1971.
- Lopes P.N., Salovey P., Straus R., *Emotional intelligence, personality and the Perceived quality of social relationship*, „Personality and Individual Differences” 2003, nr 35 (3), s. 641–658.
- Łaguna M., Lachowicz-Tabaczek K., Dzwonkowska I., *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, „Psychologia Społeczna” 2007, nr 02 (04), s. 164–176.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
- Małachowska E., *Kompetencje komunikacyjne wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*. [W:] *Teoretyczne i metodyczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, red. I. Mudrecka, Pedagogium. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa 2017.
- Margalit M., Eysenck S., *Prediction of coherence in adolescence: Gender differences in social skills, personality, and family climate*, „Journal of Research in Personality” 1990, nr 24 (4), s. 510–521.
- Martin A.J., *School motivation of boys and girls: Differences of degree, differences of kind, or both?*, „Australian Journal of psychology” 2004, nr 56 (3), s. 133–146.
- Maslow A.H., *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Pax, Warszawa 1990.
- Matczak A., *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik. Pracownia Testów Psychologicznych PTP*, Warszawa 2001.
- Matczak A., *Uwarunkowania inteligencji emocjonalnej i kompetencji społecznych – emocjonalnych. Raport końcowy z realizacji projektu 2 H01 F 062 23 w latach 2002–2005*. Warszawa, tekst niepublikowany.
- Matkowski M., *Arkusze samopoznania Raymonda B. Cattella (IPAT Anxiety Scale-Self-Analysis Form)*, „Przegląd Psychologiczny” 1983, nr 26 (2), s. 413–423.
- McCrae R.R., Costa P.T., *Osobowość dorosłego człowieka*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- McGinnis E., Goldstein A.P., *Skillstreaming. Kształtowanie umiejętności ucznia. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych*, Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN, Warszawa 2001.
- McWhirter J.J., *Zagrożona młodzież*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005.

- Mendel M. (red.), *Pedagogika miejsca*, Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, Wrocław 2006.
- Mielczarek M., *Kompetencje interpersonalne młodzieży niedostosowanej społecznie. Perspektywa społeczno-zawodowa*, „Szkola – Zawód – Praca” 2019, nr 18, s. 274–292.
- Modrzewski J., *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
- Moir A., Jessel D., *Płeć mózgu. O prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993.
- Motow I., Motow-Czyż M., *Proces usamodzielniania wychowanków z zakładów resocjalizacyjnych*, „Pedagogika Rodziny” 2015, nr 5 (4), s. 29–40.
- Motyka M., *Niewidzialność zjawiska bezdomności młodych dorosłych*. [W:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG, Warszawa 2023.
- Motyka M., *Co pomaga a co przeszkadza młodzieży w kryzysie bezdomności?* [W:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik R., Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG, Warszawa 2023.
- Mudrecka, I., *Poczucie odpowiedzialności młodzieży skonfliktowanej z prawem. Studium Pedagogiczne*, Uniwersytet Opolski, Opole 2010.
- Mudrecka I., *Przekonania o sobie i świecie nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2019, nr 38 (2), s. 41–53.
- Mulder E., Brand E., Bullens R., Van Marle H., *A Classification of Risk Factors in Serious Juvenile Offenders and the Relation Between Patterns of Risk Factors and Recidivism*, „Criminal Behaviour and Mental Health” 2010, nr 20, s. 23–38.
- Murray G., Judd F., Jackson H., Fraser C., Komiti A., Hodgins G., Pattison P., Humphreys J., Robins G., *The five factor model and accessibility/remoteness: novel evidence for person- environment interaction*, „Personality and Individual Differences” 2005, nr 39 (4), s. 715–725.
- Muszyński H., *Ideał i cele wychowania*, WSiP, Warszawa 1974.
- Muszyński H., *Zarys teorii wychowania*, PWN, Warszawa 1977.
- Nawrocka K., *Diagnoza mieszkańców uczestniczących w projekcie mieszkań treningowych*. [W:] *Program pozytywnej reintegracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015.

- Ng-Knight T., Schoon T., *I Can Locus of Control Compensate for Socioeconomics Adversity in the Transition from School to Work?*, „Journal of Youth and Adolescence” 2017, nr 10 (46), s. 1–15.
- Niebrzydowski L., *Psychologia wychowawcza. Samoświadomość, aktywność, stosunki interpersonalne*, PWN, Warszawa 1989.
- Nowacki T., *Elementy psychologii*, Państwowe Wydawnictwo Szkolnictwa Zawodowego Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- Nowak A., Wysocka E., *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Elementy patologii społecznej i kryminologii*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2001.
- Obuchowska I., *Dziecko w rodzinie i instytucji, od teorii do praktyki*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 3.
- Obuchowski K., *Człowiek intencjonalny, czyli o tym jak być sobą*, Rebis 2000, Warszawa.
- Odej A., Tokarski S., *Konstrukcja i psychometryczna weryfikacja kwestionariusza samodzielności*, „Studia Psychologica” 2009, nr 9, s. 233–250.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa 1987.
- Oleś M., Steuden, S., Klonowski P., Chmielnicka-Kuter E., Gajda T., Wasyl-Puchalska M., *Metody badania jakości życia i psychospołecznego funkcjonowania chorych z zaburzeniami widzenia*. [W:] *Jak świata mniej widzę. Zaburzenia widzenia a jakość życia*, red. P. Oleś, S. Steuden, J. Toczolowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- Opora R., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2009.
- Opora R., *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Ostafińska-Molik B., *Postrzeganie siebie i własnego zachowania w kontekście zaburzeń adaptacyjnych młodzieży*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Ostaszewski K., Bobrowski J.K., Greń J., Pisarska A., *Nasilone zachowania ryzykowne wśród podopiecznych młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych i wychowawczych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2019, nr 32 (4), s. 291–316.
- Parafiniuk-Soińska J., (red.), *Kształtowanie samodzielności uczniów klas początkowych: materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1990.
- Pervin L.A., *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.

- Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006.
- Plopa M., *Wymiary osobowości według H. Eysencka a dynamika stresu w warunkach długotrwałej izolacji zadaniowej*, „Forum Psychologiczne” 1997, nr 2 (1), s. 55–67.
- Porębska M., *Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*, WSiP, Warszawa 1991.
- Porzak R., *Charakterystyka środowiska schronisk dla nieletnich*. [W:] *Efektywność instytucjonalnych form pomocy na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym*, red. Z.B. Gaś, PWF „Masz Szansę”, Lublin 2008.
- Potocka-Hoser A., *Aktywiści organizacji społecznych i politycznych w zakładzie przemysłowym*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985.
- Potrzeby w usamodzielnianiu wychowanków Rodzinnych Domów Dziecka i Rodzin zastępczych – raport z badań*, Fundacja Robinson Crusoe, Warszawa 2007.
- Prawomocne orzeczenia wobec nieletnich wg czynów karalnych i płci. Pobrano z: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> (dostęp: 10.06.2023).
- Puchała W., *Poziom kontroli własnego działania u młodzieży w zależności od jej samooceny oraz poczucia umiejscowienia kontroli*, „Psychologia Rozwojowa” 2009, nr 14 (3), s. 41–51.
- Pufal-Struzik I., *Samoocena u młodzieży o zróżnicowanym poziomie uzdolnień i postawy twórczej*. [W:] *Oblicza „JA”. „Ja” twórcze, aspirujące, zwielokrotnione, wyczerpane, neotypyczne, zagrożone patologią*, red. I. Pufal-Struzik, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Pytka L., Florczykiewicz J., *Nieprzystosowanie społeczne jako wyraz negatywnych ustosunkowań wobec normy*, „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 19, s. 245–257.
- Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Pisma Pedagogiczne, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1961.
- Raport NIK, *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, nr ewid. 153/2017/P/17/099/LSZ, Warszawa 2017, s. 5, Pobrane z: <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/099> (dostęp: 1.02.2018).
- Raport NIK, *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich*, Warszawa 2009. Pobrano z: https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik/pobierz.px_remote_kno_p_09_072_200906051030511244190651_01,typ,kk.pdf, (dostęp: 10.09.2018).
- Resler A., *Dzieci mają dzieci*, „Psychologia w szkole” 2014, nr 4, s. 12–17.
- Reykowski J., *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa 1976.
- Rola J., Pisula E., *Style radzenia sobie ze stresem rodziców dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym i zespołem Downa*, „Zdrowie Psychiczne” 1993, nr 34, s. 94–101.

- Rotter J.B., *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*, „Psychological Monographs: General and Applied” 1966, nr 80 (1), s. 1–28.
- Rostocka B., *Usamodzielnianie wychowanków*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 9.
- Różycka E. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2012.
- Różycka J., Wojciszke B., „Skala wiary w grę o sumie zerowej”, *Studia Psychologiczne* 2010, nr 48 (4), s. 33–44.
- Różycka-Tran J., Boski P., Wojciszke B., *Wiara w grę o sumie zerowej jako aksjomat społeczny: badanie w 37 krajach*, „Psychologia Społeczna” 2014, nr 9 (1), s. 92–109.
- Rubacha R., *Metodologiczne parametry pedagogiki resocjalizacyjnej*. [W:] *Uwarunkowania i wielopłaszczyznowość badań nad resocjalizacją: podstawy teoretyczne i praktyczne*, red. M.H. Kowalczyk, M. Flopka-Kowalczyk, R. Rubacha, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2017.
- Rzecznik Praw Dziecka 2014–2015, *Standardy pobytu dzieci i młodzieży w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz młodzieżowych ośrodkach socjoterapii w zakresie edukacji, wychowania i opieki*. Pobrano z: http://brpd.gov.pl/sites/default/files/wyst_2015_03_02_men.pdf, (dostęp: 15.02.2018).
- Samek T., Samek A.G., *Wpływ lęku na rozbieżność między JA - REALNYM i JA - IDEALNYM w obrazie samego siebie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Psychologiczne” 1988, nr 20. Pobrano z: https://www.researchgate.net/profile/Piotr-Majewicz/publication/321006197_Obraz_samego_siebie_a_zachowanie_mlodziemy_niepelnosprawnej_ruchowo_Wydawnictwo_Naukowe_AP_Krakow_2002/links/5dbdd39992851c818025e34d/Obraz-samego-siebie-a-zachowanie-mlodziemy-niepelnosprawnej-ruchowo-Wydawnictwo-Naukowe-AP-Krakow-2002.pdf (dostęp: 19.08.2023).
- Sękowski A.E., *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, Wydawnictwo TN KUL, Lublin 2000.
- Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*, Difin 2011.
- Siemionow J., *Efektywność oddziaływań instytucji resocjalizacyjnych a nowe trendy w resocjalizacji*. [W:] *Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, red. M. Konopczyński, W. Ambrozik, CMPPP, Warszawa 2009.
- Siemionow J., *Zmiana przekonań utrudniających adaptację społeczną u wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego*, Difin, Warszawa 2016.
- Siemionow J., *Rola przestrzeni i miejsca w procesie resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2018, nr 2 (248), s. 24–36.

- Siemionow J., Paluch M., *Analiza stanu działalności młodzieżowych ośrodków wychowawczych w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego i terapii w resocjalizacji wychowanków*. Raport z badań. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2022.
- Sikora A., *Przełom w sprawie nieletnich matek z placówek resocjalizacyjnych?!*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 5, s. 264–271.
- Sikora A. (red.), *Program pozytywnej reintegracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015.
- Sikora A., *Organizacje pozarządowe w systemie przeciwdziałania napiętnowaniu wychowanków placówek resocjalizacyjnych*. [W:] *Naznaczeni, odrzuceni i dyskryminowani w badaniach naukowych i praktyce wychowawczej. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. P. Dzeduszyński, Wyższa Szkoła Biznesu i Nauk o Zdrowiu, Łódź 2017.
- Sikora A., Szczepanik R., *Pozytywna integracja społeczna – systemowe narzędzia wsparcia, praca wychowawcza, resocjalizacyjna, socjalna*. [W:] *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, red. A. Sikora, Materiały Fundacji po Drugie. Warszawa 2015. Pobrano z: <http://podrugie.pl/wp-content/uploads/2016/08/PROGRAM-POZYTYWNEJ-INTEGRACJI.pdf> (dostęp: 10.04.2017).
- Sikorska A., *Raport – ewaluacja programu mieszkań treningowych*. [W:] red. A. Sikora, *Program pozytywnej integracji społecznej młodzieży opuszczającej placówki resocjalizacyjne*, Fundacja po Drugie, Warszawa 2015.
- Sitarczyk M., *Nieletni sprawcy zabójstw. Sylwetki psychologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Poznań 2005.
- Sitarczyk M., *Poziom lęku i neurotyzmu u nieletnich sprawców przestępstw*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia” 2008, nr 21, s. 65–78.
- Skibińska B., „Skazani na samotność?” *O konsekwencjach izolacji społecznej w wybranych jej kontekstach*, „Studia Edukacyjne” 2020, nr 44, s. 265–284.
- Skorny Z. (1956). *Metoda nauczania a kształcenie samodzielnego myślenia i zaradności w liceach pedagogicznych*, *Nowa Szkoła*, t. 3.
- Skowrońska-Pućka A., „*Dziecko z dzieckiem z domu dziecka*” – *stygmatyzacja i auto-stygmatyzacja a szanse życiowe małoletnich matek, byłych wychowanek placówek opiekuńczo-wychowawczych*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2018, nr 20, s. 211–242.
- Skrzypek E., *Tymczasowy podręcznik do testu jawnego niepokoju: „Jaki jesteś”*, Pracownia Psychometryczna PAN, Warszawa 1968.
- Słomka A., *Kontrola i ocena uczniów a rozwijanie samodzielności*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Radom 2001.

- Smółka P., *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wolters Kluwer Polska, Kraków 2008.
- Sobol-Kwapińska M., *Metody badania jakości życia i psychospołecznego funkcjonowania chorych z zaburzeniami widzenia*. [W:] *Jak świata mniej widzę. Zaburzenia widzenia a jakość życia*, red. P. Oleś, S. Steuden, J. Toczolowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- Sosnowska J., *Wychowanie do samodzielności – rola nauczyciela wychowania przedszkolnego w kreowaniu otoczenia wokół dziecka*. [W:] *Nauczyciel wczesnej edukacji. Oczekiwania społeczne i praktyka edukacyjna*, red. J. Bonar, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Staniaszek M., *Diagnoza klimatu społecznego młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce*, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” 2018, nr 21 (1), s. 175–197.
- Stańkowski B., *Pedagogizacja rodziców osób nieletnich niedostosowanych społecznie*. „*Szkice Humanistyczne*” 2015, nr 15 (3-4), s. 167–180.
- Strelau J., Doliński D., *Psychologia. Podręcznik Akademicki*, t. 1, GWP, Gdańsk 2008.
- Strelau J., Doliński D., *Psychologia akademicka*, t. 2, GWP, Gdańsk 2018.
- Stróżewski W., *O stawianiu się człowiekiem*. [W:] *Człowiek – wychowanie – kultura*, red. F. Adamski, WAM, Kraków 1993.
- Sykes M.Z., Matza D., *Techniques of neutralization: A Theory of Delinquency*, „*American Sociological Review*” 1957, nr 22, s. 664–670.
- Synowiec D., *Poziom neurotyczności u młodzieży z rodzin rozbitych i pełnych*, „*Kwartalnik Naukowy Fides Et Ratio*” 2018, nr 33 (1), s. 219–231.
- Szafrańska K., *Wizja przyszłości a orientacja pozytywna wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „*Roczniki Pedagogiczne*” 2019, nr 11 (47), s. 461–475.
- Szafrańska K., *Usamodzielnianie wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, „*Resocjalizacja Polska*” 2016, nr 12, s. 59–75.
- Szafrańska K., *Poczucie moralności. Pięć kodów etycznych w percepcji wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „*Forum Pedagogiczne*” 2017, nr 7 (1), s. 77–94.
- Szafrańska K., *Problematyka samotności i poczucia osamotnienia młodzieży, wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „*Resocjalizacja Polska*” 2017, nr 13, s. 193–210.
- Szafrańska K., *Kształtowanie się celów życiowych nastolatków w pieczy instytucjonalnej. Model ontologiczno-gnozeologiczny*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018.
- Szałański J., *Postulowane modele przygotowania nieletnich do życia po opuszczeniu zakładu poprawczego*. [W:] *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, red. F. Kozańczuk Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.

- Szczepanik R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Szczepanik R., *Rodzice osób pijących alkohol problemowo. O ambiwalencji pomocy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
- Szczepanik R., *(Gdzieś) pomiędzy rodziną, instytucją i samodzielnością*. [W:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023.
- Szczepanik R., *Pochodzenie problemów bezdomności młodych dorosłych*. [W:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023.
- Szczepanik R., *Zjawisko bezdomności młodych dorosłych w Polsce*. [W:] *Dodaj Mnie. Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce. Raport opracowany w ramach projektu realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG*, red. M. Granosik, M. Motyka, R. Szczepanik, Warszawa 2023.
- Szczepanik R., Dzieduszyński P., *Przedwczesne macierzyństwo wychowanek placówek resocjalizacyjnych a ryzyko wykluczenia z systemu edukacji*. [W:] *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, red. J.E. Kowalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Szczepanik R., Sikora A., *Przedwczesne macierzyństwo w biografjach byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych*. [W:] *Środowiskowy wymiar niedostosowania. Teorie – badania – praktyka*, red. K. Sawicki, K. Konaszewski, Ekopress, Białystok 2014.
- Szczukiewicz P., *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998.
- Szewczuk W., *Słownik psychologiczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- Szmigielska B., *Spostrzeżenie związku pomiędzy własnym działaniem a jego następstwami przez dzieci w wieku szkolnym*, „Psychologia Wychowawcza” 1981, nr 24 (4), s. 469–480.
- Szpringer M., Wojciechowska M., Orczykowski T., *Używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież gimnazjalną z Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych jako błędne podejmowanie dobrostanu*, „Zdrowie i dobrostan” 2015, nr 2, s. 365–381.

- Szulc M., Piotrkowska-Dziamska M., *Struktura planów życiowych młodzieży niedostosowanej społecznie przebywającej w młodzieżowym ośrodku wychowawczym*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 5, s. 87–111.
- Szymańska M., *Samoocena młodzieży mającej kontakt z alkoholem*, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze” 2008, nr 4, s. 42–52.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1979.
- Śliwa S., *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013.
- Świrko-Pilipczuk J., *Sytuacje edukacyjne podstawą procesu kształcenia i rozwijania samodzielności*. [W:] *Proces kształcenia i jego uwarunkowania*, red. K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk, Agencja Wydawnicza „KWADRA”, Szczecin 2002.
- Świrko-Pilipczuk J., *Samodzielność w świetle koncepcji osobowości autorskiej – perspektywa teoretyczna*, „Teraźniejszość–Człowiek–Edukacja” 2016, t. 19, nr 4 (76), s. 57–73.
- Tomaszewski T., *Z pogranicza psychologii i pedagogiki*, PZWS, Warszawa 1970.
- Tomorowicz A., *Struktura kompetencji społecznych w ujęciu interakcyjnym*, „Psychiatria” 2011, nr 8 (3), s. 91–96.
- Uchnast Z., *Samodzielność jako cecha osobowości młodzieży w wieku 13–23 lat*, maszynopis w Archiwum KUL, Lublin 1962.
- Urban B., Stanik J.M., (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, PWN, Warszawa 2008.
- Vermeiren R., Bogaerts J., Ruchkin V., Deboutte D., Schwab-Stone M., *Subtypes of self-esteem and self-concept in adolescent violent and property offenders*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” 2004, nr 45 (2), s. 405–411.
- Warchał M., *Poczucie umiejscowienia kontroli (LOC) jako determinant sukcesu edukacyjnego uczniów z trudnościami szkolnymi*. [W:] *Sukces jako zjawisko edukacyjne*, red. M. Hemeniuk, I. Paszenda, W. Żłobicki, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.
- Węgliński A., *Resocjalizacja nieletnich w warunkach wolności dozorowanej oraz izolacji zakładowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1993.
- Węgliński A., *Poziom empatii a zachowania nieletnich w zakładzie poprawczym*, „Psychologia Wychowawcza” 1983, nr 26 (3), s. 317–326.
- Wilson E., Hinks S., *Assessing the Predictive Validity of the Asset Youth Risk Assessment Tool Using the Juvenile Cohort Study (JCS)*, Ministry of Justice Research Series 10/11, December 2011.
- Winiarski M., *Rodzina–szkoła–środowisko. Problemy edukacji środowiskowej*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2000.
- Włodarczyk E., Cytlak J., *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2011.

- Wojciszke B., Baryła W., *Potoczne rozumienie moralności – pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru*, „Przegląd Psychologiczny” 2000, nr 43 (4), s. 395–421.
- Wojnarska A., *Kompetencje komunikacyjne nieletnich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Wojnarska A., *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w procesie komunikacji społecznej nieletnich*. [W:] *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, red. A. Kieszkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011.
- Wolska A., *Model czynników ryzyka popełnienia przestępstwa agresywnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.
- Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 1, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1986.
- Wosik-Kawala D., *Korygowanie samooceny uczniów gimnazjum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
- Wujek T., Pilch T., *Pojęcia pedagogiki*. [W:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. M. Godlewski, S. Krawcewicz, T. Wujek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Wysocka E., Ostafińska-Molik B., *Nastawienie życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie i prawidłowo przystosowanej – analiza porównawcza*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2014, nr 1, s. 233–254.
- Wysocka E., Ostafińska-Molik B., *„Podobnie niedostosowani, a mimo to różni”. Polaryzacje samooceny w grupie wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych*, „Studia Edukacyjne”, 2016, nr 39, s. 307–329.
- Wysocka E., Ostafińska-Molik B., *Osobowość i myślenie twórcze osób niedostosowanych społecznie w kontekście resocjalizacji twórczej*, „Resocjalizacja Polska” 2019, nr 18, s. 149–170.
- Zawisza E., Lubińska-Bogacka M., *Empatia jako filar rozwoju społecznego dziecka. Różnice w rozwoju kompetencji społecznych u dziewcząt i chłopców*. [W:] *Przygotowanie do wykonywania zawodu nauczyciela: w stronę edukacji spersonalizowanej*, red. S. Kowal, M. Mądry-Kupiec, Wydawnictwo internetowe e-bookowo, Będzin 2015.
- Zięciak M., *Funkcjonowanie w relacjach społecznych byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2017, nr 10, s. 48–55.
- Zięciak M., *Samodzielność i usamodzielnianie wychowanków w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2020.
- Zięciak M., *Wiedza kadry pedagogicznej młodzieżowych ośrodków wychowawczych w zakresie uzależnień nieletnich*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2023, nr 26 (2), s. 171–193.

Zimbardo P.G., Ruch L.F., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

Zwierzyńska E., Matuszewski A., *Skala Jawnego Niepokoju Jaki Jesteś? Elżbiety Skrzypek, Mieczysława Chojnowskiego*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2007.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 7 lipca 2023 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli (Dz.U. 2023 poz. 1370).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 27 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania (Dz.U. 2021 poz. 1599).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r., w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 poz. 1578).

SPIS TABEL

Tabela 3.1.	Operacjonalizacja zmiennych niezależnych	78
Tabela 3.2.	Operacjonalizacja zmiennej zależnej – cechy samodzielności	80
Tabela 4.1.	Zróżnicowanie zakresu samodzielności wychowanków w MOW ze względu na ich płeć	88
Tabela 4.2.	Zróżnicowanie zakresu samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na ich płeć	88
Tabela 4.3.	Zróżnicowanie ogólnego zakresu samodzielności wychowanków w MOW ze względu na ich płeć	89
Tabela 4.4.	Zróżnicowanie stopnia autonomii wychowanków w MOW ze względu na ich płeć	89
Tabela 4.5.	Zróżnicowanie stopnia znajomości potrzeb nieletnich ze względu na płeć	90
Tabela 4.6.	Zróżnicowanie stopnia zaspokajania potrzeb nieletnich ze względu na ich płeć	91
Tabela 4.7.	Zróżnicowanie stopnia umiejętności określania celów przez nieletnich ze względu na płeć	91
Tabela 4.8.	Zróżnicowanie stopnia umiejętności planowania przez nieletnich ze względu na płeć	92
Tabela 4.9.	Zróżnicowanie stopnia samodzielnego działania ze względu na płeć nieletnich	93
Tabela 4.10.	Zróżnicowanie stopnia refleksji nad samodzielnym działaniem wychowanków mow ze względu na płeć	94
Tabela 4.11.	Zróżnicowanie stopnia odpowiedzialności za podejmowane działanie ze względu na płeć wychowanków	94
Tabela 4.12.	Zróżnicowanie siły motywacji do podejmowania przez wychowanków MOW samodzielnej aktywności ze względu na ich płeć	95

Tabela 4.13. Zróżnicowanie poziomu samooceny wychowanków ze względu na ich płeć	97
Tabela 4.14. Poziom samooceny a zakres samodzielności wychowanków w MOW z podziałem na płeć	98
Tabela 4.15. Poziom samooceny a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na ich płeć	99
Tabela 4.16. Poziom samooceny a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć	100
Tabela 4.17. Poziom samooceny a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć	101
Tabela 4.18. Poziom samooceny a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	102
Tabela 4.19. Poziom samooceny a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć	103
Tabela 4.20. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć	105
Tabela 4.21. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć	106
Tabela 4.22. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć	107
Tabela 4.23. Poziom samooceny a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć	108
Tabela 4.24. Poziom samooceny a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć	110
Tabela 4.25. Poziom samooceny a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć	111
Tabela 4.26. Zróżnicowanie poziomu lęku wychowanków ze względu na ich płeć	113
Tabela 4.27. Poziom lęku a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć	114
Tabela 4.28. Poziom lęku a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć	115
Tabela 4.29. Poziom lęku a ogólny zakres samodzielności wychowanków z MOW ze względu na płeć	116
Tabela 4.30. Poziom lęku a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć	117

Tabela 4.31. Poziom łąku a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	118
Tabela 4.32. Poziom łąku a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć	119
Tabela 4.33. Poziom łąku a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów z podziałem na płeć	121
Tabela 4.34. Poziom łąku a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć	122
Tabela 4.35. Poziom łąku a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć	123
Tabela 4.36. Poziom łąku a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć	125
Tabela 4.37. Poziom łąku a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć	126
Tabela 4.38. Poziom łąku a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności z podziałem na płeć	127
Tabela 4.39. Zróźnicowanie poczucia umiejscowienia kontroli ze względu na płeć wychowanków	130
Tabela 4.40. Poczucie umiejscowienia kontroli a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć	131
Tabela 4.41. Poczucie umiejscowienia kontroli a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć	132
Tabela 4.42. Poczucie umiejscowienia kontroli a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć	133
Tabela 4.43. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć	134
Tabela 4.44. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	136
Tabela 4.45. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków w MOW ze względu na płeć	137
Tabela 4.46. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć	138
Tabela 4.47. Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć	139

Tabela 4.48.	Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć	140
Tabela 4.49.	Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć	142
Tabela 4.50.	Poczucie umiejscowienia kontroli a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć	143
Tabela 4.51.	Poczucie umiejscowienia kontroli a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć	144
Tabela 4.52.	Zróznicowanie poziomu kompetencji społecznych wychowanków ze względu na ich płeć	147
Tabela 4.53.	Poziom kompetencji społecznych a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć	148
Tabela 4.54.	Poziom kompetencji społecznych a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć	149
Tabela 4.55.	Poziom kompetencji społecznych a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć	150
Tabela 4.56.	Poziom kompetencji społecznych a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć	151
Tabela 4.57.	Poziom kompetencji społecznych a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	153
Tabela 4.58.	Poziom kompetencji społecznych a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć	154
Tabela 4.59.	Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć	155
Tabela 4.60.	Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć	156
Tabela 4.61.	Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć	158
Tabela 4.62.	Poziom kompetencji społecznych a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć	159

Tabela 4.63. Poziom kompetencji społecznych a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć	160
Tabela 4.64. Poziom kompetencji społecznych a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć	161
Tabela 4.65. Zróżnicowanie poziomu demoralizacji w przekonaniach wychowanków ze względu na ich płeć	165
Tabela 4.66. Poziom demoralizacji w przekonaniach a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć	166
Tabela 4.67. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć	167
Tabela 4.68. Poziom demoralizacji w przekonaniach a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć	168
Tabela 4.69. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć	169
Tabela 4.70. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień znajomości potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	170
Tabela 4.71. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień zaspokojenia potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	172
Tabela 4.72. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć	173
Tabela 4.73. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć	174
Tabela 4.74. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć	175
Tabela 4.75. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć	177
Tabela 4.76. Poziom demoralizacji w przekonaniach a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć	178
Tabela 4.77. Poziom demoralizacji w przekonaniach a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć	179

Tabela 4.78.	Zróźnicowanie poziomu demoralizacji w zachowaniach wychowanków ze względu na ich płeć	181
Tabela 4.79.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a zakres samodzielności wychowanków w MOW ze względu na płeć	182
Tabela 4.80.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a zakres samodzielności wychowanków poza ośrodkiem ze względu na płeć	183
Tabela 4.81.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a ogólny zakres samodzielności wychowanków MOW ze względu na płeć	184
Tabela 4.82.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień autonomii wychowanków w MOW ze względu na płeć	185
Tabela 4.83.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień znajomości własnych potrzeb przez wychowanków MOW ze względu na płeć	187
Tabela 4.84.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień zaspokojenia potrzeb wychowanków MOW ze względu na płeć	188
Tabela 4.85.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w określaniu własnych celów ze względu na płeć	189
Tabela 4.86.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w planowaniu ze względu na płeć	190
Tabela 4.87.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w działaniu ze względu na płeć	192
Tabela 4.88.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień samodzielności wychowanków MOW w refleksji nad podejmowanym działaniem ze względu na płeć	193
Tabela 4.89.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a stopień odpowiedzialności za podejmowane przez wychowanków MOW działanie ze względu na płeć	194
Tabela 4.90.	Poziom demoralizacji w zachowaniach a siła motywacji wychowanków MOW do samodzielnej aktywności ze względu na płeć	196
Tabela A1.	Zestawienie związków cech osobowości nieletnich z zakresem i stopniem ich samodzielności	205

ABSTRAKT

Niniejsza praca powstała w wyniku poszukiwania odpowiedzi na pytanie o uwarunkowania rozwoju samodzielności wychowanków placówek resocjalizacyjnych, a zatem dotyczy ważnego zarówno dla nauk o wychowaniu, jak i praktyki resocjalizacyjnej zjawiska, które do tej pory w niewielkim stopniu poddane zostało eksploracji naukowej. Celem pracy uczyniono rozpoznanie deklarowanych przez nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (MOW) cech samodzielności oraz wyjaśnienie związku, jaki zachodzi pomiędzy cechami osobowości wychowanków, tj. samooceną, lękiem, poczuciem umiejscowienia kontroli, kompetencjami społecznymi i demoralizacją a zakresem i stopniem ich samodzielności. W pierwszej teoretycznej części pracy omówiono pojęcie samodzielności i opisano sylwetkę wychowanka z MOW, aby w dalszej części monografii przyjrzeć się cechom osobowości charakterystycznym dla niedostosowania społecznego i wykazującym związki z samodzielnością człowieka. Zwrócono również uwagę na cele i zadania resocjalizacji nieletnich, ukazując zewnętrzne czynniki warunkujące przygotowanie nieletnich do samodzielności życiowej. W drugiej części, po założeniach metodologicznych, opisano wyniki badań wraz z ich interpretacją. W podsumowaniu zawarte zostały najważniejsze wnioski i zalecenia dla praktyki resocjalizacyjnej.

ABSTRACT

The work was created as a result of the search for an answer to the question about the determinants of the development of independence of pupils of rehabilitation institutions, and therefore concerns an important phenomenon for both educational sciences and the practice of resocialization, which has so far been little subject to scientific exploration. The aim of the study was to recognize the features of independence declared by minors staying in the MOW and to explain the relationship between the personality traits of the pupils, i.e. self-esteem, anxiety, sense of locus of control, social competence and demoralization and the scope and degree of their independence. Therefore, in the first theoretical part of the work, the concept of independence is discussed and the profile of a pupil from MOW is described, in order to look at personality traits characteristic of social maladjustment and showing relationships with human independence. Attention was also paid to the objectives and tasks of the rehabilitation of minors, showing the external factors conditioning the preparation of minors for independence in life. In the second part, the methodological assumptions are followed by the results of the research along with their interpretation. The summary contains the most important conclusions and recommendations for the practice of resocialization.

Monika Zięciak

Doktor nauk społecznych, pedagog, adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych w Katedrze Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Szczecińskiego, koordynatorka grupy usamodzielniania w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym, terapeutka dialogu motywującego, psychoterapeutka uzależnień w trakcie certyfikacji. Autorka publikacji dotyczących różnych aspektów resocjalizacji nieletnich niedostosowanych społecznie.

.....

Skuteczna readaptacja społeczna osób opuszczających placówki izolacyjne (bądź quasi-izolacyjne, jako że MOW jest placówką oświatową) jest uwarunkowana wieloma czynnikami. Istotny jest przede wszystkim sam przebieg procesu usamodzielnienia i przygotowanie wychowanków do samodzielności po opuszczeniu placówki. Publikacja wpisuje się we współczesny dyskurs wychowawczo-resocjalizacyjny w naszym kraju i dostarczyć może argumentów decydentom dla zoptymalizowania procesu usamodzielniania w placówkach dla dzieci i młodzieży.

dr hab. Justyna Kusztal, prof. UJ

